

II. ÉVF. // BUDAPEST, 1929 SZEPTEMBER HÓ // 6. SZÁM
MEGJELENIK ÉVENTE TÍZSZER

HISTORIA

SZERKESZTŐSÉG

★
PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI

DR. GÁRDONYI ALBERT
SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

★
MAGYAR MŰEMLEKEK

SZERKESZTI

DR. SZÖNYI OTTÓ
A MŰEMLEKEK ORSZ. BIZOTTSÁGA ELŐADÓJA

★
HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

SZERKESZTI

DR. LUKINICH IMRE
EGYETEMI NY. R. TANÁR

★
HADIMŰZEUMI LAPOK

SZERKESZTI

VITÉZ AGGHÁZY KAMIL
A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM IGAZGATÓJA

★
CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK

SZERKESZTI

REXA DEZSŐ
PEST VÁRMEGYE FŐLEVÉLTÁRNOKA

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20. TELEFON: AUTOMATA 299-92

E L Ő F I Z E T É S I D Í J A K
EGÉSZ ÉVRE 30 P FÉLÉVRE..... 16 P

MINDEN
A LAPRA VONATKOZÓ LEVELEZÉS (KÉZIRAT, REKLAMÁCIÓ, ELŐFIZETÉS STB)
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20 ALÁ CÍMZENDŐ

TARTALOM.

	Oldal
<i>Magyar Műemlékek</i>	1
Az egykori budai országház nagy termének helyreállítása. — A pápai bencés templom régi orgonája. A pécsi egyetemi templom. — A zsámbéki templomról. — A visegrádi vár restaurálása.	
<i>Hadimúzeumi Lapok</i>	5
I. A Hadtörténelmi Múzeum közleményei. Hagyományok ápolása. — II. Intézeti hírek. A múzeum anyagának gyarapodása. — III. Szemle. Múzeumok. — Leletek. — Ásatások. — Hősi emlékművek. — Bajtársi összejövetelek.	
<i>Családtörténeti Lapok</i>	9
Beköszöntő. — Nemes büszkeség. — Extractus. — Egy nemeslevélben felejtett számla. — Kérdések és válaszok. —	
<i>Rexa Dezső: A kunkapitány</i>	14

Melléklet:

Pestbudai Emléklapok.

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

Október 6.

Felejtethetien dráma 80. évfordulóján szálljon el a multba a magyar emlékezés. Oda, hol egy gaz támadás nyomás magyar otthonok százai pusztultak el, oda, hol magyar anyák ezreinek gyűltek szemébe könnyesepek, oda, hol magyar szivek tízezrei szűntek meg dobogni.

Miért?

Mert egy nemzet, a magyar nemzet, szabad és független akart lenni és maradni.

Csendesen kezdődött a nagy küzdelem, de annál véresebb volt a folytatás. Hat oldalról támadták meg ezt a nemzetet s a közel 500 napos önvédelmi harcnak közel 500 véres csatája volt.

S ma? Igen ma, 80 esztendő után, mikor már a hősök, akik tanui voltak a nagy összeesapásnak, kivétel nélkül örök pihenőre tértek s csak emléküik ragyogó dicsősége maradt reánk, melyet nem öröl meg soha a véges enyészet, szomorúan látjuk, hogy a dicsőséges csaták dicsőséges színhelye hivatalosan nem Magyarország többé. A helyekhez, ahová évtizedeken át emlékezni zarándokolt a nemzet kegyelete, ma már csak gondolatban talál szabad utat. Nagysalló, Branyiszló, Piski, Segesvár és a magyar Golgotha: Arad, az elbukott szabadság eme ragyogó fáklyái maguk is mindmegannyian vértanui lettek, hősi halottai lettek egy kegyetlen magyar békének.

... és mégis a mai fájdalmas emlékezés mélyén nemesak a gyász melankóliája könnyezik, de valami esendes bizakodás hajnali harmata is. A mai emlékezés történhet már talán azon tudatban, hogy a 48-as hősök és vértanuk hozta áldozatok nem voltak hiába, mint ahogy mártirok vére sohasem folyt hiába. Mert az ő hitük erősség forrása, mert az ő nagyságuk a reménység tüzének éltetője, s mert az ő rendületességük a bizakodás tavaszi virágának fakasztója.

*

Hat lépés hosszú szobában 13 honvéd tábornok várta sorsa beteljesülését. 1849. október 6-án a Wocher-ezred egy zászlóaljának kíséretében fekete magyar ruhában indult utolsó útjára a négy első: Dessewffy Arisztid, Kiss Ernő, Lázár Vilmos és Schweidel József. Ők a golyó általi halálra ítélték, akiknek Bardócz minorita atya, Marchót várkaplán, Winkler minorita atya és Baló ref. lelkész nyújtják az utolsó vigasztalást... Nemsokára eldördülnek a fegyverek s a lelkészek már halottak mellett imádkoznak...

A várban ezalatt 9 honvéd tábornok várta szomorú sorsát: a kötélt általi halált. Az előbbi kivégzés után reájuk került a sor és reggel 7 órakor Pöltenberg Ernő, mint első, kisenvedett. Utána Török

Ignác, Láhner György, Knézich Károly, Nagysándor József, gróf Leiningen-Westerburg Károly, Aulich Lajos, Damjanich János és utolsónak gróf Vécsey Károly következett... Reggel 8 órakor az őszi reggel komorságával felkelő nap már vértanuk homloka körül font glóriát.

*

A vértanuk nyugvóhelyét 1867-ig nem jelezte semmiféle emlék. Barabás Péter nevű aradi polgár volt az első — Barabás Béla édesatyja, — akinek kezdeményezésére 1867. augusztus 10-én az aradi országos dalcsünnepély alkalmából egy száraz eperfával jelöltetett meg a kivégzés helye. 1871-ben négyszögletű terméskő került az eperfa helyére, majd a 25 éves évfordulón 1874-ben az aradi honvédegyesület oszloppal jelölte meg a kivégzés helyét. Csak 1881. október 6-án került végleges oszlop Barabás Béla kezdeményezésére a történelmi helyre, 1890. október 6-án pedig az aradi Szabadság-téren fényes ünnepségek között leplezték le a 13 vértanu gyönyörű emlékművét, mely Zala György mester alkotása s melynek előállításí költsége 12 év alatt gyűlt össze a hálás nemzet áldozatkészségéből.

*

A magyar nemzet, mely tud sírni s melynek van kit és mit siratnia, legnagyobb erkölcsi értékét, önbizalmát nem vesztette el soha. Október 6-ának gyásza csak erősítheti nemzeti önbizalmunkat, mert történelmi bizonyíték volt arra, hogy bár 1849-ben vérbe hullott a nemzet tündöklő csillaga, utána újból talpra állt a nemzet.

Mohács — Arad — Trianon!

Mohácsnál elpusztult a nemzet minden gyönyörű virága, Aradon vérbe hullott a magyar szabadság, Trianon nyomán szerte pattant ezeréves kárpáti határunk, mint őszi estének lehulló csillaga. És Mohácsnak gyászos pusztulásából, Arad véres bukásából újból talpra állt a nemzet: s miként Mohácsból és Aradból volt, úgy Trianonból is lesz magyar feltámadás!

Ezt a tanulságot hirdeti nekünk október 6-ika.

Horváth Károly.

Az egykori budai országház nagytermének helyreállítása. Ez év május 23-án avatták fel a belügyminisztérium épületének a budai országházutcai oldalára néző első és második emeletét elfoglaló nagy termét és a hozzá csatlakozó helyiségeket, amelyeket dr. *Scitovszky Béla* belügyminiszter elhatározása alapján dr. *Lechner Jenő* építőművész-tanárnak a Műemlékek Országos Bizottsága által jóváhagyott tervei szerint helyreállítottak. Ez alkalomra egy kis füzet jelent meg, amely a terem keletkezését, viszonyosságait és a helyreállítás történetét foglalja magában. A II. József által eltörölt Klarissza női szerzetesrend kolostorába *Hillebrandt Ferenc Antal* udvari főépítész építette bele azt a termet a XVIII. század végén korának Copf (XVI. Lajos-) stílusában. Benne tartották az 1790., 1792. és 1807. évi országyűléseket. 1873-ban bontották le mennyezetét és vasszerkezetű síkmennyezettel helyettesítették, hogy a belügyminisztérium irattárát fogadja be. A helyreállítás sikerült és a fővárost egy igazán előkelő reprezentációs helyiséggel gyarapította. A régi mennyezetnek formáit nem lehetett kikutatni s azért a restaurálás tervezője a stílus szellemének megfelelő rekonstrukciónak volt utalva. A mennyezetet egy gerenda osztja két osztályra, s ezeknek felületét egy-egy fogsorokkal szegélyezett kör foglalja el. A köröskörül húzódó erkélyeknek bájos copf-motívumait ügyesen felhasználták a kiegészítéseknel. A padló mustrás parketta. A falak fehér és halványsárga színeit kellemesen egészíti ki a dús aranyozás és a függönydrapériák bíbora. A finom hajlású vonalakban megtervezett, aranyos facsillárok nagyban emelik a terem ünnepélyes pompáját. A falak mentén kerevetek van-

nak felállítva. A nagy teremhez csatlakozik a buffet-terem, melynek lapos-íves boltozatát stukkók díszítik. Intím hangulatú a társalgószoba a maga empire-stílusú bútortárával és szép mustrájú tapétáival. A lépcsőház márvány padozata, szép korlátai és csillárai pompás bevezetésül szolgálnak a nagyteremhez. A földszinten kényelmes ruhatár épült az itt tartandó ünnepek látogatóinak használatára. A nagyteremből az udvar felé magas erkélyre lehet kilépni.

A pápai benecéstemplom régi orgonája. Jelentették a Műemlékek Országos Bizottságának, hogy a pápai benecéstemplom orgonája alapos helyerállításra szorul. A templomot és az orgonát is a pálosok építették. A templomról és berendezésének egyes tárgyairól, mint az oltárok-ról, szószékről és a faragott művű padokról régen tudta a hazai műtörténelem, hogy a XVIII. század barokk művészetének java alkotásaihoz tartoznak és olyan harmonikus egységet alkotnak, amely ritkítja párját. Az orgona azonban elkerülte a közfigyelmet. A Bizottság által elrendelt vizsgálat most kiderítette, hogy az orgona háza magában is, de főleg a templom interiójének kiegészítő része gyanánt elsőrendű művészi alkotás, zenei szerkezete pedig igen értékes emléke a le-tűnt korok orgonaépítő rendszerének. A dr. *Kühár Flóris*, szentbenedekrendi főiskolai tanár és *Széptóth János* ny. karnagy által készített, mintaszerű vizsgálati jelentésből vesszük az orgonának tanulságos ismeretét. Az orgona teljesen hozzátartozik a templomi kórushoz. A kórus alsó ívét, a párkánynak tört és hajlott vonalát veszi át a kórus művészi faragású korlátja, melynek közepébe van a játszóasztallal összekötött „kis orgona“ (positif) il-

lesztve. Ennek frontsípjai kiemelkednek a korlát felső vonalából, hogy szép címert tartó, puttókkal (angyalkák) ékes koronájukkal az orgona egyik legsajátosabb hatásában közreműködjenek: a három, mélységben és magasságban különálló orgonaszekrény perspektivikus egységének helyreállításában. Mert első pillantásra az egész orgona teljesen egynek, egységesnek látszik, mintha az egész kórus egyetlen orgonaszekrény volna. Csak ha felmegyünk a kórusra, akkor látjuk, hogy a „kis orgona“ és a két hátsó orgonaház közt pár méter távolság van; közben a játszópád és a sípok önből vannak és szólósípok, művészi kóruspadok. A két, szimmetrikusan elhelyezett hátsó orgonaház voltaképp a kóruspadok támlájának falépitménye. A fronta kis orgonájé is. A két orgonaszekrény művésziileg a szimmetrikus elhelyezés, a kis orgonának a hátsó frontba szervesen beillő frontja és az összekötést szolgáló hatalmas angyalcsoport tartja össze és ez adja az egésznek az egység hiánytalan benyomását. Az orgonán semmi feljegyzést nem lehet találni, mely az orgona korát, elárulná. De eléggé elárulja az architektikus egység; a kórusral, kóruspadokkal való összefüggés, továbbá a templom egészének benső kiképzésében megnyilvánuló előre elgondolt tervszerűség, harmónia, melynél bajos eldönteni: az építő alkalmazkodott-e jobban az oltárok, szószék stb. ritmikájához, vagy pedig a belső felszerelés tervezője az épület vonalaihoz. Itt ha van is időbeli különbség az egyes tárgyak és a templom kora közt, de ez nem jelentékeny és biztos, hogy a templom belseje — az összes famunkák, képek (a későbbi templomfestést kivéve) — egy művészi elgondolásnak remekbe sikerült kifejezései. A templom 1737—1742 között épült Acsády püspök jóvoltából. Az orgonaház műemlékjellege kétségtelen.

Az orgona régi szerkezetű, ú. n. „szálcás“ vagy „pálcikás“ orgona, két manuállal, tizennégy változattal. Nyolc változata van az első manuálnak, négy a másodiknak és kettő a pedálnak. A sípok egy része ónsíp, a frontsípok is szólósípok, kivéve a hátsó két szekrény felső, tisztán dekoratív célokat szolgáló részén levő kis sípokát; másik része faszíp. A játszóasztalt karok és pálcák kapcsolják össze a messze elhelyezett szekrényvel. A sípok dugóval vannak elzárva. Ezt a dugót emeli ki a billentyűk nyomása az összekötő fakarok és pálcák segítségével; így kapnak a sípok levegőt a kórus mögött levő toronyszobában elhelyezett három primitív fujtatóból. A fujtató légvezetéke épp úgy, mint a játszóasztalnak a szekrényekkel való összeköttetése a kórus padlózata alatt van. A három fujtató összefügg. Mindhárom egyrétű, harmonikához hasonló, bőrozított tömlő. A fujtatórúd lenyomása fel emeli a fujtatót, melynek felső részén elhelyezett súly aztán magától lenyomja a fujtatót és ezáltal bele nyomja a légvezetéken keresztül a levegőt a sípokba. A szerkezet primitívsege arra mutat, hogy az orgonaház és a szerkezet egyidejű. Senki sem emlékszik arra, hogy az orgona erősebb restauráláson esett volna át; erre a templom történetében sincsenek adatok. Már nyolc éve használaton kívül van, zenei szerkezete annyira megromlott.

Az orgona restaurálására nézve *Kühár* Flóris három különböző módot ismertet. *Az első:* meghagyni a régi orgonát, mint műemléket, a házat és a szerkezetet úgy, ahogy van és ott, ahol van. Maradna a maga némaságában művészi tanuja a multnak. Melléje, a toronyszobában el lehetne helyezni egy egészen új orgonát, külön játszóasztallal és kettéosztott szekrényvel. *A második:* kivenni az orgonaházból a régi zenei szerkezetet és helyébe — a házat változatlanul megtartva — beépíteni egy egészen új szerkezetet. *A harmadik:* megtartani az orgoná-

ból nemcsak a házat, de a használató sípokat is; új játszóasztalon, nagyobbított regiszterbőséggel, szélesebb manuállal, átalakítani a „szálkás“ kapcsolást modernre és a fújtatórendszert hasonlóképen modernnel felcserélni; kiegészíteni a síprendszert a nagyobb regiszterbőségnek megfelelően a toronyszobákban elhelyezhető szekrényekben.

A három megoldás közül a harmadikat ajánlja, a következő érdekes érveléssel.

Az első felfogás a műemlékvédelem a régi „konzerváló“ felfogásnak felelne meg. Ez a felfogás azonban a jól látogatott templomot, melynek szépsége van szép hangú, nem néma orgonára, a templomot egyoldalúságával kivetkőztetné jellegéből és múzeumná tenné meg, a régi orgonát is szép, de ma már pusztán kuriozumokat kereső amatőrök előtt kedves múzeumi tárgyá. Ahol naponkint felhangzik a diákhangok fenséges ember-orgonája, ott a régi orgona nem maradhat néma „műtárgy“.

A második megoldás fölösleges és a gyakorlatban kivihetetlen. Az orgonaház és a benső szerkezet úgy van összeépítve, annyira egységes, hogy a kettőt szétvágni — éppen csak fűrészeléssel lehetne; a frontsípok maguk is szólósípok, ezeknek az orgona egészében a legjelentősebb szerepük van, ezeknek a ház kedvéért helyükön kell maradniok. A légvezeték, a karok oly komplikált elhelyezésűek, oly nagy területen járnak, mellékhelyiségből a kórusra, a kórus frontjáról a hátsó szekrényekhez, hogy ezek muzeális elhelyezéséhez nagyszabású építkezés kellene. Ez amúgy is céltalan és fölösleges volna, két okból: először, az orgonaház és a frontsípok nélkül az egész szerkezet muzeálisan értéktelen volna, semmit sem mutatna; másodsor, a szerkezet lényege: a „szálkás“ kapcsolat és a primitív fújtatórendszer bármely múzeumban szemléltethető más, kisebb orgonákon, esetleg egy sípna a

játszóasztalhoz és a fújtatóhoz való, rekonstruált kapcsolatával, rajzban vagy valóságban, minatúr minatán. Ilyen szerkezetű kisebb orgona ma még elég van falvakon; ilyen például a pannonhalmi Boldogaszony-kápolna orgonája is.

Ezek után nem marad más, mint a harmadik megoldás. Ez ugyan az orgonaépítőt kényelmetlen feladat elé állítja, mert sokkal könnyebb neki a megtervezett szekrényben sajáttrnedszerű orgonáját kényelmesen elhelyezni, mint alkalmazkodni a régi orgona által adott terepviszonyokhoz a kapcsolatban, a sípok elhelyezésében, főleg a frontsípok változatlan megtartásában, újjáöntés esetén a régi metszővonalak szabályos megtartásában (ezen a vonalon változtatni nem lehet, mert elrontaná az orgona művészi arcát). Azonban a műemlékvédelem nem áldozhatja fel ezen értékes orgona szemléleti részének egyetlen színét, vonalát, darabját sem. Viszont, átalakítás esetén: az orgona megint teljesíti hivatását, nem „holt“ műdarab lesz, hanem élni fog és élete abban nyilatkozik, hogy a holt anyagot megszólaltatja a legmagasabb célra: az élő Isten dicséretére és a hívő lélek épülésére. Aki ezt az orgonát majdnem kétszáz éve kitervezte és építette, maga is — 1929-ben ezt kívánná, helyeselné.

A Műemlékek Országos Bizottsága a harmadik megoldást fogadta el.

A pécsi egyetemi templomot, melyet 1741—1780. között a török kücsük-dsámi helyére a Pálosok építettek, az idén kívülről állítják helyre, belső helyreállítás és művészi kifestése a jövő évre marad. Angyalszobros, oszlopos, 1780-ban faragott, szép kőkapuját teljesen újra kell faragni. annyira megrongálódott. A remek, zöldpatinás, hagymasisakos két toronynak és az ormos homlokzatnak pilaszter-lábatait és párkányait ugyancsak ki kell cserélni. A keleti torony gomb-

jába Virág Benedek költeményét rakták 1779-ben a felszenteléskor, ez azonban azóta elkallódott. Érdeemes a megemlítésre, hogy a templomhoz csatlakozó egykori kolostornak 1760-ban épített és 1923-ban műkőből megújított portáléja a római Porta piá-n kívül levő páloskolostor portáléjának mintájára készült és hogy a lépcsőházban egy, a pálosok címerével (pálmafa, oroszlánok, holló csőrében cipóval) díszített vertvasrácsos kapu van, amely ha nem is versenyezhet a pécsi dóm egykori sekrestyéjének barokk rácsoskapujával és az egri vármegyeház rokokó-kapuival, mégis becses emléke a hazai iparművészetnek.

A zsámbéki templomromról, a XIII. század első felének erről a gyönyörű építőművészeti alkotásáról, melynek alapos méltatását a Régészeti Társulat június 7-én tartott kirándulásán *Möller István* műegyetemi tanár ajkairól hallottuk, *Csánky Dénes* festőművész öt akvarellt festett a Műemlékek Országos Bizottsága számára. Nem akarjuk itt felfedezni Csánky művészetét, melyet oly sokszor élveztünk az itáliai műemlékekről alkotott festményein, csak arra akarunk rámutatni, hogy az ő vízfestő madora, mely nem a csattogó színek lírai hatásaira törekszik, hanem objektív módon a tárgyi adottságokat is feljegyzi a száraz ecsettel való bravúros húzásai révén, kiválóan alkalmas műemléki jellegű architektúráknak megörökítésére. Képein a műemlék korának lelke szóval meg anélkül, hogy az artistikum esorbát szenvedne.

A visegrádi vár restaurálása. A hazai műemlékvédelem legfrissebb és legjelentősebb eseménye gróf *Klebsberg* Kuno kultuszminisz-

ternek kezdeményezése és elhatározása, hogy a visegrádi vár az egyszerű fenntartó, a megsemmisülést megakadályozó tatarozásokon túl művésziesen restauráltassék, régi fényébe visszaállítassék és nemzeti szentélyé avatassék. A restaurálás feladatát a *Műemlékek Országos Bizottságára* bízta és *Schulek János* építész szemelte ki a feladat technikai megoldására. Egyelőre a Salamon-toronyról illetve az ahhoz közelálló kaputoronytól a hegyre kúszó várfal mentén lévő torony, a keleti kaputorony és a fellegvárban volt kápolna és koronakamra helyreállításáról van szó. Nagy örömmel üdvözljük a miniszter úrnak elhatározását. Visegrád vára, annyi történelmi eseménynek színhelye, a Szentkorona századokon át való őrzője, a természeti szépségekkel bővelkedő Duna-mentének idegenforgalmi szempontból is egyik nevezetes pontja, valóban megérdemli, hogy hamupipóke-sorsából kiragadtassék. A miniszteri elhatározás bizonyára a legnemesebb vételedésre fogja ösztönözni a művészettörténet tudományát és a művészeti rekonstruáló erőket, hogy minél tökéletesebben megközelíthető legyen a visegrádi vár eredeti képe. Bízunk abban, hogy a tudomány tisztáznia fogja a kutatás mai állásában még élesen szembeálló felfogásokat a vár egyes helyiségeinek minősítésére nézve és hogy a rekonstruáló művészi fantázia a restaurálás módszerei dolgában nem fog letérni a történelmi hűség szilárd talajáról a műemlékhamisítás ingoványára. A munkaprogramm felállításáról és a kiviteli munkák menetéről pontosan tájékoztatni fogjuk olvasóinkat, hogy módjukban álljon ennek a kiválóan fontos restauráló munkának mozzanataihoz állást foglalni.

HADIMŰZEUMI LAPOK

VITÉZ AGGHÁZY KAMIL A HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM IGAZGATÓJA

Hagyományok ápolása.

A napilapok időnként sűrűbben foglalkoznak a katonai hagyományok ápolásának formáival.

A M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum hivatásánál fogva már évekkal ezelőtt felvetette a kérdést, amikor 1921-ben a m. kir. honvédelmi miniszter úrhoz az alábbi, lényegében közölt javaslatot terjesztette fel.

„A Nemzeti Hadsereg történelmi hagyományainak ápolása csak akkor lehet eredményes, ha a vele kapcsolatos fogalmak tisztázottnak, ha az eljárást tervszerűen szabályozzuk, valamint központias támogatással intézményesen biztosítjuk. Különösen fontos ez ma, amikor az önálló magyar véderő a haza megcsonkulásának és saját átszervezésének következtében régi kereteinek nagy részét elvesztette vagy elcsesrelte.

A Nemzeti Hadsereg körében gyakori eszmecsere tárgya az a kérdés, vajjon a jelenleg fennálló Nemzeti Hadsereg a volt fegyveres erő magyar részének, s így a jelenleg fennálló csapatteknek a területileg rokon volt csapatteknek utódai gyanánt tekinthetők-e, s ha igen, mily értelemben?

A kérdés jogi részét már eldöntötték, mégpedig olyképen, hogy a Nemzeti Hadsereg csapattelei a volt fegyveres erő területileg rokon csapatteleinek nem jogutódai. Ez a döntés a bonyolult vagyoni jogi kérdések egyszerűsítését célozta s alapelvül tekintendő.

Ettől teljesen függetlenül áll a kérdés történelmi, vagyis hagyományos (tradicionalis) része, mely az átszervezés befejeztéig függőben maradt. Ezt most és pedig akként szándékozom megoldani, hogy vele egyfelől az intéger magyar nemzet ezer esztendő, dicső hadimultjának tiszteletét, másfelől a Nemzeti Had-

sereg csapattestjeinek hagyomány-ápolását intézményesen biztosítsam.

Mindenekelőtt ama tévhitet kell eloszlatnom, hogy akár általános, akár pedig helyi vonatkozásukban, a hagyományok folytonossága csak a legutóbbi szervezetek multjába kapcsolódnék. A nemzet hadi hagyományainak nem lehet időbeli határa. Azok az egymást követő nemzedékek folyvást szaporodó öröksége s napjainktól a magyarok ősmultjáig ugyanolyan szoros kapcsolatban állanak, mint őseinkkel mi magunk. Nem változtat ezen a bármikori hadi szervezet (törzsek, bandériumok, állandó hadsereg, szabadságharcosok stb.) egymástól való különbözősége, sem közjogi, nyelvi, területi, elnevezésbeli, hadrendi, sem pedig ruházati, fegyverzeti stb. tekintetben. Mindnyájan a magyar nemzet hadvédő szervezetei voltak s hőseik és fegyvertényeik egyaránt a magyar véderő fogalomkörét teljesítik, melynek történelmi magaslatára a késő utód csak tisztelettel tekinthet s amelyről példát és buzdítást nyerhet. A mult kódében halványuló körvonalak s a mindinkább gyűrűlő történelmi, földrajzi és katonai adatok az ily hagyományok értékét a művelt hazafi előtt nem csökkenthetik. Gondoskodni fogok arról, hogy a hagyományok lehetőleg a Nemzeti Hadsereg területi összefüggései alapján, népszerű módon, irodalmilag is feldolgoztassanak. Ily módon szándékozom lehetővé tenni, hogy a Nemzeti Hadsereg csapattelei, mint történelmi utódok, az elődök kultuszának oktatások, előadások, ünnepélyek stb. keretében áldozhassanak. Ugyanígy szándékozom megmenteni mindazt, ami az elszakított területekkel, valamint hőseikkel kapcsolatos, habár a fennálló helyzet e kultusznak a helyszínén való gyakorlását gátolja is.“

Tervezetet dolgozott ki az intézet az összeomlaskor megszűnt magyar véderőnek a Nemzeti Hadsereg (1921-ben!) csapattesteihez való történelmi viszonyának szabályozására is. Ennek célja volt:

1. A volt magyar véderő összes csapatainak emlékezetben tartása.

2. Történelmi hagyományaiknak a Nemzeti Hadsereg csapataira való felosztása.

3. A volt magyar véderő tagjainak és a Nemzeti Hadsereg csapatainak a hagyományok ápolására való tömörítése.

4. Az e célból rendezett ünnepek helyben és időben való összevonása s ezáltal egyrészt azok belső tartalmának fokozása, másrészt a velük járó munka és költség csökkentése.

5. A M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum részéről a csapatoknak hagyományaikkal kapcsolatos kép stb. anyaggal való ellátása, viszont a csapatok birtokában lévő ily anyagból az országos érdekűeknek az intézetben való elhelyezése.

A Nemzeti Hadseregben, majd később a jelenlegi m. kir. honvédségben a hagyományok ápolása ebben a szellemben vezetett be. A honvédelmi minisztérium későbbi keletű rendelete is többé-kevésbé ily értelemben intézkedik. A honvéd csapatok a hagyományokat tehát ebben a helyes szellemben ápolják, amit bizonyít az, hogy a világháború magyar hőseinek, a honvédeknek éppúgy, mint a közös hadseregbeli magyar katonának kultusza mellett kifejlődik a Szent László, Mátyás király, Rákóczi és az 1848–49-es szabadságharci magyar hősök kultusza is. Mozgalom indult meg arra is, hogy a honvédségi épületek ne csak a közelmúlt nevesebb katonáiról, de visszamenőleg egész az Árpád-házi királyok- és vezérekről is legyenek elnevezve. Ez a hagyományok ápolásának az a módja, mely a jövőben is dicső tettekre fogja serkenteni fiainkat!

Thurner Géza.

Az intézet pontos címe: M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum. Budapest I, Bátyasétány 40. Telefon: Automata 601—60.

*

József kir. herceg. tábornagy ismét értékes ajándékokkal gazdagította intézetünk gyűjteményeit.

*

A Múzeum egyéb gyarapodása. Intézetünk anyagát a közelmúltban gyarapították: Ifj. br. Szerényi Ferenc, Brém Ferenc, dr. Holländer György, Krucsay József, Roska József alezr., dr. Metzger Fülöp, Pinterits Sándor, kassai Farkas Károlyné, Pentz Béla, Melczer Aladár, Kullmann Ferenc, Tassy Dániel, lövétei Barsay Árpád alvezredes, Fekete József, Pecze Imre, Rosenthal Jenő, Geszty Géza, Ronkóczy Imre, Tóth-Kádár Vilmos tbk., karlsheimi Otschinek Károly, Urvay Ferenc, Csányi Károly, Láng Gyula fhgy., Csatay István, Hauslinger Ferenc, Kisfaludi-Stróbl Zsigmond szobrászművész, Zala György szobrászművész, br. somorjai Lukachich Géza, Gáspár Ármin, Einsenstädtler Ödön, Kunz Román, Fiacskó Árpád, Bakos Kálmán, Magyar Elemér, Bozsó Ödön, Vallányi Pompéry Elemér, Kostyál Ferenc t.-hadnagy, Amant Zoltán huszárfőhadnagy, felsőpulyai Rohonczy Gidáné, Engel Gyula, Rákossy Gyula dr., Györgyi Kálmán kormányfőtanácsos, Hubay Andor festőművész, Völgyi János, Kosztolánczi Lajos, Dovszki Ferenc tanító, dr. Varjú Elemér, a Nemz. Múz. igazgatója, Istók János szobrászművész, dr. Ernyey József, a Nemz. Múz. igazgatója, Pál Zsigmond százados, v. Sebők Miklós, dr. Veress Endre min. tanácsos, genesi Takáts Imre, Weiser Lajos, Biliczky Lajos ezr., dr. Lukinich Imre egyetemi r. tanár, Annák F. Szabó János ny. építész-százados, Gombárszky Ferenc, nagynyei v. Kelemen Béla ezr., Hranitzky István, Agfalvy Ipoly, Székely László, özv. Widder Zsigmondné, v. Pápay Gyula t.-fő-

hadnagy, a Nemzeti Múzeum Növénytanügyi Osztálya, Neuhold N., a Pátria-vállalat igazgatója, Öry István, Tóth József, dr. Takáts József v. fhgy., v. Nagy Károly t.-h., Grósz István ezr., Meller Ernőné, Hallmár Aranka, özv. Grensperger Ernőné, Lipner Imre, a Menetjegyiroda osztályfőnöke, dr. Keresztury Márton honv. altanácsnok, Szendy Gyula, Mitlerstiller Gyula, Ágoston Sándor iparművész, Olmosi Imre, Baumgartner Kálmán, Fővárosi Könyvtár, Aage Gyldenfalk dán

minisztériumi titkár, Badál Ede kerületi előljáró, vágfalvi Quittner Ervin műépítész.

A felsoroltaknak az általuk beküldött hősiemlék-fényképekért, a különféle metszetek, füzetek, könyvek, okmányok, levelezőlapok, újságok, diapozitívek, rajzok, pénzek, pecsétek, sapkajelvények, érmek, kitüntetések, térképek, plakettek, zászlók, fegyverek, egyenruhák, kardok, lövedékek és egyéb adományokért ezúton is hálás köszönetet mond az intézet igazgatóságá.

S Z E M L E.

Múzeumok.

A volt cs. és kir. 60. és a volt 16. honvédgyalogezred háborús emlékeiből a jelenlegi 14. honvéd gyalogezred múzeumot rendez be Egerben, a vármegyei laktanyában.

Leletek — ásatások.

— Mosonszentpéteren a Magyar Nemzeti Múzeum ásatásai nyomán egy népvándorláskori harcos fegyverzete került elő.

Δ Körösladányban a gátak javítása közben 1600—1700 éves római eredetű temetőre bukkantak, gazdag sírleletekkel.

□ A Szegedi Múzeum ásatásai folyamán Szeged és Kistelek között, a Fehértó partján, hún temetőt tárt fel, melyből egyebek között nagyon becses kardokat, töröket és nyílhegyeket hoztak napvilágra.

Hősi emlékművet lepleztek le:

Májusban:

5-én Körösladányban,
9-én Gödöllőn, a jászó-premontrei iskolák hősi halottjainak emlékére,
12-én Gerendáson,
15-én a szegedi tanárképző hősi halottainak emlékére,
23-án Dombegyházán,
26-án országos ünnepség keretében leplezték le Budapesten a Hősök Emlékkövét.

Júniusban:

2-án Békásmegyeren, — Székesfehérváron a felsőkereskedelmi iskola hősi halottainak emlékére,

9-én Kisteleken, — Budapesten a Fáy András-reálgimnázium hősi halottainak emlékére,

16-án Szeged-Felsőtanán,
20-án Debrecenben, a kassai, kolozsvári és debreceni gazdasági akadémia hősi halottainak emlékére,

22-én Miskolcon, Borsod vármegye hősi halottainak emlékére,

24-én a volt 12. tábori ágyúezred hősi halottainak emlékére a Páffy-laktanyában,

29-én Simontornyán, — Putnokon,

Júliusban:

7-én Baranya megyében, Sásdon,
21-én Nagybánhegyesen.

Augusztusban:

3-án Körmenden, — 15-én Tolnán, — Csepelen,

17-én a gorodoki lovasroham emlékére a Ferenc József-laktanyában,

18-án Budapesten a VII. kerület hősi halottainak emlékére a Szent Domonkos-rend templomának külső falán, — a cs. és kir. 32-es gyalogezred hősi halottainak emlékére a Mária Terézia-laktanya falán,

25-én a volt 24-es vadászzászlóalj, Kaposvárott, — a vasmegyei Söpte községben, — Nagyhalompusztán.

jába Virág Benedek költeményét rakták 1779-ben a felszenteléskor, ez azonban azóta elkallódott. Érdeemes a megemlítésre, hogy a templomhoz csatlakozó egykori kolostornak 1760-ban épített és 1923-ban műkőből megújított portáléja a római Porta piá-n kívül levő páloskolostor portáléjának mintájára készült és hogy a lépcsőházban egy, a pálosok címerével (pálmafa, oroszlánok, holló csőrében cipóval) díszített vertvasrácsos kapu van, amely ha nem is versenyezhet a pécsi dóm egykori sekrestyéjének barokk rácsoskapujával és az egri vármegyeház rokokó-kapuival, mégis becses emléke a hazai iparművészetnek.

A zsámbéki templomromról, a XIII. század első felének erről a gyönyörű építőművészeti alkotásáról, melynek alapos méltatását a Régészeti Társulat június 7-én tartott kirándulásán *Möller* István műegyetemi tanár ajkairól hallottuk, *Csánky* Dénes festőművész őt akvarellt festett a Műemlékek Országos Bizottsága számára. Nem akarjuk itt felfedezni *Csánky* művészetét, melyet oly sokszor élveztünk az itáliai műemlékekről alkotott festményein, csak arra akarunk rámutatni, hogy az ő vízfestő modora, mely nem a csattogó színek lírai hatásaira törekszik, hanem objektív módon a tárgyi adottságokat is feljegyzi a száraz ecsettel való bravúros húzásai révén, kiválóan alkalmas műemléki jellegű architekturáknak megörökítésére. Képein a műemlék korának lelke szól meg anélkül, hogy az artisztikum esorbát szenvedne.

A visegrádi vár restaurálása. A hazai műemlékvédelem legfrissebb és legjelentősebb eseménye gróf *Klebsberg* Kuno kultuszminisz-

ternek kezdeményezése és elhatározása, hogy a visegrádi vár az egyszerű fenntartó, a megsemmisülést megakadályozó tatarozásokon túl művésziesen restauráltassék, régi fényébe visszaállítassék és nemzeti szentélyé avatassék. A restaurálás feladatát a *Műemlékek Országos Bizottságára* bízta és *Schulek* János építész szemelte ki a feladat technikai megoldására. Egyelőre a Salamon-toronyról illetve az ahhoz közelálló kaputoronytól a hegyre kúszó várfal mentén lévő torony, a keleti kaputorony és a fellegvárban volt kápolna és koronakamra helyreállításáról van szó. Nagy örömmel üdvözljük a miniszter úrnak elhatározását. Visegrad vára, annyi történelmi eseménynek színhelye, a Szentkorona századokon át való őrzője, a természeti szépségekkel bővelkedő Duna-mentének idegenforgalmi szempontból is egyik nevezetes pontja, valóban megérdemli, hogy hamupipőke-sorsából kiragadtassék. A miniszteri elhatározás bizonyára a legnemesebb véltékedésre fogja ösztönözni a művészettörténet tudományát és a művészeti rekonstruáló erőket, hogy minél tökéletesebben megközelíthető legyen a visegrádi vár eredeti képe. Bízunk abban, hogy a tudomány tisztázni fogja a kutatás mai állásában még élesen szembenálló felfogásokat a vár egyes helyiségeinek minősítésére nézve és hogy a rekonstruáló művészi fantázia a restaurálás módszerei dolgában nem fog letérni a történelmi hűség szilárd talajáról a műemlékhamisítás ingoványára. A munkaprogramm felállításáról és a kiviteli munkák menetéről pontosan tájékoztatni fogjuk olvasóinkat, hogy módjukban álljon ennek a kiválóan fontos restauráló munkának mozzanataihoz állást foglalni.

HADIMŰZEUMI LAPOK

VITÉZ AGGHÁZY KAMIL A HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM IGAZGATÓJA

Hagyományok ápolása.

A napilapok időnként sűrűbben foglalkoznak a katonai hagyományok ápolásának formáival.

A M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum hivatásánál fogva már évekkal ezelőtt felvetette a kérdést, amikor 1921-ben a m. kir. honvédelmi miniszter úrhoz az alábbi, lényegében közölt javaslatot terjesztette fel.

„A Nemzeti Hadsereg történelmi hagyományainak ápolása csak akkor lehet eredményes, ha a vele kapcsolatos fogalmak tisztáztatnak, ha az eljárást tervszerűen szabályozzuk, valamint központos támogatással intézményesen biztosítjuk. Különösen fontos ez ma, amikor az önálló magyar véderő a haza megcsonkulásának és saját átszervezésének következtében régi kereteinek nagy részét elvesztette vagy elcsérelte.

A Nemzeti Hadsereg körében gyakori eszmecsere tárgya az a kérdés, vajjon a jelenleg fennálló Nemzeti Hadsereg a volt fegyveres erő magyar részének, s így a jelenleg fennálló csapatteknek a területileg rokon volt csapatteknek utódai gyanánt tekinthetők-e, s ha igen, mily értelemben?

A kérdés jogi részét már eldöntötték, mégpedig olyképen, hogy a Nemzeti Hadsereg csapattekai a volt fegyveres erő területileg rokon csapattekainak nem jogutódai. Ez a döntés a bonyolult vagyongogi kérdések egyszerűsítését célozta s alapelvül tekintendő.

Ettől teljesen függetlenül áll a kérdés történelmi, vagyis hagyományos (tradicionális) része, mely az átszervezés befejeztéig függőben maradt. Ezt most és pedig akként szándékozom megoldani, hogy vele egyfelől az intéger magyar nemzet ezer esztendő, dicső hadimultjának tiszteletét, másfelől a Nemzeti Had-

sereg csapatteketeinek hagyomány-ápolását intézményesen biztosítsam.

Mindenekelőtt ama tévhitet kell eloszlatnom, hogy akár általános, akár pedig helyi vonatkozásukban, a hagyományok folytonossága csak a legutóbbi szervezetek multjába kapcsolódnék. A nemzet hadi hagyományainak nem lehet időbeli határa. Azok az egymást követő nemzedékek folyvást szaporodó öröksége s napjainktól a magyarok ősmultjáig ugyanolyan szoros kapcsolatban állanak, mint őseinkkel mi magunk. Nem változtat ezen a bármikori hadi szervezet (törzsek, bandériumok, állandó hadsereg, szabadságharcosok stb.) egymástól való különbözősége, sem közjogi, nyelvi, területi, elnevezésbeli, hadrendi, sem pedig ruházati, fegyverzeti stb. tekintetben. Mindnyájan a magyar nemzet hadvédő szervezetei voltak s hőseik és fegyvertényeik egyaránt a magyar véderő fogalomkörét teljesítik, melynek történelmi magaslata a késő utód csak tisztelettel tekinthet s amelyről példát és buzdítást nyerhet. A mult ködében halványuló körvonalak s a mindinkább gyérülő történelmi, földrajzi és katonai adatok az ily hagyományok értékét a művelt hazafi előtt nem csökkenthetik. Gondoskodni fogok arról, hogy a hagyományok lehetőleg a Nemzeti Hadsereg területi összefüggései alapján, népszerű módon, irodalmilag is feldolgoztassanak. Ily módon szándékozom lehetővé tenni, hogy a Nemzeti Hadsereg csapatteketei, mint történelmi utódok, az elődök kultuszának oktatások, előadások, ünnepélyek stb. keretében áldozhasanak. Ugyanígy szándékozom megmenteni mindazt, ami az elszakított területekkel, valamint hőseikkel kapcsolatos, habár a fennálló helyzet e kultusznak a helyszínén való gyakorlását gátolja is.“

Tervezetet dolgozott ki az intézet az összeomláskor megszűnt magyar véderőnek a Nemzeti Hadsereg (1921-ben!) csapattesteihez való történelmi viszonyának szabályozására is. Ennek célja volt:

1. A volt magyar véderő összes csapatainak emlékezetben tartása.

2. Történelmi hagyományaiknak a Nemzeti Hadsereg csapataira való felosztása.

3. A volt magyar véderő tagjainak és a Nemzeti Hadsereg csapatainak a hagyományok ápolására való tömörítése.

4. Az e célból rendezett ünnepélyek helyben és időben való összevonása s ezáltal egyrészt azok belső tartalmának fokozása, másrészt a velük járó munka és költség csökkentése.

5. A M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum részéről a csapatoknak hagyományaikkal kapcsolatos kép stb. anyaggal való ellátása, viszont a csapatok birtokában lévő ily anyagból az országos érdekűeknek az intézetben való elhelyezése.

A Nemzeti Hadseregben, majd később a jelenlegi m. kir. honvédségben a hagyományok ápolása ebben a szellemben vezetett be. A honvédelmi minisztérium későbbi keletű rendelete is többé-kevésbé ily értelemben intézkedik. A honvéd csapatok a hagyományokat tehát ebben a helyes szellemben ápolják, amit bizonyít az, hogy a világháború magyar hőseinek, a honvédeknek éppúgy, mint a közös hadseregbeli magyar katonának kultusza mellett kifejlődik a Szent László, Mátyás király, Rákóczi és az 1848—49-es szabadságharci magyar hősök kultusza is. Mozgalom indult meg arra is, hogy a honvédségi épületek ne csak a közelmúlt nevesebb katonáiról, de visszamenőleg egész az Árpád-házi királyok- és vezérekről is legyenek elnevezve. Ez a hagyományok ápolásának az a módja, mely a jövőben is dicső tettekre fogja serkenteni fiainkat!

Thurner Géza.

Az intézet pontos címe: M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum. Budapest I, Bátyasétány 40. Telefon: Automata 601—60.

*

József kir. herceg. tábornagy ismét értékes ajándékokkal gazdagította intézetünk gyűjteményeit.

*

A Múzeum egyéb gyarapodása. Intézetünk anyagát a közelmúltban gyarapították: Ifj. br. Szterényi Ferenc, Brém Ferenc, dr. Holländer György, Krucsay József, Roska József alezr., dr. Metzger Fülöp, Pinterits Sándor, kassai Farkas Károlyné, Pentz Béla, Melczer Aladár, Kullmann Ferenc, Tassy Dániel, lövétei Barsay Árpád alezredes, Fekete József, Pecze Imre, Rosenthal Jenő, Geszty Géza, Ronkóczy Imre, Tóth-Kádár Vilmos tbk., karlsheimi Otschinek Károly, Urvay Ferenc, Csányi Károly, Láng Gyula fhgy., Csatay István, Hauslinger Ferenc, Kisfaludi-Stróbl Zsigmond szobrászművész, Zala György szobrászművész, br. somorjai Lukachich Géza, Gáspár Ármin, Einsenstädter Ödön, Kunz Román, Fiacskó Árpád, Bakos Kálmán, Magyar Elemér, Bozsó Ödön, Vallányi Pompéry Elemér, Kostyál Ferenc t.-hadnagy, Amant Zoltán huszárfőhadnagy, felsőpulyai Rohonczy Gidáné, Engel Gyula, Rákósy Gyula dr., Györgyi Kálmán kormányfőtanácsos, Hubay Andor festőművész, Völgyi János, Kosztolánczi Lajos, Dovszki Ferenc tanító, dr. Varjú Elemér, a Nemz. Múz. igazgatója, Istók János szobrászművész, dr. Ernyey József, a Nemz. Múz. igazgatója, Pál Zsigmond százados, v. Sebők Miklós, dr. Veress Endre min. tanácsos, gensi Takáts Imre, Weiser Lajos, Biliczky Lajos ezr., dr. Lukinich Imre egyetemi v. tanár, Annák F. Szabó János ny. építész-százados, Gombárszky Ferenc, nagyernyei v. Kelemen Béla ezr., Hranitzky István, Agfalvy Ipoly, Székely László, özv. Widder Zsigmondné, v. Pápay Gyula t.-fő-

hadnagy, a Nemzeti Múzeum Növénytanai Osztálya, Neuhold N., a Pátia-vállalat igazgatója, Öry István, Tóth József, dr. Takáts József v. fhgy., v. Nagy Károly t.-h., Grósz István ezr., Meller Ernőné, Hallmár Aranka, özv. Grensperger Ernőné, Lipner Imre, a Menetjegyiroda osztályfőnöke, dr. Keresztury Márton honv. altanácsnok, Szendy Gyula, Mitlerstiller Gyula, Ágoston Sándor iparművész, Olmosi Imre, Baumgartner Kálmán, Fővárosi Könyvtár, Aage Gyldenfalk dán

minisztériumi titkár, Badál Ede kerületi előljáró, vágfalvi Quittner Ervin műépítész.

A felsoroltaknak az általuk beküldött hősiemlék-fényképekért, a különféle metszetek, füzetek, könyvek, okmányok, levelezőlapok, újságok, diapozitívek, rajzok, pénzek, pecsétek, sapkajelvények, érmek, kitüntetések, térképek, plakettek, zászlók, fegyverek, egyenruhák, kardok, lövedékek és egyéb adományokért ezúton is hálás köszönetet mond az intézet igazgatósága.

S Z E M L E.

Múzeumok.

A volt cs. és kir. 60. és a volt 16. honvédgyalogezred háborús emlékeiből a jelenlegi 14. honvéd gyalogezred múzeumot rendez be Egerben, a vármegyei laktanyában.

Leletek — ásatások.

— Mosonszentpéteren a Magyar Nemzeti Múzeum ásatásai nyomán egy népvándorláskori harcok fegyverzete került elő.

△ Körösladányban a gátak javítása közben 1600—1700 éves római eredetű temetőre bukkantak, gazdag sírleletekkel.

□ A Szegedi Múzeum ásatásai folyamán Szeged és Kistelek között, a Fehértó partján, hún temetőt tárt fel, melyből egyebek között nagyon becses kardokat, töröket és nyílhegyeket hoztak napvilágra.

Hősi emlékművet lepleztek le:

Májusban:

5-én Körösladányban,
9-én Gödöllőn, a jászó-premontrei iskolák hősi halottjainak emlékére,
12-én Gerendáson,
15-én a szegedi tanárképző hősi halottjainak emlékére,
23-án Dombegyházán,
26-án országos ünnepség keretében leplezték le Budapesten a Hősök Emlékkövét.

Júniusban:

2-án Békásmegyeren, — Székesfehérváron a felsőkereskedelmi iskola hősi halottjainak emlékére,

9-én Kisteleken, — Budapesten a Fáy András-reálgimnázium hősi halottjainak emlékére,

16-án Szeged-Felsőtanyán,

20-án Debrecenben, a kassai, kolozsvári és debreceni gazdasági akadémia hősi halottjainak emlékére,

22-én Miskolcon, Borsod vármegye hősi halottjainak emlékére,

24-én a volt 12. tábori ágyúezred hősi halottjainak emlékére a Páffy-laktanyában,

29-én Simontornyán, — Putnokon,

Júliusban:

7-én Baranya megyében, Sásdon,
21-én Nagybánhegyesen.

Augusztusban:

3-án Körmenden, — 15-én Tolnán, — Csepelen,

17-én a gorodoki lovasroham emlékére a Ferenc József-laktanyában,

18-án Budapesten a VII. kerület hősi halottjainak emlékére a Szent Domonkos-rend templomának külső falán, — a cs. és kir. 32-es gyalogezred hősi halottjainak emlékére a Mária Terézia-laktanya falán,

25-én a volt 24-es vadászzászlóalj, Kaposvárott, — a vasmegyei Söpte községben, — Nagyhalompusztán.

Bajtársi összejövetelt tartottak:**Májusban:**

3-án a volt es. és kir. 3. számú „Gróf Hadik“ huszárezred,

5-én a volt miskolci 10. honvédgyalozrezd Miskolcon.

6-án a volt 7-es Vilmos-huszárok,

8-án a volt es. és kir. 65. gyalozrezd, — a Hindenburg tábornagról elnevezett volt 69. gyalozrezd,

10-én a volt krasznojarszki hadifoglyok,

11-én a volt 64. gyalozrezd, — a volt m. kir. dési 32. honvédgyalozrezd, — a marosvásárhelyi volt 62. gyalozrezd, — a volt 38. (Molináry) gyalozrezd,

13-án a volt 12-es honvédgyalozrezd,

14-én a volt es. és kir. pozsonyi 14. tábori ágyúezred,

18-án a volt es. és kir. 24. vadász-zászlóalj.

Júniusban:

1-én a volt es. és kir. 6-os gyalozrezd, — a 38-as Molináry bajtársi szövetség ceglédi csoportja, — a volt budapesti 32. gyalozrezd,

2-án a nemzeti hadsereg volt 5. tiszti százada, a későbbi Szibenliszt-különítmény, — a volt 16-os közös huszárezred Debrecenben,

5-én a volt 1-es honvéd népfelkelő tisztek, — a volt 20. honvédgyalozrezd,

8-án a brassói volt 2. gyalozrezd, — a 70-es honvédtüzérek,

9-én a volt nyitrai 14-es honvédgyalozrezd Esztergomban,

16-án a volt 11-es huszárezred Szombathelyen, — a volt es. és kir. 85. gyalozrezd,

22-én a volt 40. honvéd gyaloghadosztály, — a volt es. és kir. 52. gyalozrezd,

29-én a „Russ“-különítmény volt tisztkara.

Augusztusban:

1-én a volt krasznojarszki hadifoglyok Budapesten,

4-én a volt es. és kir. 26. gyalozrezd Esztergomban,

10-én a budai volt karhatalmi századok tisztjei,

11-én a máramarosszigeti volt es. és kir. 85. gyalozrezd,

13-án a 32. gyalozrezdnek a bosznia—hercegovinai okkupációban részt vett bajtársai,

17-én a volt m. kir. 5. honvéd lovashadosztály, — a volt soproni 18. honvédgyalozrezd Szombathelyen,

17-én a volt soproni 18. honvédgyalozrezd Szombathelyen,

19-én a Casagiove-i volt hadifoglytiszték,

21-én a volt tábori csendőrök,

24-én az Öreg Harmincegyesek

Bajtársi Szövetsége Győrött,

25-én a volt 24-es Vadászok Bajtársi Egyesülete Kaposvárött.

*

Könyvek.

△ A M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár kiadásában értékes könyv jelent meg, melynek címe: A kassai VI. hadtest harcai 1914. augusztus 25—30. A 4. hadsereg jobbszárnyának válsága a komarovi találkozósatában. Harcászati tanulmány a középső és felső vezetés szempontjából. Írta Gerbert Károly m. kir. altábornagy.

□ A Genius kiadásában Takáts Sándornak, a jeles történetírónak ismét egy nagybecsű munkája jelent meg: „Magyar küzdelmek“ címen.

○ A Fővárosi Könyvtár a szabadságharc nyolevanadik évfordulója alkalmából „Buda és Pest a szabadságharc idején“ címen bibliografiai munkát állított össze.

CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK

REXA DEZSŐ PEST VÁRMEGYE FŐLEVÉLTÁRNOKA

Családtörténeti Lapok címen új rovatot és mellékletet talál itt a História olvasója.

Kétségtelen, hogy aki átnézte e mellékleteink sorozatát — önkéntelenül szemébe ötlött — miért hiányoztak azok sorából épen annak a közkeletű tudományagnak az orgánuma, mely olyan nagy időt ölel fel akár nemzeti történetünk s egyes tekintetekben elsőrendű jelentőséggel bír.

A család története a családra nézve fontos, érdekes és tanulságos. Az elődök élete: vitézkedése, alkotása, gondolkozása, politikai szereplése, története, szerzése, pazarlása, úrhatnámkodása, házasodása, szaporodása, tudományszomja vagy irtózata — a ma gyermekei előtt nagy értéket jelent s aki nem tiszteli elődeit, — az miképen tud gondoskodni a jövődőről.

Az a gyakran hallható nyilatkozat, hogy — „nem adok semmit az őseimre...” — az a cím, hogy *demokrata* vagyok s az ősök emlegetése nem illő korunk előrehaladásához — értelmetlen szósallang. Mert nem az a demokrata, aki nem becsüli atyjának atyját s annak atyját és nagyatyját, aki nem becsüli a múlt századok küzdő, dolgozó, teremő, vívódó, alkotó alakjait, hanem: aki a jövődőt azzal becsüli meg, hogy a múlt tapasztalatait leszűrve, a példák és tanulságok alapján keresi a jövődő boldogulást.

Valóban — a jövődő alapja a múlt és az a nemesség, melyről a francia szólás bölesen és szellemelesen mondja ki, hogy az kötelez — nem egyéb, mint *tradíció*.

Ezek a lapok ezt a tradíciót óhajtják fenntartani, merítvén a multból mindent, ami onnan felénk sajjog.

De senki se higgye, hogy e tradíciók csupán a nemesi rend köréből sugárzanak, hogy a nem nemeseknek nincsenek tradíciói és nincs családtörténete.

A városokban élt polgárok a maguk körében épen olyan nemzetfenntartó elemet képeznek s épen olyan munkás, alkotó életet éltek a városfalakon belül, mint a nemesek kint a kúriákon, kastélyokban, várakban.

Épen azért e lapokon egyformán helyet nyernek a nemes, mint a nem nemes családok. A múlt idők mindenkit, válogatás nélkül bevezetnek a históriába. A ma kutatói mindenkit életre keltenek a történelem nagy könyvében, legyen az kiváltságos nemes, vagy kiváltságos polgár — vagy akár minden kiváltság nélkül szűkölködő közrendű.

A *Családtörténeti Lapok* nem a nemességet, hanem a multat idézik fel.

A nemzeti élet nemcsak csatárolcsatára vitte a nemzet fiait, de lobogett az az otthon meghitt esendjében is a böleső és koporsó közt. Ennek a históriáját keresik e lapok.

ADATTÁR.

Nemes büszkeség.

Kazinezy András és Soós Pál, két jó születésű Ifjak Zámory Gábor Zemplén Vármegyei Fő Nótáriusnál voltak patvarián. Soós félénk volt természet szerint, s mintsem, hogy valakivel kikössön, mindent el-

szenvedett. Kazinezy ellenben bátor, elmés, s ha valaki a' gyengéjére ért, az élességig büszke.

Egykor mind a ketten kísérték principalissukat mostani generalis, gróf Almásihoz, aki akkor, mint Lovas Regimentnek Fő Strázsa

Mestere, Sookuton feküdt. Azalatt, míg odaértek, a Principális tanításokat adott a két ifjúnak, hogy a szobába békísérjék, az ajtó mellett megálljanak s ott várják parancsolatját; egyébiránt pedig mind iránta, mind a gróf s a grófné iránt egész tisztelettel viseljék magukat.

Szótfogadott a két ifjú s míg a gróf a principálisukkal hosszas tanácskozásba merült, ők egymás mellett csendesen talpaltak, közel az ajtóhoz. Már bejött az ebéd ideje s a cselédek asztalt kezdettek teríteni, a két ifjú nyughatatlanul várta a leülést, de mint nem szompolyodott el Soós, midőn öt tányér helyett csak hármát látott az asztalon.

— Andris — így szólla Kazinczyhoz —, hát mi hol eszünk?

— Hol eszel te — felelte ez szokott csendességgel —, azt nem tudom, én az urakkal eszem.

— Hogyhogy? — hát nem látod-e, hány személyre terítenek? — kérdé ismét.

— Én éhen nem maradok — felele —, néked csak magadra legyen gondod.

Vette észre Zámory is, hogy csak három tányér van az asztalra téve s meg akarván előzni minden történhető illetlenséget, még ebéd előtt félrevonta deákjait s meghagyta, hogy az ebéd alatt mindketten háta megett szolgáljanak. Kazinczy nem szóllott semmit, Soós pedig erre nézett.

Csakhamar tálalnak, hordják az ételt, a grófné kijön hálószobájából, imádkoznak, leülnek. Soós, a principálisa hátamögé áll, Kazinczy pedig a bontó asztalhoz megy — elővesz egy tányért, kanalat, villát, kést, s a gróf mellett helyet foglal s még elébb egész bátorsággal imádkozik. Jól látta ezt mindenik az asztal mellett, de egyik se mert szólani.

A gróf osztotta a levest. Az első tányért a grófnénak, a másodikat a vendégnek, a harmadikat magának vette. Kazinczy éhen nézte a

mások evését, de megháborodás nélkül ült mégis. A leves után a tehénhús tétetett fel az akkori asztalfogás szerint, a leves pedig le. Ekkor Kazinczy hozzányúl az osztókanálhoz, kiszéd belőle egy részt, megeszi, tiszta tányért kér, az előtte lévő tehénhúshoz nyúl s kivesz egy szeletet. Így bánt a többi étellel is, mindenikből maga vett magának s nem várta a gazda kínálását. Tudta ugyan ő jól, mi forgott a megszegyenült gazda s gazdasszony s a bosszankodó principális elméjébe; de ő egészen el vala készülve, bátran evett s csak az asztal vége felé kezdte hevülni s csak utoljára futotta el az izzadság.

— Már megvan! — monda s elővette előbbeni bátorságát, bátran ette meg a pecsenyét s a patvaristák etikettje szerint a sült után felkelt az asztaltól, elhordta tányérát, imádkozott s megköszönte az ebédet.

— Öcsém uram, kicsoda? — kérdé gróf Almásy.

Megmondá nevét.

— Üljön le öcsém uram.

— Már eleget ettem grátiájából Nagyságodnak.

— Adjatok széket — parancsolá a gróf.

Kazinczy vonogatta magát.

— Parancsolja meg az Úr — mondá a gróf a principálisnak —, hogy üljön le.

Félve ült le Kazinczy s későn bánta meg fiatal tűzből származott bátorságát.

— Öcsém uram megtanított — mondá a gróf — mint kellessék jószületesű ifjakat nézni — s különös kedvezéssel tetézte meg tányérát a gyümölcsös kosarakból.

(Érsemjén, 1a Martz. 1787.)

[Kazinczy Ferenc eredeti kéziratából. M. Tud. Akadémia könyvtára.]

Extractus.

A Helvecziai Confessiót követő ezen Krasznai Reformata St. Ecclesiában, az aszszonyi nemen lévő

leány gyerekeknek Tanítója T. Szöcs György ő kegyelme minek utánna dicséretessen, és minden szüléknek 's közönségesen pedig a' Nemes Ecclesiának tellyes meg elégedésével szinte két esztendőket tanító hivatalába töltene, uira is ezen Esztendőre tisztességesen bizonyos Deputatusok által marasztatott vólna, maga szándékát úgy jelentette ki, hogy Hivatalába csak úgy maradhatna, ha czélba vett Déner Erzsébet R. catholica leányzóval való törvényessen lépendő házasságát a Nemes Ecclesia nem fogja ellenezni, 's Hivatalába Házassága után való megmaradásáról assecuralya.

A Házassági életet Isten ő Szent Felsőge mind külső, mind belső személyekre nézve egyy czélra, és végre szerzette; azon kívül se Polgári se egyházi Törvények nem ellenzik az illetén házasságot, sőt minden Keresztény Hazákban valójába közönségesen gyakoroltatnak — ugyan ezért ezen Nemes Ecclesia tanácsa is az insinuans Tanítónak czélban vett Házasságát annyival inkább nem ellenzi, mivel a' Személy jó igyekezetű, becsületes, szelid erkölcsű életéről a' Nemes Ecclesia előtt is ismeretes; 's valamint a' R. Catholicusok magok leány gyerekeiket Oskolánkba taníttatni nem iszszonyódnak, úgy a' Nemes Ecclesia Tanátssa az insinuans Házasságát nem gyűlöli, nem ellenzi, melly szerint eddig elő tellyes meg elégedésünkre folytatott Hivatalában való megmaradása iránt való declarátióját el fogadgya.

Hogy ezen tárgyban való Határozása a' Nemes Ecclesia Tanácsának mindenekben a' fent írt mód szerint ment légyen végben, arrul igaz Hitem szerint bizonyítok.

Krasznán 2-a July 807.

Berej Elek,

a' Krasznai Reformata sz.
Ecclesiának Fő curatora.

[Cseréy Farkas levele Kazinczy Ferenchez. Kelt Krasznán, 13 Julius 1807.]

Egy nemeslevélben felejtett számla.

Mentler Mihály és Mátyás; Mihály neje Korláth Mária, gyermek: János-Károly, Zsigmond, Mária-Antónia, Anna-Borbála; — Mátyás neje Pora Teréz, gyermek: Márton, Mihály, Janka, Róza, Teréz 1755 október 13-án nemességre emeltettek.

Bárosnykötésű, könyvalakú címeres levelükben megmaradt a taxátornak a számlája, mely szó szerint a következőleg szól:

A kegyelmes nemeslevélért, mely Mentler Mihály és Mátyás testvér urak számára kegyesen kiadott, a felséges magyar királyi udvari cancellária dijkiszabási hivatalánál díj címén lefizettetett kétezer és negyven rajnai forint a mit ezennel elismerek.

Bécs 1755 év október 14-én.

Jaszvitz János Ferenc

Ő csász. kir. felsége tanácsosa,
mint dijszedő.

Ugyancsak befizetett a
könyvért 12 frt
A nemeslevél átvizsgálásáért 10 „
Postai szállítási díj címén 6 „ 20 kr.
A festőnek pedig két rendes arany.
A kiadó és a fogalmazó úrnak három körmőci arany.
Az ajtónállónak és a pecsételőnek két császári arany
A pecsét viaszért és az ahoz való ércért . . 14 „
A fa ládáért 1 „ 42 kr.
Vörös bársonyért . . 2 „
A szépírónak hat körmőci arany.
Az ágens urnak hat császári arany.
Ennyibe került a kutyabőr . . .
[Fejér vármegye levéltárából.]

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK.

H. M. Győr. A *Myro*-család nemessége kétségtelen; a család Miklós személyében II. Ferdinánd királytól 1636-ban kapott nemességet. Egyebet a címeres levélre vonatkozólag hirtelenében nem mondhatunk.

Molnár Géza úrnak. A kérdés eldöntése azért bajos, mert az ilyen családnemek, mint Nagy, Kis, Kovács, Fehér, Fekete, Horváth, olyan tömegben fordulnak elő, hogy bajos lenne megtalálni azt a családot, amelyikhez az illető tartozik. Könnyű például a fent említett *Myro*-családdal foglalkozni, mert abból aligha van több egynél. A Molnár-családból az önre jelentőst megtalálni, ha nem tud semmi irányítást adni, — lehetetlen. Erről hosszabban kellene beszélnünk s akkor tudnánk valami nyomot találni, merre keressük.

Nobilis de M. Levelet írtunk az arra nyert válasz alapján a következő számban közölhetünk biztosat.

B. K.—S. J. és Nyitrai. Az egyházi anyakönyvi kivonat nem igazol semmi mást, mint keresztelést, házasságot, halálozást és azok időpontját. A keresztlevélben kitüntetett előnév, sőt nemesi rang nem jelent semmit, azt igazolásul sehol el nem fogadják. Ha egyebet nem tudnak felmutatni, mint ilyen anyakönyvi kivonatot — azzal semmit sem érnek el. A régi időben részben sokan éltek vissza a nemesi előjogokkal és ennek során valótlan nemesi jogokat mondtak be a papnak, részben a papok — hiedelmük szerint maguktól csapták oda a névhez a „nobilis“ szócskát. Ez a bizonyíték — sajnos — mit sem bizonyít.

Raaze—Pochrachiewyth. II. Ferdinánd király 1559-ben adott egy ilyen nevű családnak címeres levelet, mégpedig e család Farkas nevű tagja számára. Az armálist Győr vármegyében 1640-ben kihirdették. Az eredeti okmányt 1844-ben Zala vármegyé levéltárában megtalálták. Mi an-

nak a további sorsa — nem tudjuk. Tessék ott érdeklődni iránta. Hogy a család él-e, s milyen névvel él napjainkban, nem tudjuk. Arra gyakran van eset, hogy ma egészen más nevet használnak, mint amit akkor használtak, amikor a nemességet nyerték. Így a borsodmegyei Körtvélyesy-család neve Zemplén tót vidékein Hruskóczy, magyar vidékein Papp lett. E változás oka, hogy körte tótul hruski és az egyik Körtvélyesi ref. pap volt s így lettek gyerekei Papp-okká.

Bibliographia. A genealógiai irodalom eléggé nagynak mondható, de sajnos — a háború szerencsétlen befejezése óta pang, aminek főoka a teljesen hibásan magyarázott és valójában ide nem is tartozó úgynevezett demokrata irányzat, de az is, hogy a nyomda annyira megdrágult, hogy ilyen könyvet kiadni ma a lehetlenséggel határos.

Nemességátruházás. Az 1920. évi I. t.-c., amelyben a kormányzó államfői jogköre van meghatározva, erről nem szól, tehát ezt ő meg nem teheti, bármennyire jogosult legyen a kérelem. Várjunk vele, amíg lesz valaki, aki megteheti.

F. H. úrnak. A báró Mednyánszky-család az 1861-ben a nyitramegyei Rakovicon született Imre tragikus halálával kihalt. A család a 49-ben kivégzett László családjával azonos. Imre nagyatya és László atya édestestvérek voltak. Ez az ága az ősi Mednyánszkyaknak 1750-ben emelkedett bárói rangra.

M. S. Bolzai, T. B. Ardósligetpuszta. Levelet írtunk. Itt nincs hely arra, hogy részletesen feleljünk a kérdésekre.

Többeknek. Okmányok beszerzésére szívesen megadjuk levélileg az útmutatást.

Fontos. Szentiváni Szent-Iványi Farkas földbirtokos lakik Sajó-Gömörön, 1902-ben lett kamarás.

A kunkapitány.

Mi volt az a kunkapitány? Ezt a kérdést eleddig sokan feszegették magyarázták s immár kialakult egy felfogás, hogy az valami *pojácája* a mulatozó társaságnak.

De vajjon igaz-e ez teljesen, vagy részben? Arany János, akinek a tudása — nemkevésbé tiszteletet parancsoló, mint költői, akár magán-egyéniisége, *Toldi szerelmében* úgy szerepelteti hősét Tar Lőrinc lakodalmán, mint aki a lakomán *nem is* iszik, hallgat: tehát — mondja — *kunkapitánya* volt az asztalnak.

E verssorhoz adott jegyzetében azonban egészen más valamit mond, mert úgy magyarázza a kunkapitány szót, hogy az az asztal alsó végén ül és „rendesen élcek és tréfák mestere vagy céltáblája“.

Itt némi ellentmondás van.

Toldi a költemény illető helye (II. ének, 61. versszak) szerint „nem eszik, nem is iszik, hallgat...“ Így hát inkább a levett, kedvetlen, magárahagyatott vendég szerepében áll előttünk, semmiesetre sem, mint „az élcek és tréfák mestere“ — és ha „céltáblája“, úgy igen furcsa színben tűnik fel az a hihetetlen testi- és lelkierejű Toldi, aki mintha várná a pillanatot, amikor a mulatozók belékapnak!

Bár Toldit — mulató embernek rajzolja, elég rámutatnunk a *Toldi* ama ellenállhatatlan, tiszta humorú részletére, mikor anyjától kenyérbe sütvé kapott száz arany századikját elmulatja, vagy amikor a menyeeske kiugratja az ablakon: „hátha egyet ugornál...“

De a helyzet, amint a mélyen és némán szeretett Piroska lakodalmán ott ül; aki — akár a későbbi Cyrano Christiánnak megszerezte ideáljának szívét — ott és az nem lehet költői felépítésben gúny és tréfa céltáblája... de bizonyos, hogy nem eszik (nem iszik?), hallgat. Tehát azt a kunkapitányt másképpen *érezte* a költő a vers írásakor, mint akkor, amikor azt a kifejezést magyarázta...

E magyarázat után vagy szerint jár el a kunkapitány többi (ilyen jó sok van) magyarázója. E magyarázók leginkább tudományos mesgény járnak. Célul tűzvé ki a nagyközönség felvilágosítását, a szó tudományos meghatározását részben mint néprajzi különösséget, részben mint nyelvkincset, részben mint történelmi maradványt tárgyalják. Sőt egy tudós magyarázója a minap olasz jövevény kifejezésként beszél róla és elég csodálatos, hogy nem csekély hihetőséggel, mert a *concapitani* szóból éppen nem nehéz kisejteni a kunkapitányt...

Hanem minde komoly és épen nem délibábosnak mondható magyarázatoknak ellentmond azonban egy levél melyet Léka várából 1554 április 23-án írt Nádasdy Tamásné Kanisay Orsolya az urának válaszul annak Pozsonyban, 1554 április 15-én írt levelére.

Ez utóbbi levélben Nádasdy tudósítja szerelmes Orsikáját, (akit ugyanebben a levélben — komoly, áhítatos levél! — így szólít:

Tekéntetes, nagyságos, tisztelendő és szerelmes házastársom!) hogy „ez mai napon, dél után öt és hat óra korban Király ú felsége egész országával... Magyarországnak nádorispánjává és kúnok bírójává tőnek...“ Aláírva:

*Az te vén Nádazsdy
Thomás Házás
Társod: Nádorispán.*

A levél elment, Csányi Ákác, a nádor bizalmasa vitte; — sőt utána újabb, sajnos, fenn nem maradt levelet is vitt tőle Csáfordy nevű szolgája Lévára a szerelmes asszonyának, amelyben valószínűleg a nádor már tréfálkozó kedvében volt és azt írhatta a feleségének, hogy ha hazatér, fogadja őt olyan reverenciával, amilyennel Magyarország hatalmas nádorát fogadni illik.

Mert a nádorné válaszában végén ezt írja:

Az hol Kegyelmed azt írja, hogy más módon fogadjam Kdet, az úgy vagyon, mert úgy fogadom, mint én édes nádorispán uramat, de jól lássa nádorispán uram is, mint jű haza, mert nyilván csak kevély nádorispánné asszonyra talál.

Ezt az enyelgő figyelmeztetést úgy folytatja, hogy magának is fenn tart egyet a nádori tisztségek közül, és pedig a *kunbíróságot*:

Továbbá az négy tisztnek egyike elég énnekem és az kunbíróságot kívánom, mert tudja Kd, hogy én nem iszom bort; az doktor azt mondja, hogy nem jó nádorispánné asszonyának vizet innya; azért jó valami búza az bírságom, mégsem halok szomj-jól meg.

Kétségtelen, hogy ez a *kunbíróság* azonos a kunkapitánysággal, mert hiszen a kunok kapitánya voltaképen a nádornak, mint *kunbírónak* helyettese fungált.

Valószínű, hogy a régi nádorok — (nem az etiquette szerint élő főhercegnádorok!) — more patrio nagyot mulattak, nagyot ittak hivatalos funkcióik után, amikor az országot járva, valahol megszállottak. Ekkor lehetett, hogy az ivótársaságban a kunkapitány őrizte meg a józanságát, hogy legyen valaki, aki a decorumnak eleget tudjon tenni szükség esetén.

Így aztán a szokásmondásban nincs is valami jelentős jelentésváltozás.

Mert bármint is kutatjuk: *magyarázni* a kunkapitányt sehogy sem tudjuk jocularornak! Éppen így nincsen kapcsolata a *bánáti násznagynak* a *kunkapitánnyal*, amit a kitűnő, a népi gondolkozást kitűnően ismerő Bak-say Sándor vitat, ismertetvén az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képből című nagy munkában a népszokásokat.

Erőszakolt az a magyarázat is, mely a szerencsétlen végű, kalandhajhász és mulatni szerető Kún László királlyal hozza kapcsolatba.

Az, amit Osváth Pál esendbiztos 1875-ben megjelent biharmegyei népszokásokról is szóló kis monográfiájában elmond a kunkapitányról, hogy a mulatás során milyen formák között lett kunkapitánnyá a nem ivó, de mulattató — ez nem jelent a szokásmondás lényegére nézve semmit.

A kifejezés valódi tartalmát legbiztosabban *Nádasdnyé levele árulja el*. Amit a kunbíróságról mond — az fedi a kunkapitány jelentését.

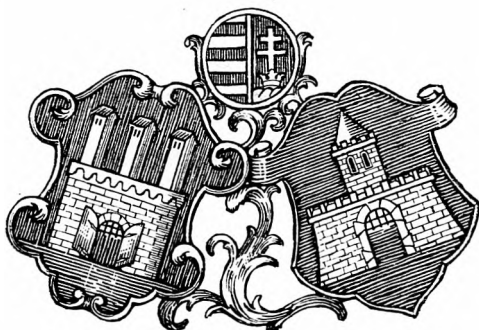
A mulatságban nem ivó Toldi — az igazi kunkapitány. Amit Arany és a többi magyarázó mondanak, az bizony a bizonytalanságban való tapogatódzás.

Rexa Dezső.

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI:
DR. GÁRDONYI ALBERT
SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

BUDA ÉS PEST CÍMEREI 1703-BAN.

I. KÖTET // BUDAPEST, 1929. SZEPTEMBER HÓ // 4. FÜZET
M E G J E L E N I K É V E N T E K É T S Z E R
A H I S T O R I A M E L L É K L E T E

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

TARTALOM.

	Oldal
<i>Kelényi B. Ottó:</i> A Pázmány Péter-tudományegyetem csillagvizsgáló intézetei (vége)	147
<i>Romhányi István:</i> Fáy András pesti ingatlanai.....	166
<i>Garádi Sándor:</i> Marsigli óbudai castrumai	173
<i>Lósy-Schmidt Ede:</i> Javaslat a Dunának függőhíddal való áthidalására Buda és Pest között 1823-ból	177

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Szent Jobb tiszteletének kezdetei Budán (188). A Nádor-kert (189). Renaissance-kori sírkő-torzó a Margitszigeten (191). A terézvárosi közút (192).

KÉPEK JEGYZÉKE.

A gellérthegyi csillagvizsgáló látképe a budai várból (161). A csillagász lakóháza a Gellért-hegyen (163). Matthey 1756. évi térképe (175).

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

A Pázmány Péter-tudományegyetem csillagvizsgáló intézetei.

III.

Pasquich utolsó éveinek nem kis gondja volt, hogy utódját megkeresse. Kísérlete *Littrow*val, majd *Kmethl*tel nem járt eredménnyel és ezért amikor a csillagvizsgáló éléről jól megérdemelt nyugalomba vonult, a gellérthegyi obszervatóriumban nem volt senki, aki örökét elfoglalhatta volna. A csillagvizsgáló előjáróját tehát más helyről kellett megkeresni. Az egyetem tanácsának figyelmét ekkor *Tittel Pál*, az egri obszervatórium vezetője keltette fel, aki hosszas tanulmányai és sikeres munkássága folytán alkalmasnak látszott *Pasquich* örökének átvételére. *Tittel Pál* működését a tanítvány lelkesedésével és szeretetével írta⁷² meg ifjú barátja, montedegoi *Albert Ferenc*, akinek később jutott szerep a csillagvizsgáló történetében. Amikor *Tittel* a gellérthegyi csillagvizsgáló élére került, nevét már európszerte ismerték. Összeköttetéseit utazásai és az ezek folytán keletkezett nagykiterjedésű levelezése alapították meg. Anglia, Francia- és Németország legkitűnőbb csillagászaival és matematikusaival élete végéig állandó levelezésben állott. Ilyenek voltak *Maskelyne*, *Pond*, *Herschel*, *Airy*, továbbá *Laplace*, *Delambre*, *Biot*, *Poisson*, *Puissant*, hasonlóan *Gauss*, *Bessel*, *Bode*, *Encke*, *Nicolai*, *Zach* báró, *Harding*, *Bohnenberger*, *Littrow* és végre *Piazzi*, *Carlini*, *Sandini*, *Caraccioli* és még sokan mások. Valószínű, hogy e nagymérvű ismeretség tette személyét az egyetem és helytartótanács előtt elsősorban vonzóvá. *Tittel* 1784-ben Heves megyében, Pásztón született. Alsóbb iskoláit Gyöngyösön és Kecskeméten, a felsőbbeket pedig Egerben végezte, ahová mint az egri egyházmegye növendékpapja került. 1806-ban érseki levéltárnok és a liceum tanára lett. A következő évben pappá szentelték és ugyanazon évben a pesti egyetemen a böleselet doktorává avatták. Egri tartózkodása idején jótékony hatást gyakorolt szellemi fejlődésére özvegy gróf *Sztárayné*, *Eszterházy* volt egri püspök testvére, akinek hatása alatt kezdett foglalkozni az európai nagy nemzetek nyelvével és kultúrájával. Ugyancsak *Sztárayné* volt az, aki felhívta *Fischer* báró egri érsek figyelmét *Tittel* szellemi képességeire. Az érsek ennek folytán határozta el, hogy *Tittel*t az egri csillagvizsgáló vezetőjének képezteti ki. 1810. szeptemberében érsekétől azt az utasítást kapta, hogy utazzék Bécsbe és itt *Trieschnecker* és *Burg* vezetése mellett folytassa tanulmányait. *Tittel* Bécsben nagy odaadással fogott a felsőbb mennyiségtan és a csillagászat tanulmányozásához és bár a rendelkezésére bocsájtott 400 bankó forint vajmi csekély volt fönntartására, nagy

⁷² *Tittel Pál* egykori egri főegyházmegyei áldozár... A magyar orvosok és természetvizsgálók 1868. Egerben tartott XIII. nagygyűlésének történelmi vázlata és munkálatai. Eger 1869. I—XIII. l. — L. még: Hazai és Külföldi Tudósítások 1824. II. 31., 1831. 17. sz. — Status praesens reg. liter. Universitatis Ungaricae. Budae 1830, 33. l. — Névkönyv a Magyar Tudós Társaságról 1832-re. 42. l. — Bitnitz Lajos emlékbeszéde a M. Tud. Társ. Évkönyve 1832—34. II. k. 2. oszt. 8. lapon. — Újabbkori Ismeretek Tára, Pest 1855. VI. 94. l. — Ferenczy—Danielik: Magyar írók I. 585. l. — Heller i. m, és L. — Tass Antal: A magyar csillagászat története. Bp. 1928. 12—13. l.

buzgalma minden fizikai nehézséget legyőzött. 1811. augusztusában *Tittel* már ismét Egerben találjuk. Mindjárt megérkezése után terjedelmes memorandumot nyújtott be érsekének, amelyben összefoglalta mindazokat a szükségleteket, amelyeket az elhanyagolt egri csillagvizsgáló sikeres működése érdekében foganatosítani kellett. A csillagászati technika gyors fejlődése azonban *Tittel* néhány év múlva újabb tanulmányokra ösztönözte. 1814-ban arra kérte báró *Fischer*t, hogy kiképzésének befejezésére Göttingenbe *Karl Friedrich Gauss*hoz, a világhírű csillagászhoz mehessen ki. Kérése 1815-ben teljesült. *Gauss* nagy elismeréssel nyilatkozott tanítványa tudásáról és másfél éves együttlétük alatt módot nyújtott neki, hogy az elméleti és gyakorlati csillagászat terén teljesen kiképezze magát. Göttingeni tartózkodása alatt ismerkedett meg a többi németországi csillagászokkal is és ennek révén a *Zach* báró által alapított, majd később *Linde* báró által szerkesztett „Monatliche Korrespondenz für Erd- und Himelkunde“ című folyóiratban több dolgozata helyet kapott. Még egri tartózkodása alatt fogott hozzá *Tittel* egy kortani munka megírásához, amely Göttingenben 1816-ban jelent meg. *Gauss* jóindulata *Tittel* irányában annyira ment, hogy tanítványát minden tudományos tervébe beavatta és utazásai (alkalmával is magával vitte. Tudásvágya azonban göttingeni missziója idejének eltelte után is tovább sarkalta. 1816-ban újabb engedélyért keresi fel érsekét, hogy Franciaországba mehessen és a párizsi csillagászokkal való közvetlen érintkezés útján is tökéletesítse ismereteit. 1817. márciusában *Tittel* már Párizsban van, ahol sokat lát és újabb ismeretségeket szerez. Kéthónapos párizsi tartózkodása alatt felébredt benne a vágy, hogy Angolországot, az európai csillagászat tanítómesterét is meglátogassa. Már 1817. júliusában kért érsekétől engedélyt angliai utazásra. *Fischer* érsek nem ellenezte ugyan kifejezetten *Tittel* tervét, de mégis annak az óhajának adott kifejezést, hogy pártfogoltja inkább Olaszországba menjen és Róma városát válassza utazása céljául. *Tittel* azonban ekkor csupán tudományos ismeretei kiegészítésének lehetőségei érdekelték és nem fogadta meg érseke tanácsát, aki pedig jóakarátának azáltal is kifejezést adott, hogy *Tittel* az egri székesegyház egy kanonoki stallumára terjesztette fel. Így érseke óhaját mellőzve Angliába ment, ahol Londonba és Greenwichbe utazott és meglátogatta a hírneves *Herschell* is falusi lakában, a Windsor melletti Slaughter-ban. 1818. január végén már Bécsből intézett levelet érsekéhez, amelyben beszámolt angliai tanulmányairól és az angol csillagászokkal való érintkezéséről. Februárban végre visszatért Egerbe, ahol *Fischer* báró nagy reményekkel tekintett csillagászati működése elé. E remények azonban nem teljesedtek be. Az egri csillagvizsgáló már régen nem felelt meg az előrehaladott tudomány szükségleteinek és *Tittel* kérései új műszerek beszerzése tárgyában az akkori szűkös pénzviszonyok között nem nyertek meghallgatást. *Tittel* ilyen módon tétlenségre volt kárhozthatva. A gyakorlati csillagászat helyett az elmélet terén akarta magát legalább hasznosítani. Több elméleti munkához kezdett (Csillagtudomány, Matematikai földleírás, Magyar égi- és földgolyó), de munkái nem jelentek meg. Nem kismértékben kedvetlenülítették el *Tittel* az egyházi téren személyét ért támadások és ezek folytán az egyházi hierarchiában való mellözése is. Amidőn *Fischer* érsek 1822-ben meghalt és utána hosszú sedisvacantia állott be, *Tittel* nem remélhette, hogy az egri obszervatórium újjáéledése egyhamar megtörténjék. Ezért készségesen vállalkozott arra, hogy a *Pasquich* nyugalomba vonulásával megüresedett csillagászati tanszéket és igazgatói állást elfoglalja. Kinevezése 1824. szeptember 13-án történt.⁷³

⁷³ Orsz. Levéltár. Lit. Pol. 1824. 8. 13.

Tittel teljesen egyedül vette át *Pasquichtól* a kitűnően felszerelt budai obszervatóriumot és mert egy ember munkabírását jóval meghaladták az asztronomus teendői, az eredményes munka fölvétele eltolódott a bizonytalan jövőbe. A csillagvizsgáló személyzethiánya, aminek a mai szakemberek⁷⁴ a gellérthegyi intézet működésének sikertelenségét nem kismértékben tulajdonítják, a többi bajokkal együtt végigkísérte a csillagvizsgálót egész fennállása idején. Láttuk, hogy *Pasquich* alatt az intézmény személyzete csak alig két évig állott három tagból. *Littrow* távozásával a létszám ismét csak kettő maradt és működése végén a testben-lélekekben egyaránt megtört *Pasquich* teljesen egyedül állott. Pedig a csillagászat tudományának gyakorlati műveléséhez a gellérthegyi viszonyok között egy ember munkaeje semmiképp sem lehetett elégséges. Az első csillagász, aki egyszerismind egyetemi tanári teendőit is végezte, a túlnyomóan éjjel végzett megfigyelések mellett képtelen volt az állandó éberséget igénylő nappali munkára is (napmegfigyelés, meteorológiai vizsgálatok). Ezek mellett a műszerek rendbentartása és az adminisztratív teendők is külön munkaerőt tettek volna szükségessé. 1825. április 1-től *Tittel* a tizennégyéves klágenfurti születésű montedegói *Albert Ferencet* vette maga mellé, akinek apjával Egerben baráti viszonyban állott és akit kora ifjúságától kezdve a csillagászat számára akart kiképezni. *Albert* az intézetnél mint ösztöndíjas gyakornok szerepelt, 300 forint fizetéssel. Abból a munkából azonban, amelyet az új igazgató a *Pasquich* által megkezdett alapokon folytatott, a tudomány nagyon keveset látott. Pedig *Albert* azt mondja, hogy éjjel-nappal folytatva a megfigyeléseket, ezek a munkálatok rövid idő alatt sok nagy ívrétű kötetet töltöttek be. Voltak idők, amikor sem ő, sem *Tittel* heteken át jóformán nem is aludtak. Így történt ez mindjárt 1825-ben, amikor augusztustól októberig figyelték az *Albert* által felfedezett üstökösöt, amíg csak a világűrben el nem tűnt. A közreadásra szánt dolgozatok és megfigyelések azonban az egyetemi alapítványok mostoha viszonyai miatt az egyetem kiadványaként nem láthattak napvilágot, magánkiadó pedig e természeténél fogva csekélyszámú olvasóközönség-érdeklődését vonzó munkák kiadására nem vállalkozott. Ezek a munkák a későbbi naplókkal és kéziratokkal együtt legnagyobb részét az 1849. évi ostrom alatt és után semmisültek meg. *Albert*nek különösen nagyon fájt az 1825. évi üstökös megfigyeléséről írt első munkájának megsemmisülése, amelyet egy tragikomikus eset idézett elő. A tanulmány, melyet *Schumacher* altonai „Astronomische Nachrichten“-jébe szántak, már teljesen nyomdakészen állott, amidőn egy éjszaka *Tittel*t elnyomta az álom és fölébredve rémülten vette észre, hogy íróasztala, amelyen sok becses kézirat és könyv feküdt, lángokban áll. A tűzből a munkákat megmenteni már nem sikerült.⁷⁵

A devalvációt követő mostoha pénzügyi helyzet a csillagvizsgáló személyzetét állandó anyagi nehézségek elé állította. *Tittel* fizetése a kinevezési okmány szerint 1400 pengő forint⁷⁶ lett volna, ehelyett azonban az akkor dívó rendszer szerint csak 2800 váltóforintot kapott, noha egy pengőforint értéke három váltóforint körül mozgott. Bár a pesti egyetemen adott óráinak ellátása céljából történt utazásainak költségeit külön térítették meg⁷⁷ és némi jövedelmet az állami schematismusban összeállított

⁷⁴ Tass Antal i. m. 15. l. — A csillagvizsgálónak a tudományos személyzet mellett egy szolgálója volt, a háztartás teendőit pedig egy szakács látta el. Az épület rendbentartására az egyetem pedellusa is felügyelt.

⁷⁵ Albert i. h.

⁷⁶ Orsz. Levéltár. Lit. pol. 1825. 8. 6.

⁷⁷ U. ott. 1827. 8. 35. — 1828. 8. 138. stb. Ennek évi összege 200 forint volt.

kalendárium⁷⁸ is jelentett számára, mindez kevés volt arra, hogy költségeit fedezze és így — mint *Albert* megjegyzi — rövid budai tartózkodása alatt súlyos adósságokba keveredett. Nyomasztó anyagi gondjai miatt minden eszközt megragadott, hogy elnyerje a *Fischer* érsek által is megígért egri kanonoki stallomot és *Cziráky Antal* gróf helytartói tanácsost is gyakran kereste fel támogatásért.⁷⁹ A kanonoki stallumra különösen azért volt reménye, mert az 1827-ben kinevezett új érsek, *Pyrker János László* velencei patriarka régi jóakarója volt és ígéretet is kapott tőle régi óhaja megvalósulására. Reménye azonban ekkor sem vált valóra, mert ellenségeinek vádaskodása miatt a köztük levő jó viszony csakhamar felbomlott, sőt ellenszennvé változott.

*Tittel*nek személyes gondjai és tudományos munkája mellett nagy elfoglaltságot jelentett mindjárt működése kezdetén a csillagvizsgáló adminisztrációja és gazdasági életének újjászervezése. *Tittel* az új ember buzgóságával vette át az ügyvezetést és iparkodott azokat a hiányokat pótolni, amelyek elődje örökeként maradtak reá. E munkájában *Pasquich* is nagy segítségére volt, aki a nyugalomba vonulása utáni esztendőben még régi működése színhelyén tartózkodott. *Pasquich* különösen serény munkát fejtett ki a csillagvizsgáló felszerelésének leltározása körül. Jelentései, amelyekhez *Tittel* felterjesztései csatlakoztak, élénk képet nyújtanak a csillagvizsgáló helyzetéről, úgy, hogy érdemes velük részletesebben foglalkoznunk. *Pasquich* jelentéseiből megtudjuk, hogy mily ragaszkodással esüngött a kiérdemesült igazgató intézetén. Április 20-i feliratában⁸⁰ közli az egyetemi tanácsal azokat a munkálatokat, amelyeket működése utolsó idejében saját pénzen végeztetett intézetében. Főként a csillagvizsgáló körüli kert megművelése és virágzóvá tétele volt fő gondja, ami miatt az intézet könyvtára kiegészítésére már nem jutott pénze. A kert létesítésére és művelésére 139 forint 26 krajcárt, a gyümölcsfák és sövények plantálására 189 forint 36 krajcárt, a kerti vízgyűjtő medencére (hydrophylacium) pedig 207 forintot költött. A földmunkákra, hogy a nedvesség ne hatoljon az épületbe, továbbá a porfellegeket hozó szelek hatásának csökkentésére, élősövényekre 145 forint 44 krajcárt, továbbá a pince fölötti boltzat tetőjére, hogy az esők ellen védelmet nyújtson, 205 forintot, a padlózat kijavítására 64 forint 45 krajcárt fordított. Ezek a költségek tehát összesen 951 forint 31 krajcárt értek el. A megszokott környezet növényzetéből néhány örökké élő virágot jövő tartózkodási helyére is magával vitt. Ezeket a kiadásokat *Pasquich* az egyetemtől mint második rangidősnek járó évi 100 forintos jövedelméből (salarium proseniorale) fedezte. De ezen kívül más irányban is intézete jótévőjének mutatta magát. Április 4-én *Tittel*nek nyilatkozatot írt alá,⁸¹ amelyben kötelezi magát, hogy mintegy 196 kötetet tartalmazó könyvtárát, valamint élete hátralevő részén szerzendő könyveit az intézetnek hagyományozza. Mostani könyvei közül 28 kötetet tart meg magának, amelyeknek jegyzéke a megállapodásban pontosan felsorolást nyer.

Sok gondot okozott *Pasquich*nak élete utolsó aktusa, a csillagvizsgáló leltárának elkészítése. Erre már 1821-ben kapott megbízást.⁸² Az inventarium elkészítésére a királyi vár átalakítása adott alkalmat, amivel kapcsolatban a régi csillagvizsgáló, ahol a mult idők számos emléke volt még feltalálható, lebontásra került. Ennek helyébe építették *Hillebrand* művére

⁷⁸ U. ott. 1828. 21. 29. — 1830. 21. 104. stb. Ezért esetenként 6 aranyat kapott.

⁷⁹ U. o. 1831. 8. 40—41-ben *Cziráky* 1832 febr. 17-i leirata.

⁸⁰ U. ott 1825. 8. 166.

⁸¹ U. ott 1825. 8. 167.

⁸² U. ott 1828. 8. 169.

a harmadik emeletet. *Pasquich* nagy lelkiismeretességgel végezte munkáját. 1781, 1785. és 1799-ből voltak ugyan különböző leltárok, ezek azonban nem voltak hitelesek. Ezeket *Pasquich* elhunyt elődjétől, *Tauchertól* vette át és ezeknek adatai néhány kisjelentőségű könyv és tárgy hiánya miatt nem fedték teljesen az akkori állapotokat. *Pasquich* a mutatkozó kár megtérítésére 300 forintot ajánlott föl május 21-i fölterjesztésében és azt javasolta, hogy a régi épületben maradt tárgyakat vizsgálják meg, vajjon fölhasználhatók-e még? A használhatatlan tárgyakat pedig a csillagvizsgáló új berendezési költségeinek fedezésére fordítsák. Maga az inventárium június 6-án készült el és ennek alapján vette át *Tittel* a berendezést. Az átvételnél *Schedius Lajos* mint a fakultás szeniora és *Wolfstein József* dékán is közreműködtek. *Pasquich* jelentését az egyetem tanácsa tudomásul vette⁸³ és mivel a hiányzó tárgyak nem *Pasquich* hibájából tűntek el, azt ajánlotta a helytartótanácsnak, hogy az érdemes igazgatót ne kötelezzék kártérítésre. Az átvételi leltár minden részletében feltünteti a csillagvizsgáló akkori felszerelését; e tárgyak felsorolására azonban nincsen helyünk és így a leltárnak csak általános kereteit említjük meg. Ez első részében a csillagvizsgáló irodalmi és műszaki felszerelését tartalmazza, külön csoportosítva a régi intézettől átvett tárgyakat, valamint a segédeszközöket, amelyek a csillagvizsgálóban találhatóak voltak. A könyvtár anyagának felsorolásánál leírja az 1818. előtti könyvtár katalógusát és külön azon munkák jegyzékét is, amelyeket *Pasquich* 1817-ben adományozott intézetének. A különböző háztartási tárgyak külön csoportosítva találhatóak. Az inventárium utolsó részében a gellérthegyi kálvária-kápolna felszerelésének jegyzéke is feltalálható. Ezt a felszerelést részint a helytartótanács által adományozott 500 forintból, részint *Nyitray* helytartótanácos ajándékaiból szerezték be. *Pasquich* utoljára június 12-én szólal meg hivatalos minőségben, amikor is 1803. óta végzett működéséről rövid promemoriát ad és érdemeiért némi elismerést kér. Az egyetem tanácsa *Pasquichot* a Lipót-rendre terjesztette elő, ennek a fölterjesztésnek azonban nem volt eredménye.⁸⁴

*Pasquich*nak 1829. november 15-én történt halálával a csillagvizsgáló birtokába került az öreg csillagász egész könyvgyűjteménye. Végrendelete, valamint könyvtárának katalógusa fenkölt szellemet és sokoldalú tudást árul el és így *Pasquichot* belső tulajdonságaiban is megismerteti velünk. A hagyatékkönyvtárnak a csillagvizsgáló számára nem szükséges kötetei az egyetemi könyvtárba kerültek.⁸⁵

Tittel a csillagvizsgáló hiányairól és a szükséges beszerzésekről, illetve javításokról május 27-én⁸⁶ az egyetem tanácsához előterjesztést tett. Első kívánsága a könyvtár állományának kiegészítésére vonatkozik, amely szerinte annyira siralmas, hogy a legkiválóbb angol és német csillagászati irodalomból egy munka sem található benne. A bajon másképp nem lehet segíteni, mint hogy intézményesen kell megfelelő összeget beállítani az évenként szükséges könyvek és csillagászati táblák beszerzésére. A bécsi állapotok sokkal jobbak ugyan, mégis azt a normát, amelyet őfelsége a bécsi obszervatóriumra megállapított, itt is alapul lehetne venni. Második kifogása az achromatikus refraktor használhatatlan állapotára vonatkozik, amelyet sürgősen ki kell cserélni. A csillagvizsgáló fűtött, kancelláriának nevezett megfigyelő terme, ahol a könyvtár, a tabularium és a csillagászati napló van, tehát a leginkább használt terem három hibában szenved: fűtés idején

⁸³ U. ott 1825. 8. 142.

⁸⁴ U. ott 1825. 8. 166.

⁸⁵ U. ott 1829. 14. 112. — 1830. 14. 33, 2. 11. 224. és 1831. 11, 6,

⁸⁶ U. ott 1825. 8. 162.

füsttel telik meg, falai salétromosak és végül huzatos. Ezért tehát jobb kályhát, a falak beborítását és az ablaknak, amely az északi szél betódulása miatt úgyis mindig zárva van, befalazását kéri. További kérései: minthogy a csillagvizsgáló magas és elkülönített helyen fekszik, villámhárítóval kell fölszerelni; a szokásos hivatalos látogatást az egyetem részéről inkább tavással, mint ősszel végezzék; a *Mária Terézia* alatt a beszerzésekre engedélyezett 70 fr-os évi járulékot 270 fr-ra emeljék föl. *Tittel* további kérése a lakóház berendezésének átépítésére vonatkozik és a szakács számára kér külön helyiséget. Az egyetem tanácsának véleménye a könyvtárra vonatkozóan az volt, hogy tekintettel az egyetemi alapok kicsiny voltára, ezt a kérést jobb időkre halaszadják; a műszerjavításra volna bizonyos fedezet, ellenben a kancellária átalakításáról most nem lehet szó. *Tittel* többi kérését azonban teljesítőnek tartja. A helytartótanács a könyvtár gyarapítása iránti kérelmet is jóváhagyta és erre fedeztetül a nyomdai alapot jelöli meg. Csakhamar ezután (június 30-án) *Tittel* újabb kívánságokkal állt elő.⁸⁷ A meridián kör függő szintezőjének (libella pendula circuli meridiani) átalakítását kívánja *Maskeline* greenwichi csillagász ideája szerint, amelynek elkészítésére *Haurant Mihály* pesti mechanikus 65 frt-ért vállalkozott. Ugyanekkor *Albert Ferenc* gyakornok számára három öl fát kért; szükségesnek tartotta továbbá az obszervatórium kerítésének megtisztítását is. E fölterjesztésre az a válasz érkezett, hogy a meridiánkör átszerelését Münchenben kell megcsináltatni, ahonnan a műszer származik. A többi kívánságot jóváhagyóan veszi tudomásul. E munkálatok végrehajtása az építészeti hivatal által történt; ezeknek 935 frt 30 kr-os költségvetését *Svoboda* építési hivatali igazgató augusztus 11-én, illetve december 2-án terjeszti be és december 20-án nyertek jóváhagyást.⁸⁸ A könyvtár anyagának kiegészítésére *Tittel* 300 frtot kapott. Az új beszerzések jegyzékét és vásárlásairól az elszámolást 1826 december 8-án terjeszti be az egyetemi tanácshoz.⁸⁹ A műszerek átalakítása azonban hosszas tárgyalások után csak 1829. végén nyert részben elintézését.⁹⁰ Ebben az ügyben *Tittel* az egyetemi tanácstól nyert engedély alapján 1826 augusztusában írt a müncheni mechanikai intézethez. Mindkét műszer ügyében *Frauenhofer*t kereste meg („quem instituto Monachii summa cum nominis proprii gloria, tum ipsius instituti honestate praefectum sciveram“ — írja róla). *Frauenhofer* azonban ekkor már nagyon beteg volt és csakhamar értesült az újságokból e kiváló férfiú haláláról. Ezután *Utschneider*rel lépett összeköttetésbe, aki értesítette, hogy a műintézet továbbra is fennmarad, de a szóban forgó refraktor átalakításának árát a műszer megvizsgálása nélkül nem tudja meghatározni. Az 1829. szeptemberéig elhúzódó tárgyalások eredményét *Utschneider*nek ajánlata mutatja, amely a refraktorért 2560 frt 40 krt irányoz elő, a leszállítással együtt pedig a műszer összege 2615 frt és 40 kr-t tett ki. Ez év október 26-án *Wolfstein József* dékán, *Schmidt György* és *Jaliczy Mihály* (az egyetemi felterjesztés ez utóbbi helyett *Tomchányi Adámot* említi) tartottak terepszemlét a kérdéses refraktor elhelyezése ügyében. A szemle eredménye az volt, hogy bár a müncheni műszerek világhíres voltát elismerik és nagyon jól tudják, mily nagy szolgálatot tenne az új műszer, ezt elhelyezhetőnek nem találják a jelen épület keretei között és ezért e kérdésben megoldásra szerintük csak egy új torony emelése vezethet. Az egyetem fölterjesztésére *Cziráky Antal* gróf december 3-án úgy dönt, hogy új épület emeléséről, amelynek költségei a tanács véleménye szerint sokezer forintba kerülnének,

⁸⁷ U. ott. 1825. 8. 162.

⁸⁸ U. ott. 1825. 8. 173. és 349

⁸⁹ U. ott. 1827. 8. 34.

⁹⁰ U. ott. 1829. 8. 113.

most nem lehet szó. A refraktor ezért egyelőre maradjon a régi helyén. A refraktor megrendeléséhez szükséges összeget december 29-én utalták ki és utasították az építészeti hivatalt is a szükséges átalakítások foganatosítására.

A régi csillagvizsgálóból 1828 augusztusában szállították el az utolsó tárgyakat, amelyek felhasználhatóknak minősítették, a többi, jórészt háztartási tárgyakat, árverésen adták el.⁹¹

1832-ben került ismét szóba az új műszerek számára építendő torony építésének kérdése, amelyről a helytartótanács újabb információt kért az egyetemi magisztrátustól. Az egyetem álláspontja most is úgy hangzott, hogy a rossz pénzügyi helyzet miatt halasszák el az építkezést. Autentikus véleményadásra *Tittel*nek időközben bekövetkezett halála miatt az idő nem is volt alkalmas. Ezért is helyezkedett az egyetem tanácsa a halasztó álláspontra és további állásfoglalását a kinevezendő új igazgató véleményezésétől tette függővé. Ezekből az iratokból tudjuk meg egyszersmind, hogy az új épületben a refraktoron kívül az üstökösvizsgálót és a heliometert is el akarták helyezni.⁹²

Hogy a csillagvizsgáló épületének fenntartása a csillagászat haladásával szükségesnek minősített új műszerek beszerzésén kívül mily súlyos anyagi áldozatokkal járt, annak igazolására az egyetem irataiból számos példát hozhatunk föl. Az időjárás viszonyosságai pl. állandóan károkat okoztak, amelyeknek helyreállítása nagy összegekbe került. Így 1827 márciusában egy nagy vihar az intézet rézfedelét annyira tönkretette, hogy ezt árverés útján kellett értékesíteni.⁹³ A helyreállítás költségei, amelyhez a bádogosmunkákon kívül ác-, asztalos- és lakatosmunkák járultak, súlyos terhet jelentettek az egyetemi alapok számára. Az említett esetben a tető javítása mintegy 1200 frt-ba került, amiből a használhatatlan rézlemezek értékesítése folytán csak mintegy 212 frt. térült meg. Ezekhez a kiadásokhoz járultak még a tüzelőanyag beszerzésének és szállításának állandó költségei, amelyeket az egyetem szükségleteivel együtt utaltak ki.⁹⁴ Évente sokszáz frt-ra rúgott a vízszállítás költsége is, amit hosszú éveken át *Penz György* fuvaros végzett.⁹⁵

1830. június 27-én ünnepelte az egyetem Nagyszombatból Budára való átköltözésének félszázados ünnepét. Az egyetem akkori rektora, *Stáhly Ignác* orvosprofesszor, oly módon akarta ezt az évfordulót emlékezetessé tenni, hogy a gellérthegyi obszervatórium számára 1000 frt-os harangot készíttetett, amelynek az volt a rendeltetése, hogy harangjelzés útján tudassa Pest és Buda város lakóival a dél idejét. A jeladás oly módon történt, hogy mintegy fél perccel dél előtt néhány sebesen egymásra következő harangjelzést adtak, amelyet 12-kor a harangon ejtett hangos ütél követett. A jeladás idejéül a közép délt (meridies medius) választották. *Tittel* ebből az alkalomból kis művet készített,⁹⁶ amelyben leírva a déli jelzés módját, részletes magyarázatot nyújtott a zsebórák naponkénti déli igazításáról, amely mellett a pontos időjelzésnek a zsebórákon való ellenőrzése is lehetővé vált. Munkájához négy táblát is mellékel, amelyekben a csillagvizsgáló délkörére alkalmazva 1899-ig minden napra jelezte azt az időt, amelyet az óráknak délben mutatniok kell. Egyszersmind részletes útmutatással szol-

⁹¹ U. ott. 1829. 8. 57.

⁹² U. ott. 1832. 8. 139.

⁹³ U. ott. 1828. 8. 112.

⁹⁴ U. ott. 1827. 8. 18; 1828. 8. 88. stb.

⁹⁵ U. ott. 1827. 71, 128, 215; 1828. 8. 128. 178. stb.

⁹⁶ Rövid tudósítás a buda-pesti torony-órák regulázása végett adandó jelek idejéről és módjáról. Buda, 1830. 39. 1.

gált a közép- és a valóságos dél közötti különbség megértésére. A csillagvizsgálónak 1849. pusztulása után a déli időjelzés még néhány évig fennmaradt. Az 50-es évek második felétől 1867-ig szünetelt a jelzés mindaddig, amíg báró *Eötvös József* kezdeményezésére Buda város közönsége elhatározta, hogy a budai főreáliskola erkélyéről a dél idejének jelzése puska-lövés útján történjék. A főreáliskola eme időjelzése mai napig fennmaradt. Ma egy 5 cm kaliberű ágyúcső, amely az épület keleti erkélyén van elhelyezve, jelzi a déli időt, 1867-től a kommunizmus okozta rövid megszakítást leszámítva.⁹⁷

Tittel különben Budán és Pesten egyaránt nagy tiszteletben állott. *József* nádor több ízben kifejezésre juttatta jóindulatát; *Ürményi József*, *Cziráký Antal* gróf, *Brunsvyk József* gróf és sok más magasállású közfunkcionárius, hasonlóképpen a tudományos és írói körök szívesen fogadták be társaságukba. Tudományos érdemeinek elismeréséül a M. Tud. Akadémia 1830-ban a matematikai osztályban rendes taggá választotta, *Vörösmarty Mihály* pedig költeményben örökítette meg emlékét.⁹⁸ *Albert* megemlíti, hogy *Széchenyi István* gróf is több alkalommal kereste fel *Tittel* gellérthegyi magányát és vele hosszas beszélgetéseket folytatott az ország társadalmi, közoktatásiügyi és tudományos kérdései felől. Ez a népszerűség azonban nem tudta elfeledtetni vele egyházi téren ért mellőztetéseit. Lelkibetegsége mindjobban elhatalmasodott rajta és 1829. tavaszától testi ereje is erősen megrendült. Az 1831. év sok gyászt hozott Buda és Pest lakóira. Július havában a városokban kolerajárvány ütött ki, amely naponta tömegesen szedte áldozatait.⁹⁹ *Tittel* előre érezte, hogy a betegség őt is áldozatul követeli. Augusztus 12-én *Albert*tel még az I. Ferenc nevű gőzhajón barátjánál, *John Andrews* kapitánynál látogatást tett, de innen hazatérve, már mutatkoztak rajta a kolera nyomai. Noha a tulajdonképeni kolerából kigyógyult, az ennek utóhatásaként keletkezett hagymáz 26-án sírbavítta.¹⁰⁰

A *Tittel* halálával beállott ürt nagyon nehéz volt újra betölteni. A természetes utód: *Albert Ferenc* még nagyon fiatal és készületlen volt, semhogy a vezetői állás betöltésénél reá gondolhattak volna. Az egyetemi tanács ezért, amidőn *Tittel*el elparentálta — „unus ex spectatissimis et aestimatissimis viris“ mondta róla —, olyan értelemben tett jelentést a beállott állapotokról, hogy a csillagvizsgáló műszereit a legszükségesebb eszközökön kívül zár alá vették és a mindennapi teendők ellátásával a „practicans stipendiatus“-t bízták meg.¹⁰¹ Így egyelőre ez a húszéves ifjú vette át a csillagvizsgáló vezetését, aki mint kezdő, sok megfigyelést végzett ugyan, de munkája természetesen csak gyakorlatnak volt tekinthető. A naptárkészítést is ettől fogva ő végezte. *Albert* már ugyanez év szeptember elején folyamodott a régi rendszeresített adjunktusi állásért.¹⁰² Bizonyította, hogy elméleti tudásáról több egyetemi vizsgája által tett tanúságot, gyakorlati képességeit illetően pedig több mint nyolcezer megfigyelésre utal, amiket az utóbbi két évben főnöke betegsége alatt egymaga végzett. A magyar nyelvben teljes jártasságra tett szert és a latint is gyakorolja. Doktori szigorlatot nem tehetett, ebben azonban csak hivatásának gyakorlása akadályozta meg.

⁹⁷ L. Heller Ágost: Az idő meghatározásáról és jelzéséről. A budapesti II. ker. állami reáliskolának 1891—92. évi jelentésében. 7—22. l. — Horváth Elemér: Déljelzés és időmérés. U. azon isk. 1927—28. évi jelentésében. 3—17. l.

⁹⁸ *Tittel* halálakor. *Vörösmarty* összes munkái. I. k. Bp. 1884. 99. l.

⁹⁹ 64 napon át 2271 megbetegedés fordult elő, amiből 1700 halálos volt. V. ö. *Tormay Károly*: Adatok az élet- és halálozási viszonyok statisztikájához Pest városában. Pest, 1868.

¹⁰⁰ *Albert* i. m.

¹⁰¹ Orsz. Levéltár. Lit. pol. 1831. 8. 233.

¹⁰² U. ott. 1831. 8. 234.

Kéri egyszersmind, hogy eddigi 300 frt-os stipendiumát annak kétszeresére emeljék föl. Az egyetem tanácsa, amikor beszámolt a csillagvizsgáló állapotról, foglalkozott *Albert* kérelmével is. Bár *Albert* készülségéről nagyon jó véleménnyel volt, mégis az adjunktusi állás teljes végzettséget kíván és ezért a kérelem teljesítésére majd csak tanulmányainak teljes befejezésével kerülhet sor.¹⁰³ *Albert* 1833. februárjában ismét előállott kérelmével.¹⁰⁴ Most már 10.000 megfigyelésről tesz említést és mivel latinul még mindig nem tud eléggé, kéri, hogy szigorlatát magyarul vagy németül tehesse le. Az engedély birtokában 1835-ben meg is szerzi a teljes képesítést és az egyetem ajánlatára 1836-ban kinevezik az adjunktusi állásra. Fizetése ekkor 600 frt volt, amelyet két év múlva 800 frt-ra emeltek.¹⁰⁵ 1841-ben az egyetemen a csillagtan, kortan és felsőbb földmérés rendkívüli tanárává nevezték ki.¹⁰⁶ E tudományokat *Albert* tanította először magyar nyelven.

Még mielőtt a megüresedett igazgatói állás betöltésére kiírták volna a pályázatot, 1831-ben *Mayer Lambert Ferenc* a bécsi obszervatórium adjunktusának pályázati kérvénye érkezett az egyetemi tanácshoz.¹⁰⁷ A filozófiai fakultás november 6-án tárgyalta első ízben *Mayer* kérelmét, amelyből megállapította, hogy bár kétségtelen a pályázó jártassága a csillagászat terén, de pályázatából nem tűnik ki, hogy *Mayer* tud-e magyarul? A helytartótanács hozza azzal a megjegyzéssel továbbítja a tanács a folyamodványt, hogy ne terjesszék föl *Mayer* kinevezésre, amíg az állásra szabályszerű módon pályázatot nem hirdettek. *Cziráky Antal* gróf is helyesli az egyetem állásfoglalását és megjegyzi, hogy kívánatos lenne, ha a magyar ifjúság köréből is nevelnének csillagászokat. A pályázat kiírásánál különösen fontosnak tartja, hogy az igazgatói fizetést emeljék fel, mert *Tittel* állandóan anyagi zavarokkal küzdött, 1832. szeptember 19-én érkezik meg Bécsből az engedély az igazgatói állás betöltésének kihirdetésére.¹⁰⁸ Ebben a természetbeni lakás és fajárandóság mellett az új igazgató fizetését 2000 forintban állapítják meg. A pályázók *Mayer Lambert*, *Weisse Miksa*, a krakói csillagvizsgáló igazgatója és az akadémia tagja, továbbá *Kreil Pál* a milánói csillagvizsgáló második alumnusa voltak. (Mind a három osztrák születésű.) Az egyetem *Schmidt György* professzor referátumára *Mayer* mellett döntött és ezt a jelölést *Cziráky* is magáévá tette.¹⁰⁹ *Mayer* kinevezése 1835. március 10-én érkezett meg és az új igazgató állását május végén foglalta el.¹¹⁰

Mayer a csehországi Tepel városban született 1795-ben. Filozófiai tanulmányainak bevégeztével szülővárosának premontrei szerzetébe lépett. 1819-ben pappá szentelték. Előljárói engedélyével két évet töltött a prágai csillagvizsgálóban, 1821-ben pedig mint gyakornok a bécsi obszervatóriumba került, ahol 1827-ben adjunktus lett. A bécsi intézet igazgatójával *Littrow*val részt vett abban a munkában, amelynek célja volt, hogy a bécsi és budai délkör hosszkülönbségét lőporjelek segítségével határozzák meg. *Mayer* észleléseit e tárgyban a Tata melletti Gerece hegyről végezte 1822. májusában.

Mayer munkássága az obszervatórium életében tudományos szempontból nem sok eredménnyel járt. Működése leginkább meteorológiai meg-

¹⁰³ U. ott. 1831. 8. 297.

¹⁰⁴ U. ott. 1833. 8. 23.

¹⁰⁵ U. ott. 1836. 8. 102.

¹⁰⁶ U. ott. 1841. 8. 27.

¹⁰⁷ U. ott. 1831. 8. 40—41.

¹⁰⁸ U. ott. 1832. 8. 179.

¹⁰⁹ U. ott. 1834. 8. 70.

¹¹⁰ U. ott. 1835. 8. 54/a.

figyelésekre korlátozódott és nagyobb szerű csillagászati megfigyeléseket alig végzett. Magyar folyóiratokban nem találkozunk működésének nyomával, csupán csak a Vereinigte Ofner-Pester Zeitungban emlékezik meg 1835. szeptember 6-án azokról a jelenségekről, amelyeket a Halley-üstökös átvonulása alkalmával a gellérthegyi obszervatóriumban figyeltek meg. Miután közli az üstökös felkelésének idejét és felkelésének, valamint lenyugvásának hajlásszögét, ezt jegyzi meg róla: „Der Komet erschien als ein sehr schwarzer kleiner Nebel, der gegen seine Mitte sich etwas verdichtete. Seine Lichtschwäche ist noch so unbedeutend, dass er schon beim ersten Anbruch der Morgendämmerung ganz unsichtbar wird“. Szeptember 25-i kelettel közli ugyancsak ebben a napilapban, hogy augusztus 30-tól szeptember 23-ig folytatták eddig a Halley-üstökös megfigyelését és hogy az üstökös október 3-tól 13-ig az egész éjjel látható lesz. Ugyanezekben a számokban Bécsből *Littrow* megfigyeléseit is olvashatjuk. Az *Astronomische Nachrichten*ben, amely 1820. óta csaknem teljesen összefoglalja a gyakorlati csillagászat terén végzett eredményeket, *Mayer* nevével csak a 25. kötetben 1846-ból találkozunk az akkor felfedezett Neptun bolygóról végzett néhány megfigyeléséről. *Mayer* meteorológiai megfigyeléseiről 1836. elejétől 1848. végéig részletes följegyzéseink vannak. Ezt az anyagot *Kruspér István* műegyetemi tanár szerkesztésében a Magyar Tudományos Akadémia adta ki.¹¹¹ A kötetben felvett megfigyelések 1841. január 1-től kezdődnek és 1848. december 31-ig tartanak. Ezek a megfigyelések a reggeli öt órától kezdve esti kilenc óráig a páratlan számú órákban és azonkívül délben, tehát naponként tízszer történtek. A nap déli 12 órával kezdődött. 1841. elején még csak a légnyomás, hőmérséklet, a szél iránya és erőssége, valamint a felhőzet alkották a megfigyelés tárgyait, de már ez év október 15-től kezdve mindezekhez a csapadékmérés is járult. 1842. óta pedig a páranymást és a nedvességet százalékokban is kifejezték. A megfigyelések kiterjedtek még a köd, eső, jégeső, hó, égháború és a Duna állásának viszonyaira is.

A gellérthegyi csillagászok tudományos munkáinak ismertetése után el kell ismernünk, hogy a kevés eredmény ellenére nagyon sok elfoglaltságot adott nekik az épület karbantartása, a műszerek és felszerelés gondozása, kiegészítése, hasonlóan sok időt vettek igénybe az adminisztratív teendőik is. Az épület az időjárás viszonyosságainak kitett helyzete miatt továbbra is állandóan javításokra szorult. Az 1834. évi március 11-i vihar nagy pusztításokat vitt véghez. Mivel a húsvét másnapja, a gellérthegyi búcsú nagy tömegeket vonzott, a kár gyors helyrehozásáról kellett gondoskodni.¹¹² 1837. májusában arról értesülünk, hogy a vihar a csillagvizsgálóhoz vezető utat, amelynek fönntartásáról az egyetem gondoskodott, teljesen összerombolta.¹¹³ Az út karbantartására szolgáló évi 100 forint a célra nem volt elégséges. Ugyanakkor arról is értesülünk, hogy az utat *Trost* nevű tabáni szőlőbirtokos szándékosan is rongálta. Ugyanez év decemberében, amidőn az út javítása érdekében eszközölt munkákról értesülünk, *Mayer* azt is bejelenti, hogy a padlózat javításra szorult.¹¹⁴ A padlózatnak már régi baja az volt, hogy az észlelőterem talaja kahlheimi nagyon is hidroszkópikus táblákkal volt kirakva. Azáltal, hogy a kőtáblák helyett fapadlót alkalmaztak, sikerült a bajon segíteni. A következő évben ismét a tető szorult javításra, amelynek munkálatait *Goldinger Ferenc*re bízták.¹¹⁵

¹¹¹ U. ott. 1839. 8. 159.

¹¹² Légtüneti észleletek. I. k. Pest, 1866. (Magyar és latin szöveggel.)

¹¹³ Orsz. Levéltár. Lit. pol. 1834. 8. 160/a.

¹¹⁴ U. ott. 1837. 8. 105.

¹¹⁵ U. ott. 1839. 8. 90/a.

Ugyanez évben *Mayer* az előállott károk helyreállítására 2000 forintot kér és a helytartótanács e célra 1500 forintot utalványoz is.¹¹⁶ 1843-ban az építészeti hivatal a csillagvizsgáló körüli javításokra ismét 422 forintot tart szükségesnek.¹¹⁷

A könyvtár szükségleteinek megszerzése is gyakran szerepel a csillagvizsgáló kiadásai között. A könyvtár kiegészítésére *Tittel* halála is alkalmul szolgált. A *Tittel* végrendeletének végrehajtója, *Markmüller Károly* 1832. novemberében közli az egyetem tanácsával a végrendeletet, amely szerint *Tittel* könyvtárát az egyetem csillagvizsgálójának szánja oly módon, hogy ezt az egyetemet vegye meg és az ekként befolyó összeget adósságainak rendezésére fordítsák. *Markmüller Tittel* adósságát 634 frt-ra teszi, míg a hagyatékot 1017 frt-ra becsüli. Az egyetem *Wolfstein* professzor véleményes jelentése alapján a könyvtárát 600 frtra értékeli és ily módon a könyvtár a csillagvizsgáló birtokába is került.¹¹⁸ A csillagvizsgáló évi könyvbeszerzési átalánya *Tittel* alatt 200 frt volt. *Tittel* halála után ezt az összeget az új igazgató kinevezéséig törölték a csillagvizsgáló költségvetéséből,¹¹⁹ és amidőn *Albert* 1834. márciusában a *Kilián György* könyvkereskedőtől rendelt könyvek számláját beterjeszti, a helytartótanács azt követeli, hogy a könyvtárra az előbbi rendelkezés értelmében ne költsenek.¹²⁰ Végre is a takarékosági szempontok hangsúlyozásával a megrendelt könyvek kiutalványozását engedélyezte, de hangsúlyozta, hogy szigorúan tartsák magukat a költségvetés kereteihez.¹²¹

A műszerek kiegészítése is állandóan újabb kiadásokat jelentett. 1834-ben a Stáhly-féle harang is javításra szorult,¹²² 1837-ben pedig *Mayer* javaslatára az egyetem tanácsa szükségesnek mondta ki, hogy a régi Seyffert-féle órát 800 frt költséggel új precíziós órával helyettesítsék.¹²³ Mayer különböző angol és német mechanikusoktól beszerzett információk alapján a prágai *Kožek* óráját tartja a legmegfelelőbbnek, amelyet a prágai csillagvizsgáló igazgatója, *Adam Bittner* kipróbált és megfigyeléseiről táblázatos kimutatást is küldött *Mayer*nek. A helytartótanács az új műszer beszerzésére 800 forintot engedélyezett.¹²⁷ 1847-ben újabb műszerek beszerzésére, illetőleg a régiek javítására ismét 2040 forintot fizettek ki.¹²⁵

Néhány szóval emlékezzünk meg a csillagvizsgáló külföldi összeköttetéseiről is. *Albert* 1834-ben a magyar természettudósok nevében a természettudósok prágai gyűlésén volt jelen, 1842-ben pedig Mainzban a huszadik vándorgyűlésen előadta a gellérthegyi intézet történetét és azt a tudományos világ figyelmébe ajánlotta. Ezzel a szereplésével csak arra a sajnálatos állapotra mutathatott rá, amelybe a régi jóhírnek örvendő magyar csillagászat a külföld előtt a későbbi évtizedekben süllyedt. Ugyancsak ez évben szerepelt *Albert* a francia természettudósok strassburgi gyűlésén is. Itt említjük még meg, hogy a bécsi csillagvizsgáló kiadványának, az „*Annales speculae astronomicae Vienneensis*”-nek megküldésével az egyetemet több ízben fölkereste és egy alkalommal (1847-ben) a pulkovai csillagvizsgáló is küldött működéséről tudósítást.¹²⁶ A csillagvizsgáló könyvtárának

¹¹⁷ U. ott. 1843. 8. 156.

¹¹⁸ U. ott. 1832. 8. 222. és 1833. 8. 201.

¹¹⁹ U. ott. 1832. 8. 143.

¹²⁰ U. ott. 1833. 8. 163/a.

¹²¹ U. ott. 1836. 8. 12/a.

¹²² U. ott. 1833. 8. 263/a.

¹²³ U. ott. 1837. 8. 135.

¹²⁴ U. ott. 1843. 8. 154/a.

¹²⁵ U. ott. 1847. 8. 181/a.

¹²⁶ U. ott. 1825. 8. 175, 1844. 11. 1, és 1847, 8, 180.

katalógusából látjuk, hogy a modenai, milanói és dorpati intézetek is megküldték kiadványaikat a gellérthegyi intézetnek.

1845. szeptember 15-én ünnepelte Buda és Pest *József* nádor közéleti pályájának 50 éves jubileumát. A pesti polgármesteri hivatal ekkor azzal a kérelemmel fordult az egyetemhez, hogy az egyetem épületét és a csillagvizsgálót erre az alkalomra világítsák ki. Ez a kivilágítás az egyetemnek 470 forintjába került.¹²⁷ 1847. augusztus 31-én ismét kivilágították az egyetem és a csillagvizsgáló épületét.¹²⁸

A 48-as események előestéjén Albertet a budai nemzetőrsereg századosává nevezték ki és a császári sereg bevonulásáig élénk részt vett a nemzeties irányú mozgalmakban. Így 1848. szeptemberétől szerepelt azokban az erődítési munkálatokban, amelyek *Batthyány* Lajos gróf miniszterelnök rendeletére a város megerősítését célozták. Szeptember 18-án azután kinevezték a munkások rendjére és fizetésének folyosítására felügyelő bizottságba, amelynek teendőit azonban már szeptember 20-tól egyedül reá és *Schweigerre*, a tabáni bíróra ruházták át. Október 9-én vagy 10-én állítólag báró *Hrabovszky* altábornagy szóbeli és a nemzetőrség tanácsának írásbeli felszólítására magára vállalta a vár északi bástyáinak megerősítésére irányuló munkálatok felügyeletét is, amelynek vállalására a közoktatásügyi minisztertől is engedélyt nyert.¹²⁹ Albert hazafias szellemre valló tettei azonban későbbi, igaz, hogy a megfélemlítés alatt történt vallomásával sokat veszítenek értékükből. Mielőtt Albertnek a szabadságharc utáni vallomásával foglalkoznánk, az események sorrendjében a csillagvizsgálónak az 1849-es ostrom alatti szereplését kell ismertetnünk.

Az 1849. év eseményei ugyanis — bármennyire is távol állott a politikum a csillagászok munkakörétől, — a gellérthegyi obszervatóriumot is közlrol érintették, sőt működését hirtelen megszüntették.¹³⁰ 1849. április havában a magyar honvédsereg Buda vára felé közeledett. Midőn a honvédség közeledésének híre ment, már március közepe óta sok nép vándorolt a hegyre, hogy a magyar sereg közeledését láthassa. Erre a „Militärisch-Politische Commission“ *Albert* útján megtiltotta az intézet messzelátóinak használatát, amire az egész épületet elzárták és ettől kezdve az osztrák sereg őrpáncsnokai vették igénybe a messzelátókat a tájék vizsgálására. Az idegen származású *Mayer*, akit csak foglalkozása kötött a magyar földhöz, kényes helyzetbe jutott. Amikor pedig értesült, hogy a hegyet sűrűn látogató városi polgárság gyanúsnak tartja működését, adjunktusának tudta nélkül április 22-én álruhában hazájába menekült. Ily módon az obszervatórium őrzésének feladata teljesen *Albertre* hárult, aki felelős helyzetben szükségesnek tartotta, hogy *Hentzi* tilalma ellenére felettes hatóságától, az egyetem tanácsától utasítást kérjen. Amikor pedig kérelmére válasz nem érkezett, a gellérthegyi őrpáncsnok, *Abele* Ferenc hadnagy útján *Hentzitől* kért engedélyt az eszközök elszállítására. *Hentzi* azonban nem látta veszedelmesnek az obszervatórium helyzetét, mert a Gellérthegyet a támadás műveleteinek szempontjából nem vette számításba. *Albert* erre belenyugodott a helyzetbe, annál is inkább, mivel számos fővárosi polgárral ő is azt a reményt táplálta, hogy Budavárát nem fogják komolyan védelmezni. Május 4-én a magyar huszárok közeledésére az osztrák őrsereg a várba távozott, amire a hegyen megjelenő huszárok

¹²⁷ U. ott. 1846. 8. 3/a.

¹²⁸ U. ott. 1848. 8. 18.

¹²⁹ Hadtört. Levéltár. K. K. Kriegsgericht zu Pesth 1/84. 1849. Ezeknek az adatoknak birtokába *Friedreich Endre* piarista tanár úr szíves figyelmeztetése útján jutottam.

¹³⁰ Heller i. m. teljes részletességgel közli a következőkben általunk csak kivonatolva ismertetett adatokat.

a Dunagőzhajózási Társaság jelző árbócán a magyar lobogót kitűzték. Albertnek erre első dolga az volt, hogy megkezdte az obszervatóriumi műszerek leszerelését, különösen amikor ugyanezen nap kora délután egy üteget is vontattak a hegyre és közvetlenül a csillagvizsgáló elé helyezték el. Albert kérelme az üteg áthelyezése tárgyában nem nyert meghallgatást, mert az obszervatórium helyi fekvésénél fogva stratégiai szempontból jelentős hely volt. Budavár ostromának kritikai irodalma hiányában nem alkothatunk tiszta képet a támadó és védő hadműveletek minden részletéről és különösen azoknak stratégiai elgondolásáról. A csillagvizsgálónak legújabb irodalma azonban kiterjed az obszervatórium harcászati jelentőségének megvitatására is és az egykorú irodalom adataiból, valamint *Görgey* és *Hentzi* támadó, illetve védő műveleteinek elgondolásából érdekes megállapításokra jut. *Bevillaqua Borsody Béla* Budavár ostroma és a csillagvizsgáló pusztulása közötti párhuzamot kutatva,¹³¹ az obszervatórium pusztulásának okát a tereppel adott helyi tényezőkben keresi. Bizonyos, hogy sem *Hentzi* nem akarta elpusztítani a csillagvizsgálót, sem pedig *Görgey* nem tette ki azt meggondolatlanul romlásnak. Az intézet azonban azért pusztult el, mert tragikus fekvésénél fogva a támadás egyik legjelentékenyebb pontja lett, a védőműveletek következtében pedig a leghevesebb tűzérsegi tűzbe került. Az egykorú tudósítások ismertetik az ostromló sereg ütegeinek felvonulását,¹³² amelyek részint a Svábhegy lejtőin, részint a Gellérthegyen helyezkedtek el. A csillagvizsgáló elé felvontatott üteg okozta az intézet pusztulását, mivel csakis az itt felállított üteg foghatta tűz alá a királyi palota déli terraszain, a Gellérthegy lába és az ottani Dunapart felé irányzott osztrák ütegeket. Az operációk bázisa a Gellérthegyen csak oly hely lehetett, amely magasabban feküdt, mint a Vár déli falvonala; ilyen hely pedig csakis az intézet körüli plató lehetett már csak azért is, mert az üteghelyek deszkázott alapzatát csak vízintes helyen lehetett felállítani. Mivel továbbá a csillagvizsgáló tömör épülettömbje a megfigyelő tűzértiszt és a lövészer számára is fedezéket adhatott, az egyik üteget közvetlenül az intézet közelében állították fel. A gellérthegyi üteg másik feladata az volt, hogy a mai Clark Ádám-téren, szemben a Lánchíd budai feljárójával felállított ú. n. viziszerelvényt (Wasser-Retranchement), amelyet *Hentzi* a várbeli vízszolgáltatás biztosításának érdekében megerősített, vegye ágyútűz alá. Ezt a víztartályt lőtte szakadatlanul a csillagvizsgáló ütege, mivel *Görgey* Pest felől nem akarta lövetni a várat, nehogy *Hentzi* viszonzásul Pestet lövethesse. Így került a csillagvizsgáló a Pest megkímélésére elgondolt műveletek középpontjába. *Görgey* számításait azonban egy véletlen húzta keresztül, amely Pest megmentésére irányuló gondoskodását meghiúsította. A csillagvizsgáló melletti üteg lövedéke ugyanis célt tévesztve a Dunamederbe vágódott. A nyomában felszökkenő vízár a várban azt a hitet kelthette, hogy a pesti oldalról lőtt rövidcélzású ágyúgolyó vízárja csapódik fel. *Hentzi* ezt a megállapodás megszegésének tekintette és viszonzásul Pestet összelövette.

A csillagvizsgáló előtti üteg felállítása után *Albert* komolyan hozzáfogott a műszerek elszállításához. Az üteg tüzelésére azonban a várból szintén feleltek és mivel tízenyolefontos lövedékek hullottak a hegyre, az eszközök elszállításával fel kellett hagyni. Ezért az erős tűz ellenére az eszközöket a helyszínén szétszedték és az épületben iparkodtak biztos helyre tenni. Május 5-én az ágyúzás az észlelőteremben, valamint a lakóházban is oly rombolást vitt véghez, hogy az épületben való tartózkodás

¹³¹ Adalékok a gellérthegyi „csillagásztorony“ történetéhez. Stella. IV. évf. 1. sz.

¹³² Közlöny, 1849. máj. 8. — Némegy: Die Belagerungen d. Festung Ofen. Pest, 1853. 59. l. — Váradi Antal: Elmúlt időkbl. Bp. 1917. Olesó Könyvtár. 1856—1863. 44. és 156. l.

életveszélyessé vált. Albertnek, aki ez idő alatt nagy buzgalommal bontotta részeire és vitte fedett helyre a műszereket, végre családjának eltávolításáról kellett gondoskodni. Családját sűrű golyózápor közepette küldte le a hegyről, maga azonban egyelőre még fennmaradt és folytatta az eszközök mentését. Másnap, amikor a hajnali órákban az első bomba érte az épületet, *Albert* felkérte *Aulich* tábornokot, hogy legyen segítségére az eszközök elszállításában. A gondos csomagoláshoz szükséges eszközök hiányában a műszerek részeit, a könyveket és irományokat az intézet kertjébe vitték és a honvédek őrizetére bízta, a súlyos darabokat pedig a két torony talapzatából kiemelkedő kőpillérek mögé helyezték el. *Albert*, miután a honvédszállóaljparancsnok felszólítására a hegyről távozott és napközben családja biztonságba helyezésétől gondoskodott, este a bombázás szünetelése alatt ismét felment a hegyre és a tárgyakat részint a Rád-féle téglavető pincéjében, részint az intézet pincéjében helyezte el. Ezt a műveletet több napon át folytatták és ebben a munkában a honvédség is segédkezett nyújtott. A szállítás nagy nehézségei és az erős tűz miatti veszedelmek után, amidőn a szállítócsapat a hegy lábánál összeverődött, *Albert* azt a tapasztalatot tette, hogy a kirendelt honvédek közül egyik-másik a rábízott műszerekkel együtt eltűnt. A szállítás maga is sok kárt okozott és végre Albertnek fel kellett hagyni a mentéssel. Május 9-én ismét fönt járt a hegyen, ahol saját holmiját helyezte biztonságba és azzal a tudattal távozott, hogy kötelességét híven teljesítette. Másnap (május 10-én) azonban az összelőtt falak között szomorú látvány tárult szeme elé. Az intézet fölszerelését teljesen szétszórva, a pincét, szobákat, szekrényeket pedig teljesen feldulva találták. A zár alá vett tárgyak, könyvek, irományok nemcsak az épületben, hanem annak egész körzetében összeúszva, összetépvé feküdtek. *Albert* erre *Nagy Sándor*hoz és *Aulich*hoz panaszátételre ment, akiknek vizsgálatára az eltulajdonított tárgyaknak legalább egy részét sikerült visszaszerezni. A megindult vizsgálat felderítette, hogy a katonákat a lelkiismeretlen tabáni csőcselék részint haszonlesésből, részint azzal bírta az intézet fölszerelésének elpusztítására, hogy a csillagvizsgáló az elmenekült Mayer tulajdona, aki az osztrák seregnek kémkedett és ezért távozott el. Budavár bevételének napján *Albert* kérelmére a csillagvizsgáló őrzésére egy őrcsapatot rendeltek ki. *Albert* ekkor az eszközök biztonságba helyezése érdekében szállítóeszközök után járt, de egyelőre az akkori viszonyok mellett nem sikerült megfelelő szekereket találni. Május 23-án beteljesedett a csillagvizsgáló végzete. Midőn este szolgálójával és a szállítóeszközökkel felért a hegyre, az őrcsapatnak csak hült helyét találta és ezenkívül minden leszerelhető tárgy eltűnt az obszervatóriumból. A budai városkapitányság erőyes fellépésére a hegyi lakosok között szigorú házmotozást rendeltek el, ami azonban csak kis részét tudta visszaszerezni az elorzott és tönkretett tárgyaknak.

A vár bevétele után a Budára költözött közoktatásügyi minisztérium mindjárt felkarolta a csillagvizsgáló ügyét. Az egyetem részéről kiküldött bizottság *Jedlik* Ányos elnöke alatt június 16-án kihallgatta *Albert*et, megtekintette a megmentett műszerek darabjait és felszólította *Albert*et, hogy a szóval előadottakról írásban részletes jelentést tegyen. A bizottság második ülése június 30-án történt, amelyen *Albert* tisztázta eljárását és ezt tanuvallomásokkal is megerősítette. Az a vélemény alakult ki, hogy a megmentett eszközök jelenlegi elhelyezése nincs biztosítva, (közben a műszerek egy részét Promontorra vitték) és ezért szükségesnek találták, hogy azokat Pestre az egyetem épületébe szállítsák át. Egyszersmind megtették a szükséges lépéseket, hogy a kormány a szállításához szükséges költségeket kiutalványozza. Július 9-én megkezdték a leltár alapján a károk és hiányok összeállítását. Bár az események torlódása miatt az eszközök át-

szállítása nem volt mindjárt foganatosítható, végre is mindent Pestre szállították át és az egyetem nagyobb épületében (a Szerb-utcában) helyezték el, ahol hosszú ideig mindenkitől elfeledve maradtak.

A szabadságharc véres elnyomásának epilógusa: a perbefogások és elítélések *Albert* személyét sem kímélték meg.

A gellérthegyi csillagvizsgáló látképe a budai várból.

Albertet a vár megerősítése körüli szerepléséért 1849. július 7-én a fegyveres fölkelésben való részvétel gyanúja miatt letartóztatták. A valomási jegyzőkönyvben *Albert* azt mondja, hogy az akkor uralkodó terrorizmus hatása alatt vállalta a felügyelői tisztelet, mert állásának elvesztésétől kellett tartania. A továbbiakban azt vallotta, hogy szerepében az erődítési munkák lehető gátlására törekedett, bár ennek technikai részében semmi része nem volt. A megbízatás elfogadására szűkös anyagi helyzete is hatással volt, amennyiben tisztéért havi 80 forintot kapott. Megbízatása alatt, bár elismeri, hogy a „Festungsbau-Commandant“ címmel illették, ez.

azonban csak szerencsétlen kifejezés volt. A védelmére hozza fel, hogy állandóan kétszínűen kellett viselkednie, de amikor alkalma volt, a helyi lapokban is elítélően nyilatkozott a sáncmunkákról. A császári tiltó manifesztumról nem volt tudomása és a jó ügyet olyképen is iparkodott szolgálni, hogy a felügyelete alatt álló horvát hadifogollyal különlegesen jól bánt. *Schönbach* százados-hadbíró elnöklete alatt a bíróság a vallomását, illetve mentségeit csak részben fogadta el. A fennálló bizonyítékok azt mutatták ugyanis, hogy Albert valóban részt vett felügyelőként a sáncmunkák technikai részében is. Terhére rótták továbbá a nemzetőrségbe való belépését és azt az ismeretes tény, hogy Budavár lövetése előtt a csillagvizsgálóra a nemzeti zászlót kitűzték, amelynél az egyetem pedellusának vallomása szerint nem valószínű, hogy kényszer alatt cselekedett volna. Ezzel szemben azonban előnyére írták, hogy működése csak másodlagos jelentőségű volt, hogy közvetlenül nem okozott kárt a császári hadseregnek, hogy kényszer alatt cselekedett, hogy a horvát hadifogollyal jól bánt és végre, hogy szűkös anyagi viszonyai miatt pénzre volt szüksége. A *Havas* királyi biztos által kiállított bizonyítvány szintén javára vált. Súlyosbító körülményül egyedül királyi közhivatalnoki minőségét tudták be. Ezek után Albertet október 17-én egyévi várfogságra ítélték és az ítélet végrehajtását másnap foganatosították is. Fogsága azonban csak november 12-ig tartott. Ekkor ugyanis *Haynau* az október 31-i amnesztia-rendelet alapján különös kegyelemből megkegyelmezett neki.¹³³ Ezután mint hites tolmács a császári sereg főparancsnokságánál működött 1851. áprilisáig. További működésének színhelye gyermekkori emlékeinek színteréhez és atyai barátja működésének első állomásához, Egerhez vezetett vissza. Az egri érseki csillagvizsgáló igazgatói tisztét nyerte el és egyúttal a lyceumban mint könyvtárnok és tanár működött. A nyugodalmas évek kedveztek irodalmi munkásságának is és amellet, hogy számos csillagászati, nyelvészeti, mennyiségtani, földrajzi és politikai munkát írt, szorgalmasan részt vett az 1850–70-es évek folyóirat-, hírlap- és naptárirodalmának szerkesztésében és munkálataiban is. Halála 1883 augusztus 9-én következett be.¹³⁴

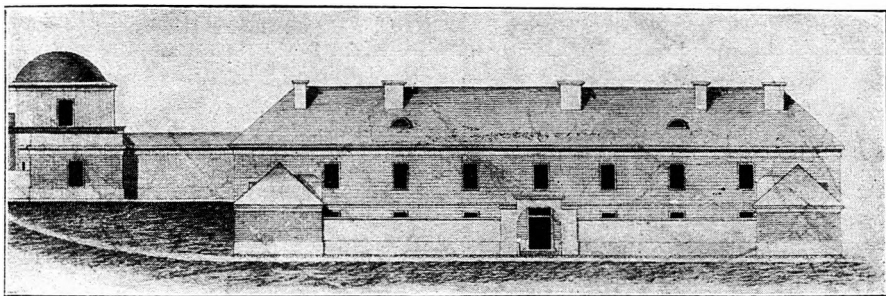
Az elpusztult csillagvizsgáló épülete ezután néhány évig arra a reményre jogosított, hogy az elmulás csak átmeneti és a romokból rövid idő múltán új élet fog kelni. Az osztrák hadvezetőség a szabadságharc lezajlása után azzal a tervvel állott elő, hogy más városokhoz hasonlóan a magyar fővárosban is fellegvárat építtet, amely a budai váron és általában az egész környéken uralkodjék. Erre legmegfelelőbb hely a Gellérthegy volt. Már 1850. április 23-án leirat érkezett az egyetem tanácsához, amely közli, hogy *I. Ferenc József* oly módon rendeli el az erődítmény tervezését, hogy a csillagvizsgáló továbbra is fennmaradjon. Ezért az egyetem haladéktalanul kezdje meg tanácskozásait a romok fölépítése és felszerelése tárgyában. Ugyanez évben május havában a katonai igazgatóság az erődítésekhez szükséges telek megváltására kiküldött bizottságba az egyetem megbizottjának kiküldését kérte, augusztus 15-én pedig a bécsi hadügyminisztérium a budai katonai parancsnoksággal azt közölte, hogy a telek megváltása ügyében a budai városi tanácsal egyezséget kötött. Arra is kitért, hogy ügyelni fog azoknak a feltételeknek szem előtt tartására, amelyek a csillagvizsgáló használhatóságát biztosítják. Az egyetem tanácsa válaszában a csillagvizsgáló fennmaradása mellett döntött és a csillagvizsgáló körül fekvő területből 2474 négyszögölnyi területet ingyen át-

¹³³ Hadtörténelmi Levéltár i. h.

¹³⁴ V. ö. Magyarország és a Nagyvilág. 1867. 5. sz. — A magyar orvosok és természetvizsgálók XXIII. Buziáson tartott nagygyűlésének munkálatai. 1886.

engedett a kincstárnak.¹³⁵ A terveket, amelyek körülményesen megállapították a csillagvizsgáló és az erőd felépítésének kölcsönös részleteit, amelyek szerint a fellegvárat a csillagvizsgáló körül építették volna, az időközben visszatért Mayer Lambert helyesléssel 1852. szeptember 23-án tárgyalta le. Ezt a lehetetlen tervet azonban, amely Minervát Marssal akarta összeházasítani, a hadügyminisztérium végre is nem tette magáévá és ezzel végleg megpecsételte a csillagvizsgáló sorsát. A katonai kincstár ezután potom áron vette meg az egyetemtől a telket és a romot,¹³⁶ ahonnan a csillagvizsgáló működésének utolsó nyoma, a déli időt jelző harangszó is csakhamar elhallgatott.

Mayer, miután az obszervatórium igazgatójának csak címét viselhette, a Bach-korszak idején továbbra is az országban maradt és 1851-ben a József műipartanoda ideiglenes igazgatójává, majd az 1857-ben belőle alakult József-műegyetem igazgatójává nevezték ki. 1861-ben nyugalomba vonult, a következő évben pedig visszatért szülővárosába. 1866-ban halt meg mint szerete krukánitzi birtokának kormányzója. A pesti egyetem 1853-ban a bölcsészettudományi címmel, a király pedig a Ferenc József-renddel tüntette ki.

A csillagász lakóháza a Gellérthegyen.

A csillagvizsgáló körül a szabadságharcot követő első két évtizedben alig esett szó. A M. Tud. Akadémia, amikor 1868-ban a Szagó József előadásában a matematikai és természettudományi bizottság április 6-i ülésén a magyar központi meteorológiai intézet felállítása ügyében szerkesztett javaslatot tárgyalta,¹³⁷ arra nem gondolt, hogy a csillagászat terén hasonlóan elmaradt országunk a többi európai államok mögött. Pedig az asztronómia terén Magyarország elmaradása a nemzetközi csillagászat fejlődésében hazánk tudományos felkészültségére sötét árnyékot vetett.

A gellérthegy-i obszervatórium műszerei az egyetem Szerb-utcai épületének felemeléséig maradtak az épület kamrájában. Ekkor Eötvös Lóránd báró az egyetem fizikai tanára a gyűjteményt rendbehozatta, rendezte a régi intézet könyvtárát és levéltárát is. Ennek az intézkedésnek az a közlemény adott indítékot, hogy 1872-ben a Grácban és Leipzigban megjelenő Sirius című népszerű csillagászati folyóiratban egy közlemény jelent meg, amely pellengérré állítja azt a mostoha bánásmódot, amelyben e tudományos eszközök az egyetem részéről részesültek. Ezt a közleményt a Termé-

¹³⁵ Heller i. h. — Szász Ágost: Adatok a szent gellérthegy-i fellegvár történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények. XXIX. évf. 1928. IV. sz.

¹³⁶ Az egyetem tanácsa a telek átengedésére különben nem volt illetékes, mert Buda város tanácsa kifejezetten csak addig engedte át a Gellérthegyet az egyetemnek, amíg ott a csillagvizsgáló működik. V. ö. Főv. Levélt. Corr. magistr. 152/1813. 19.

¹³⁷ M. Tud. Akadémia Értesítője. II. évf. 1868. 8. sz. 154—162, 1,

szettudományi Közlöny is átvette és az illetékes körök figyelmébe ajánlotta.¹³⁸ A csillagvizsgáló kérdése ezentúl kisebb-nagyobb intenzitással a főlzínen maradt és végre a magyar orvosok és természetvizsgálók 1891-i vándorgyűlésén oly elementáris erővel tört ki, hogy a gyűlés szükségesnek találta emlékirat kiadását „egy állami csillagvizsgáló-intézet föllállítása ügyében”.¹³⁹ Erre az emlékiratra a kezdeményező okot az a körülmény adta meg, hogy a közoktatásügyi minisztérium költségvetésében a kolozsvári egyetem címénél a csillagászatra 100 forintot vettek fel, amit az egyetemnek szerény berendezésű csillagvizsgálója tett szükségessé. A memorandum sorra veszi az európai államok obszervatóriumait és kimutatja, hogy Magyarország egyedül maradt el a külföld versenyében, mert a három hazánkban működő magánobszervatórium működésére a köz nem gyakorolhat hatást. Ennek az állapotnak az a következménye, hogy Magyarország nem vehet részt az európai fokmérés feladatában, sőt még saját területének felmérésében is az osztrák „Centralbureau für die österreichische Gradmessung” működésére van utalva. A gellérthegyi csillagvizsgáló megmaradt műszerei és könyvei az egyetem új fizikai intézetének múzeumában találtak pihenőhelyet. Ugyanitt vannak a Nagy Károly-féle bicskei obszervatóriumnak még el nem ajándékozott műszerei is, amelyeknek tulajdonosa az épülettel és könyvtárral együtt teljes felszerelését ő felségének ajándékozta. A király 1863-ban az adomány elfogadása alkalmával pedig úgy rendelkezett, hogy az épületek és telek eladásából befolyó jövedelem az építendő országos obszervatórium számára tőkésítessék. A nagygyűlés véleménye szerint a Nagy Károly-féle adományból, valamint Konkoly-Thege Miklós által följánlott ógyallai csillagvizsgáló műszereiből indulhatna meg az állami obszervatórium fölépítésének megvalósulása. Jó alkalmul szolgálna erre a közelgő ezredéves ünnep, valamint az a körülmény, hogy a király 1890-ben a gellérthegyi citadella erőd jellegét megszüntette és ezáltal az ott fennállott csillagvizsgáló újjáépítésének régi tervét újra aktuálissá tette. Az emlékirat azzal fejezi be gondolatmenetét, hogy az országos csillagvizsgáló másutt, mint az ország fővárosának területén, nem épülhet, mert az a sokoldalú elfoglaltság, amire a mai tudományos képzettségű csillagásznak szüksége van, hatalmas könyvtárat és a tudományos körökkel való érintkezést tételez fel, ami nálunk jelenleg csak a fővárosban képzelhető el. A vándorgyűlés a hely kérdésében a Gellérthegy mellett foglalt állást, ahol a citadellában még most is álló műszercsoplot régi környezetének feltámadását várja.

A magyar csillagászatnak a mult század utolsó negyedében sok oldalról megkísérelt föllendítését *Konkoly-Thege* Miklós és kortársai nagy áldozatkészséggel mozdították elő. Törekvéseiket kis időre siker koronázta, de ez a momentán föllendülés nem volt tartós. A Konkoly hatása alatt létesült három obszervatórium közül a herényi másfél évtizeddel ezelőtt oszlott föl, a háború kitörésekor pedig a kalocsai és a kiskartali intézetek voltak kénytelenek működésüket megszüntetni. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1891-i vándorgyűlésének kívánsága csak részben valósult meg; a gellérthegyi obszervatórium új életrekeltségének terve ugyan teljesen háttérbe került, de a Konkoly-féle ógyallai intézetet 1899-ben államosították és ettől kezdve közel két évtizedig ez az intézet vette magára az állami csillagvizsgáló feladatát. 1918-ban a világháború tragikus végén a cseh megszállás ezt az intézményt is földönfutóvá tette, amire az ógyallai csillagvizsgáló személyzetével és felszerelésének legértékesebb részeivel

¹³⁸ IV. k. 1872. 311. l.

¹³⁹ Emlékirat egy állami csillagvizsgáló intézet felállítása ügyében. Bp. 1891. 8. l.

az ország fővárosába menekült.¹⁴⁰ És ekkor az a régi terv, hogy az ország fővárosában éledjen újra a magyar csillagászat ügye, néhány éves komoly munka árán meg is valósult. A számkivetés első éveiben már lebonyolódtak az előkészítő munkálatok és az állam, a főváros és a társadalom támogatásából 1921—22. években épült föl a svábhegyi csillagvizsgáló első kupolája és passage-háza. A székesfőváros tanácsa 1921-ben a menekült intézet elhelyezésére 40.000 négyszögméternyi (6 hold és 1521 négyszögöl) területet engedett át és hamarosan gondoskodott a közmunkák bevezetéséről is. Az építkezés 1923 őszétől 1928 derekáig sok, időközben fölmerülő anyagi nehézség szívós leküzdésével állandóan folyt, amelynek sikeres befejezéséhez a társadalom és a főváros ismét nagy áldozatot hozott. A reflektor elhelyezésére szolgáló hatalmas kupolát pedig tisztán a főváros nagy egyszerűsége valló áldozatkészségéből építették. A fővárosnak, az ország tudományos központjának van tehát ismét csillagvizsgálója, amely ugyan nem az egyetem intézetei között, de egy hasznólagos nagy tudományos szervezetben, a gyűjteményegyetem keretében mint „Konkoly-Thege alapítványú m. kir. asztrofizikai intézet” működik.¹⁴¹

A mai citadella épületében a három részre tagozott etage alsó udvarszerű részén, ahol a Gellérthegy legkimagaslóbb pontja van, ma is látható egy kőrakással körülvett háromfülkés árkádos vöröstégla építményű pinceboltszerű épület. Ez az építmény, amelynek falai még elég épek, a gellérthegyi csillagvizsgáló pincéjéül szolgált. Körülötte ma virágágy teszi kissé vigasztalóbbá azt a sivár képet, amely e csonka maradvány láttára a szemléltőt eltölti. Az építmény két oldalfalának feltöltéstől elmosódó mentén haladva, a figyelmesen szemlélő észreveheti a csillagvizsgáló alapfalainak vonalát is, amíg ez a vonal a feltöltött szinten el nem tűnik. A még látható területen itt-ott a Gellérthegy sziklái ütköznek ki, amelyek a csillagvizsgáló szilárd alapú műszereinek alapzatául szolgáltak. Ahol az építmények alapvonala a földben vész el, egy négyszögletes kőlap elkoptatott keretei is láthatók; ezen állott alkalmasint az a műszeroszlop, amelyről a természettudósok 1891-i vándorgyűlésén emlékeztek meg. Maga az oszlop, vagy annak töredéke a citadella udvarán szintén feltalálható.

A régi csillagvizsgáló könyvtárának töredéke és a megmentett néhány műszer ma a svábhegyi obszervatórium tulajdonában vannak. Ez utóbbiak: egy „Utzschneider és Frauenhofer Benediktbeuren” jelzésű heliometer, egy nagyobb és egy kisebb repetíció kör. A könyvtár igen becses XVI—XIX. századi állományának köteteiben ez a bélyegző olvasható: „Az 1813—15-ben létesült, Budavár ostromakor megsemmisült és 1852-ben beszűntetett gellérthegyi csillagvizsgáló könyvtárából.” Ezek a könyvek Albert Ferenc könyvtárából 1889-ben vásárlás útján kerültek a kiskertali obszervatórium tulajdonosainak: *Podmaniczky Géza* bárónak és nejének *Degenfeld-Schonburg Berta* grófnőnek birtokába. Ezt a könyvtárat *Degenfeld Pál* gróf ajándékozta a svábhegyi csillagvizsgálónak.¹⁴²

A citadella falai között elfelejtett téglaeépítmény, a néhány régi műszer és könyv: mindössze ennyi tárgyi emlék maradt fenn a gellérthegyi csillagvizsgálóból a svábhegyi obszervatórium asztromusaira, akik most megcsökent nemzeti erőinkkel teljesítik azokat a kulturális feladatokat, amelyeket ugyan a „Régi-Magyarország” is felkarolt, de az „Új-Magyarország” a trianoni nézedekre hárított át.

Kelényi B. Ottó.

¹⁴⁰ Tass Antal: A magyar csillagászat történetéből. Természettudományi Közlöny. 52. k. 1920. 280—284. l.

¹⁴¹ Tass Antal i. munkái és u. az a szerző: „A svábhegyi csillagvizsgáló intézet”. Természettudományi Közlöny. 61. k. 1929. márc. 15. sz. 161—171. l.

¹⁴² Bevilacqua-Borsody Béla i. m. — L. még u. a. szerzőtől a Görgey Arthur messze-látói című cikket. Historia, I. évf. 9—10. sz.

Fáy András pesti ingatlanai.

A népes Fáy-család délre szakadt ága, melyből Fáy András is származott, a feltevések szerint még a XV. vagy XVI. század folyamán, de a török hódoltság idején már minden bizonnyal Pest vármegyében volt birtokos. A család ősi kúriája a pestmegyei Gomba községben volt s ennek következtében a Fáy-család tagjai egyrészt mint gazdálkodók, másrészt mint megyei nemesek csakhamar összeköttetésbe kerültek Pest városával. A pesti piacra szállították fel az itt jobban értékesíthető terményeiket és ők maguk is állandóan látogatták a vásárokat. Fáy András atyja, László, élénk szerepet játszott a megye politikai életében és a II. József halála után tartott budai országgyűlésekre, valamint a megyegyűlésekre is családstul rándult fel. Természetes, hogy ilyen alkalmakkor lelkes látogatói voltak a báloknak és még lelkesebb pártfogói a magyar színészek előadásainak.

A mind gyakrabban bekövetkezett pesti utazások eredményezték azután azt, hogy Fáy László 1806. július 4-én megszerezte Pesten a polgárjogot¹ és házat vásárolt.

A Fáy-házról Déryné naplójának több fejezetében is megemlékezik, melyek közül az elsőben a következőket írja: „Az ő házuk, az úgynevezett Arany Szita nevű ház volt. Valamikor tán vendégfogadó. Igen sok szép szoba volt benne. A nagy országúton állott e ház, mely a kaszárnya-épület háta mögött viszen el.“² A ház nevére vonatkozóan igazolást találunk a pestvárosi telekátírási jegyzőkönyvekben is a következő szöveggel: „...in die Theresienstadt unter der Grundbuchs No 876 liegende, und mit No 215 gezeichnete Mathias Meixnerische zum goldenen Sieb genanthe Haus...“³ Arra azonban, hogy az Arany Szita valamikor vendégfogadó lett volna, semmi feljegyzést nem sikerült találni.

Déryné életében az Arany Szita-ház nagy szerepet játszott, mert nemcsak Fáyék vendégszeretét élvezte több alkalommal annak hatalmas szobáiban és barátságos udvarán, hanem itt ismerkedett meg férjével, Déry Jánossal és Katona Józseffel is, ki véghetetlen szerénységében csak titkolni tudta a fiatal Széppataki Róza iránti szerelmét.

Fáy László az előzőleg Weidl Ferenc, majd Meixner Mátyás és később Várady András s neje született Bessenyei Zsuzsanna tulajdonaiban volt házat 1806. július 1-én vette meg özvegy Váradynétól 20.000 forintért.⁴ Amint az elmondottakból kiténik, Fáy András családjának pesti házbirtokossága tehát 1806-ban kezdődött, jóllehet a pestvárosi telekkönyvek megemlékeznek még egy Fáyról, a szentpéteri (Borsod m.) származású Andrásról, ki 1796. január 20-án szerezte meg a pesti polgárjogot⁵ és a Belvárosban volt háza.

Az Arany Szita-ház a legutóbbi időkig többször cserélt gazdát, több ízben gyökeres átalakításokat is végeztek rajta, míg azután a folyó esztendőben teljesen lebontották és a Magyar Konfekció rt. hatemeletes palotája épül jelenleg a telken, a Károly-körút és Dob-utca sarkán.

E bevezető sorok után, mielőtt Fáy András pesti ingatlanainak megkezdendő felsorolását, röviden össze kell foglalni a Fáy pesti megtelepedését megelőző időszakot is.

¹ Pesti polgárok törzskönyve. I. köt. 564. lap. Szföv. levéltár.

² Déryné naplója. (Bayer József kiadása.) I. köt. 121. l.

³ Szföv. levéltár. Örökfelvallási jkvek. 1801–1807. köt. 272. l.

⁴ Szföv. levéltár. Örökfelvallási jkvek. U. o. 417. l.

⁵ Szföv. levéltár. Polgárok törzskönyve. I. köt.

Fáy András 1786. május 30-án született Kohányban. Gyermekeveit nagyobbára nagyatyja mellett töltötte el, majd Patakon és Pozsonyban végezte iskolai tanulmányait. Pestre 1805. őszén jött és Szluha László pest-megyei főügyész mellé került joggyakorlatra. Félesztendő mulva ludányi Bay Ferenc királyi táblai ülnök irodájába került és itt az ügyvédi vizsga letételéig (1808.) maradt. 1810. november 13-án választották meg alszolgabírónak és e tisztségében a pesti járás főszolgabírája, Adonyi Mihály mellé került. Szolgabírói minőségében sok barátot, de még több ellenséget szerzett magának és beleúna az örökös küzdelembe, 1818-ban lemondott tisztségéről s a nádor még ebben az évben, 1818. március 31-én kinevezte Pest vármegye táblabírájává.

(Lipótváros.) Fáy András első pesti ingatlanát, mellyel a legtöbb kellemetlensége volt, 1815. március 20-án vette. Az ingatlan a mai Zrinyi-utca 16. számú ház öse volt és a ház telkét 1790. május 24-én vásárolta meg a várostól Kemnitzer János 642 forintért. Kemnitzer 1804-ben Neumayer Miklósnak adta el, mint „sarokháztelket“ 4000 forintért.⁶ Neumayer-től 55.000 forintért a saroktelek az időközben fölépült házzal együtt Muslay Imre császári királyi kamarás és neje birtokába jutott 1808-ban,⁷ kik újabb építkezés után 1810. május 9-én továbbadták azt Schweritz Jánosnak. Az új tulajdonos már 95.000 forint vételárat és 5.000 forint felpénzt fizetett az ingatlanért.⁸ Schweritz csupán nyereszkedés céljából vásárolta meg az ingatlant, mert egy esztendő mulva, 1811. szeptember 23-án már meglehetősen nagy nyereséggel gróf Majláth János nevére iratták át. Gróf Majláth 160.000 forint vételárat és 5.000 forint kulcspénzt (Schlüssel-Geld) fizetett.⁹ A következő tulajdonosváltás 1812. július 12-én történt, mikor gróf Majláthtól Vattayné született Gyürky Mária vette meg az ingatlant és bécsi értékben számított 40.000 forintot fizetett érte.¹⁰ Ez utóbbi tulajdonos útján került az ingatlan a Fáy-családdal kapcsolatba, ugyanis Fáy Mózes tanácsos feleségül vette Gyürky Máriát és 1814-ben az ő nevére is ráiratták a házat, amelyet azután eladott Fáy Andrásnak.

A vétel súlyos feltételek mellett jött létre, amennyiben a ház árát Fáy Mózes 30.000 forintban állapította meg s ezenkívül Andrásnak át kellett engedni örökáron Veresegyházán fekvő szőlőjét, valamint lóbi és cserelóbi jószágrészeit is. A rokoni kapcsolat és a vétel megerősítéséért még 7 forint kulcspénzt is fizetett.¹¹ Mindez március 20-án történt.

Fáy András azt remélte, hogy a fejlődő Lipótvárosban rövidesen nagy értékelkedést ér el az ingatlan s annak továbbadása anyagi állapotán lényegesen javítani fog. Számítása azonban nem valósulhatott meg, mert a kényszerítő helyzet miatt még ez év július 21-én eladta az ingatlant Kultsár Istvánnak, kivel már ekkor közelebbi ismeretségben állott s akit minden körülmények között megbízható vevőnek és komoly egyéniségnek ismert. Kultsár István viszont visszaélt a bizalommal és visszaélt a barátsággal is, mert amint alább kitűnik, enyhíve a kifejezést, becsapta Fáy Andrászt. A vétel, illetőleg a ház eladás alkalmával szerződést kötöttek, melynek szövege részint betűszerint, részint kivonatossan a következő:¹² „Ház eladás Levél. Alább irattak u. m. egy részről Fáy András Tekintetes

⁶ Szfv. levéltár. Örökfelvallási íjkek. 10. köt. 2. rész, 35. lap.

⁷ U. o. 1808—1817. k. 2. r. 10. l.

⁸ U. o. 19—20. l.

⁹ U. o. 27. l.

¹⁰ U. o. 30. l.

¹¹ Szfv. levéltár. Örökfelvallási íjkek. 1808—1817. k. II. r. 45. l.

¹² Az itt következő adatokat Fáy György úr (Abaujdevecser) által rendelkezésre bocsátott eredeti családi iratok alapján közöljük.

Pest Vármegye Szolga Birája; más részről pedig Kultsár István a Hazai Tudósítások Kiadója e mai napon a következő alkura léptünk: u. m. I-ször. Én Fáy András Szabad Királyi Pest városában a Bálvány utcában No 143 birt szeglet házat, melly egy Pincze-depóból, Földszint ugyan egy nagy Depóból, az első emeletben hét szobából és két konyhából, a második emeletben hasonlóképen hét szobából és két konyhából; az udvarban két Istállóból, két Fa kamerából, egy Kotsi Szinből, a Házgondviselő lakásából, két kis Speizből és egy kis Pinczéből, s Kutból áll, melly háznak már az egyik szomszédköz fala ki vagyon fizetve, örökösen általam Kultsár István Urnak Ötven öt ezer R. forintokért és Schlüssl-Geld képében mindjárt a Contractus kötése alkalmatosságával általadandó Száz akó ó borért, s Én is Kultsár István azon házat a kitett summáért általveszem, mind két részről ily feltételek alatt:..." A vételárból 5.000 forintot 1816. Szent Mihálykor kellett kamataival együtt lefizetni, a hátramaradt összeget pedig, azaz 50.000 forintot, Fáy tíz esztendőre 6%-os kamatozás mellett Kultsárnál hagyta. A tíz esztendő elteltével köteles lett volna Kultsár négy év alatt, évi 12.000 forintos részletekben ezt is megfizetni, oly kikötéssel azonban, hogy Fáy belátása szerint esetleg a fenti kamatok mellett továbbra is Kultsárnál hagyhatja a tőkét. Erre az esetre, ha ez tényleg be is következne, egy évi felmondási időt kötöttek ki Kultsár javára. A házat Jakab-napkor volt köteles Fáy átadni, de egyben jogában állott a következő év Szent Mihály napjáig egy szobát megtartani. Az ingatlan felvállását és a betáblázást egy hónapon belül eszközölni kellett. Intézkedés történt a pénz esetleges devalválódása esetére is. Az utolsó pontban pedig Kultsár megengedte, hogy az Ördögmalomnál fekvő két hold földjét és mádi kőbányáját Fáy bekebeleztesse arra az esetre, ha a ház fel nem épült részét egy esztendő alatt elmulasztaná felépíteni. Végül mindkettőjük teljes biztosítására 8.000 forint vinculumot kötöttek ki.

A „Házeladás Levél“ szigorú kikötései azonban nem sokáig biztosították Fáy jogait Kultsárral szemben, mert ez utóbbi nem tartotta meg az ingatlant, hanem 1815. december 22-én továbbadta Farkas János deszkakereskedőnek. A ház vételárát Kultsár már 70.000 forintra emelte és rávette Fáy-t, hogy a vele kötött szerződés rendelkezéseit Farkasra is terjessze ki, mihez 1816. január 30-án beleegyezését adta, sőt pótlólag még azt is felvették a Farkas által aláírt szerződésbe, hogy Fáy András a deszkakereskedés céljaira szolgáló telket, mely a zálogjog biztosítására szolgált, feloldja, ha Farkas a Szarka-utca felőli oldalon a házat egy emelet magasságára felépíti.

Az ingatlan tulajdonjogának ilyen módon történt összekeverése rengeteg kellemetlenséget okozott Fáy Andrásnak. Farkas ugyanis a kikötött kamatokkal állandóan adós maradt, sőt 1819-ben semmit nem fizetett. Fáy ezért 1820. július 17-én pert indított a biztosítéki összeg iránt. A pert Hangyas Dávid főszolgabíró előtt tárgyalták elsőfokon és Farkast nemcsak itt, hanem másod- és harmadfokon is elmarasztalták. Fáy azonban az ítéletek után sem tudott jogos követeléséhez jutni s így 1822-ben kénytelen volt foglalást vezetni Farkas ellen.

Az 1820-as kamatok teljes elmaradása ugyancsak perre kényszerítette Fáy-t. A sok kellemetlenséghez a továbbiak során az is hozzájárult, hogy Farkas az első perben újrafelvételt kért és ugyanekkor az eredeti szerződésben megállapított s a pénz devalválódása esetére biztosított jogát (t. i. ha ezüstpénz jön forgalomba, akkor a vételárnak csak $\frac{1}{3}$ -a fizetendő) is érvényesíteni akarta, jóllehet e kérdésben sem volt igaza. Fáy végre is megunt a Farkas erőszakoskodásait, melyek elkedvetlenítették más egyéb munkáitól is és felajánlotta a békés egyezkedést. Az egyezséget 1828. április 15-én kötöt-

ték meg, melynek értelmében Farkas ismételt ígéretet tett a kamatok pontos megfizetésére, Fáy pedig annak dacára, hogy az érepenz még nem volt általános forgalomban, mégis hajlandó volt az 50 ezer forintot 42-re leszállítani, viszont ezért Farkasnak a Kuriánál indított perfelvételtől kellett elállnia és megengedni azt, hogy Fáy a leszállított összeget bekebeleztesse. Az évi kamatokat is mérsékeltek 2520 forintról 2500-ra. Végül közösen kijelentették, hogy a már folyamatban levő perek ítéleteit megvárják ugyan, de fellebbezni egyik sem fog.

Az így megkötött egyezség szerint a bálványutcai házon a következő terhek feküdtek: *a*) 42.000 forint tartozás a vételárból (a Kultsárral először kötött szerződés szerint); *b*) 11.519 forint régi kamattartozás; *c*) ennek újabb kamatai és *d*) az 1821. június 22-től 1825. április 15-ig terjedő időre az 50.000 forint után számított kamat. Ilyen megterhelés mellett most már Fáy arra törekedett, hogy pénzének biztosítására kedvezőbb megoldást találjon. Az egyezség aláírása után ezért újabb tárgyalásokat kezdett Farkassal és felajánlotta, hogy közösen adják el az ingatlant, Farkas erre csak tíz nap múlva mutatott hajlandóságot és egy pótegyezségben megállapodtak erre is. Kikötötték, hogy az ingatlant egy-két éven belül feltétlenül eladják és Fáy a pénzt, valamint kamatköveteléseit az eladási összegből veheti kézhez. Amíg pedig a ház eladása meg nem történik, Farkas köteles lesz minden Szt. Mihálykor pontos elszámolást bemutatni, tekintettel arra, hogy a kamatokat részint kisebb részletekben, részint pedig tűzifában fizette.

Ennek a pótegyezségnek különös érdekessége, hogy azt mint tanu Kazinczy Ferenc is aláírta.

A bálványutcai ingatlant csak két esztendő múlva, 1835-ben tudták eladni, amikor Nemeshegyi Julianna vette meg. Véglegesen pedig csupán 1856. június 21-én fejeződött be a Fáy—Farkas-ügy, amikor a Nemeshegyi Juliannától felvett utolsó 10.000 forintból végre Fáy kielégíthette követelésének hátramaradt részleteit. Kultsár a 20.000 forintot, amennyivel drágábban adta el Farkasnak az ingatlant, meg is kapta, viszont Fáy az ügy befejezéséig 17.000 forintot veszített, mert időközben el kellett adnia a városi osztályrészét és megterhelni a dobai jószágrészt.

(Józsefváros.) A következő ingatlan, melyet Fáy Pesten való megtelepedése után szerzett, a Józsefváros Tavaszi-utcájában fekvő 644. számú (ma József-utca 4) ház volt.

Pestnek ez a része Fáy megtelepedése idejében inkább faluhoz hasonlított, melynek utcáit per és feneketlen sár takarták. „Mint borsószem a rostában, úgy rázódol szekered oldalai közt, ha kocsizol rajtok. A külvárosokban pedig sok helyen kocsidöntő pocsolyák, kerékfogó sarak s undok szemétdombok vesztegelnek, mint akármely rossz faluban. Határa a töltés hiányában keresztül-kasul van utakkal szegdelve s utcái az őszi esőzésekben és tavaszi olvadásokban majd járhatatlanok, elesteledésekben pedig veszélyesek.“¹³ Ezeket írta Pestről, de nem azért, hogy elriassa leírásával az olvasókat, hanem buzdítani akart mindenkit és Pestet csinossá, hatalmassá tenni, 1822 szeptember 30-án megszerezte a polgárjogot¹⁴ és életének munkásságát a „Mindig jót akart, jóért fáradozott“ jelszó megvalósításának szentelte. Ehhez a munkássághoz természetesen nyugodt otthon kellett és ezt a csendes otthont a tavaszutcai házában óhajtott megteremteni.

Az ingatlant az 1822. augusztus 29-én történt felvallás szerint Gyerga

¹³ Badics Ferenc: Fáy András életrajza. 1890. 218. l.

¹⁴ Szfv. levéltár. Polgárok törzskönyve. II. k. 42. l.

Jánostól vette 12.000 bécsi forintért.¹⁵ Adásvételi szerződést kötöttek, melynek értelmében 1823. Szt. György-napig a régi tulajdonos is a házban lakhatott. Fáy még ősszel beköltözött új otthonába és igyekezett azt a maga kedve szerint átalakíttatni és berendezni. A ház és a csatlakozó kert területe akkor 463 négyszögöl volt. Az épület két szárnyra tagozódott. A keleti szárnyépületben lakott Fáy, míg a nyugatiban az irnoka és egy özvegy német nő két leányával. A Fáy által lakott épületrész az utcára két kisebb, az udvarra pedig egy nagy tágas és két kisebb szobából állott. A legnagyobb szoba udvari fekvését a gondosan ápolt kertes-udvar tette barátságossá. A kert végébe egy emeletes házacskát emeltetett, melyhez szőlőlugas alatt vezetett az út. A kertiház emeleti szobájában rendezte be dolgozóját és itt fogadta vendégeit is és később, hogy még lakályosabb legyen, erkélyt építtetett az emeleti szobához. Itt folytak le a híres András-napok, melyek közül talán az 1825-i volt a legnevezetesebb.

Az ingatlant 1824. február 20-án neveltéánya, Sziráky Zsuzsanna és ennek tőle származó fia, Nagy Gusztáv nevére iratta, oly kikötéssel, hogy a tulajdonjog csupán az ő halála után éled fel.¹⁶ Ugyanis Sziráky Zsuzsannával csak 1832. október 18-án lépett házasságra Szadán és a törvényes házasság bekövetkeztéig is biztosítani akarta gyermekét s annak anyját.

Az egyre szaporodó látogatók száma, azok előkelő állása, de főleg a vidék elhanyagoltsága, melyen senki nem akart segíteni, illetőleg javítani, arra kényszerítették, hogy lakást cseréljen és beköltözzön a Belvárosba. Ez 1827-ben történt meg, mikor a Tavasz-utcai házát eladta, illetve elcserélte egy, a belvárosi Kalap-utcában fekvő házzal.

Mielőtt a kalaputcai házat ismertetnők, fel kell sorolni a Józsefvárosban birtokában volt többi ingatlanait is. Még a tavaszutcai ház megvétele előtt, 1821. szeptember 29-én megvette a józsefvárosi Serfőző-utca (ma József-körút) 37, 38, 39 és 40 számmal jelölt házhelyeit. Ezeknek területe 683 négyszögöl volt és 5.000 bécsi forintot fizetett értük. Nem bizonyos, de feltételezhető, hogy ezeket a telkeket a bálványutcai ingatlanál mutatkozó veszteségek kiegyenlítésére akarta felhasználni, számítva a telekértékek növekedésére. Szerencséje azonban itt sem volt, mert már a telekátírást is az előző tulajdonos, Márffy Károly és a rokonság tagjai között folyó per miatt, csupán 1832. december 13-án tudta eszközölni.¹⁷

Az előbbi feltevést, t. i., hogy a házhelyeket csupán értékesítés céljából vásárolta Fáy, igazolni látszanak az alábbi telekkönyvi feljegyzések is. Az átírást megnehezítő per ugyanis nem volt akadály arra, hogy Fáy időközben ne adhatta volna el a házhelyeket. Élt is e jogával és a fenti telkek közül a 38, 39 és 40-es számúakat még 1826-ban eladta a következő sorrendben:

a 39-es számút 1826. április 3-án, ennek területe 100 négyszögöl volt és Glatner Mihály vette meg 625 forintért,¹⁸

a 40-es számút szintén április 3-án, ennek területe ugyancsak 100 négyszögöl volt és Philip Bartoloma vásárolta meg 625 forintért,¹⁹

a 38-as számút november 14-én, ennek területe 323 négyszögöl volt és Polniovszky Ferenc vásárolta meg 3450 forintért,²⁰

végül a 37-es számú 160 négyszögöl kiterjedésű utolsó házhelyet, mely a Serfőző- és Nap-utca sarkán feküdt, 1837. június 15-én adta el Tauber

¹⁵ Szföv. levéltár. Örökfelvallási íjkek. 12. k. 329. l.

¹⁶ U. o. 13. k. 266—67. l.

¹⁷ U. o. 1831—34. köt. 325—26. l.

¹⁸ U. o. 1831—34. k. 326. l.

¹⁹ U. o.

²⁰ U. o.

Fülöpnek 960 bécsi forintért. Nyereségszámláját mindössze csak 660 forinttal zárhatta, mely összeg még a tőke 6%-os kamatának harmadát is alig fedezi, ha az időt is tekintetbe vesszük. A Fáy birtokában volt házhelyek a mai Nap-utca 3., József-körút 70., 72. és 74—76. számú házak telkeivel azonosak.

(Ferenfváros.) A serfőzőutcai házhelyekkel egyidőben vásárolta meg az ugyancsak a Márffy-vagyonhoz tartozó 1551 négyszögölnyi telektömböt 4.000 bécsi forintért, mely telektömb a Ferencülváros Malom- és Flórián-utcaiban (ma Ferenc-körút és Tüzoltó-utca) feküdt. A vételt az előbbiekkal egy napon, a felvállást pedig a már ismert okok miatt csak 1832. december 27-én eszközölte.²² Ezt a telektömböt részint értékesítés, részint egy építendő bormérés és lakás, valamint kert céljaira kívánta felhasználni. Szándékát megvalósítandó még 1821-ben megbízást adott Zitterbart János építőmesternek a tervezésre és 1822. májusában a következő kérelemmel fordult a szépítő bizottmányhoz: „Endesfertiger, der an meinem vormahls Márffyschen Eck-Grunde in der Franzstadt Mühl- und Floriangasse, noch ohne Haus-Nummer, eine Weinschenke sammt Wirths Gelegenheit zu erbauen gesonnen bin, ersuche unterthänigst Eine Löbliche Pester Verschönerungs-Commission, diesen hier beygelegten Bauplan gütigst zu genehmigen und der festgesetzten Ordnung gemäss den 24-ten May, da der Bau angefangen wird, mir die Flucht des aufzuführenden Gebäudes angeben zu lassen. Der mit Erfurcht und Hochachtung verbleibe. Einer Löbl. Verschönerungs-Commission unterthänigster Diener Andreas Fáy Gerichtstafel Beysitzer des Löbl. Pester Comitats.“²³ Amint a kérvényből kitűnik, eredetileg bormérést szándékozott nyitni, hogy anyagi veszteségeit ezáltal is csökkentse. Később e tervétől elállott és a Zitterbart által tervezett épület sem készült el. Ezt az adatot életrajzírója, Badics Ferenc sem említi, mert egyetlen nyomát a merész és vállalkozó szellemű tervnek a fenti kérelem őrizte meg.

Építkezés helyett a pusztta területet ültette be fákkal és bokrokkal. Az építkezésre csupán 1829-ben gondolt újból, amikor egy egyszerű kerti épületet emeltetett a már árnyékot nyújtó kertben. Ez a ferencvárosi kert és ház, helyesebben nyaraló pótolta azután az 1827-ben elhagyott tavasz-utcai kertjét és udvari házikóját. A nyaraló felavatása nagy ünnepség keretében folyt le és az évről-évre szépülő kertben állandóan vidám társaság élvezte Fáy finom humorát. A szoba falai találó rajzokkal ékeskedtek, melyeknek szövegéből egyet-kettőt e cikk keretében sem lesz érdektelen közölni:

Az egyik kép hatalmas pipát ábrázolt, melyből külön szárazokon többen eregették a bodor füstfelhőket. A kép alatt „Közintézet“ címmel kétsoros felírás szolgáltatta a magyarázatot:

Jóizü füstjét ki-ki szárán szívogatja
S közzjóra mi marad hátra? Silány hamuja.²⁴

A következő képen két haragos perlekedő hátulról a napba néző bíró zsebeit dugdossa ajándékokkal, alatta pedig a felirat:

Két szemem a becsület fényére mereng csak előre;
Mit tudom én, hátul dugdosod-é zsebemet?²⁵

²¹ U. o. 16. k. 72. l.

²² U. o. 1831—34. k. 333. l.

²³ Szföv. lvt. Verschön. Com. iratai. 3212. sz.

²⁴ Badics i. m. 239. l.

²⁵ Badics i. m. 239. l.

És nemcsak a falakon, hanem a mennyezetten is volt kép. Nagy füles bagoly a madarak éjszakai gyűlésén hangosan magyarázta:

Napfény hasznáról fogok elmélkedni, barátim!
És denevérekből, ha figyeltek számra, citálni!²⁶

A nyaralóban kora tavasztól késő ősziig tartózkodtak Fáy és hozzátartozói és gyakran előfordult, hogy a Főtről hozatott szőlőfürtöket itt szüretelték le. A vidám és kedves házat s kertet az 1838-i árvíz pusztította el.

A nyaraló és annak kertje a telektömb sarokrészén, helyesebben a Ferenc-körút és Tűzoltó-utca sarkán húzódott meg. Az eredetileg négy házhelyre osztott ingatlant Fáy később öt részre osztotta és az egyes házhelyeket egymás után eladta. Az első 256 négyszögöl nagyságú hányadot még a telek felvállása évében, 1832-ben engedte át Baditz Zsuzsannának 1380 bécsi forintért.²⁷ A következőt, melynek területe 198 öl volt, 1837. szeptember 12-én adta el Jancke Györgynek 470 pengőforintért.²⁸ A harmadikat 1838. január 18-án Turay János vette meg 2332 bécsi forintért, ennek területe 372 öl volt.²⁹ A negyedik házhelytől 1838. december 2-án vált meg. Ezt, melynek területe 213¹/₃ négyszögöl volt, Konecsni Ferenc és neje vették meg 2650 bécsi forintért.³⁰ Végül az ötödiket 1840. szeptember 20-án engedte át Weisz Pálnak 700 pengőforintért.³¹ Ez volt a legnagyobb telek. A felvállási jegyzőkönyv 512 négyszögölnök tünteti fel.

A negyedik telek feküdt a Ferenc-körút és Tűzoltó-utca sarkán és az ötödik a Ferenc-körút felőli oldalon csatlakozott ehhez, tehát ebből megállapítható, hogy Fáy András ferencvárosi nyaralója 725 négyszögölnyi területet foglalt el. Később ezekből a telkekből, mikor a Mária Terézia-laktanya építését megkezdték, kisebb-nagyobb területeket kisajátítottak.

(Belváros.) Utoljára maradt a belvárosi Kalap-utcában fekvő ház, melyet 1827. április 30-án vásárolt meg Fáy.³² Az előző tulajdonos Wiedemann József 1818-ban jutott a ház birtokába és Fáy kérésére hajlandó volt attól megválni olyan feltétellel, hogy megkapja a tavaszutcai házat és még 22.000 bécsi forintot. Fáy a feltételt elfogadta és a szerződés megkötése után, május 13-án már fel is vallották a vételt, helyesebben a házakeret. A tavaszutcai házra 1824-ben történt tulajdonjogi feljegyzést az új ingatlanra is érvényesítették, sőt a házasság megkötése után, 1838. január 18-án a szülők közös megegyezéssel a most már törvényes gyermekük, Fáy Gusztáv nevére iratták azt.³³

A kalaputcai ház emeletes ház volt, melynek a kapu fölött fekvő különbejáratú szobáját rendezték be Fáy András dolgozójául. Mellette egy vendégszoba és neje szobája nyíltak még az utcára. Az új otthon falaihoz is sok nevezetes esemény fűződött és a kornak vezető emberei majdnem valamennyien megfordultak benne.

Sajnos, a házat utcarendezés miatt lebontották, de gipszmodellje még látható a Fővárosi Múzeumban.

²⁶ Badics i. m. 239. l.

²⁷ Szfv. lvt. Örökfelvállási jkv. 1831—34. köt. 333. l.

²⁸ U. o. 18. k. 195. l.

²⁹ U. o. 16. k. 164—65. l.

³⁰ U. o. 16. k. 281. l.

³¹ U. o. 18. k. 189. l.

³² Szfv. lvt. Örökfelvállási jkvek. 13. köt. 266. l.

³³ U. o. 16. k. 165. l.

Fáy András pesti ingatlanainak tárgyalása során nem emlékeztünk meg sok nevezetes eseményről, mert nem az életrajzát kívántuk újból megismételni, hanem az volt a cél, hogy a szétszórt adatokat összegyűjtve, képet adjunk a nagy emberről, ki erős akarattal munkálkodott fővárosunk előbbreviteién.

Hálánkat akkor rónánk le méltóan, ha emléktáblákkal jelölnénk meg mindazokat a helyeket, hol életének és működésének emekezeteiből mozzanatai lejátszódtak.

Romhányi István.

Marsigli óbudai castrumai.

Marsigli Ferdinánd gróf, a neves olasz katona „Danubius Pannonico-Mysicus” című nagyszabású munkájában „Buda-Vetus“-t, Óbudát is megemlíti¹ s a szöveghez magyarázatként térképvezetést csatol a közismert két castrummal, ami már annyiszor foglalkoztatta a szakköröket, de eddig még kielégítő megoldást nem nyert.

Marsigli főnnebb említett leírása a következőképpen hangzik:

„In ripa citeriori, non longe supra Budam recentem, pagus est Buda vetus vulgo nuncupatus et duobus Romanis Fortalitiis, quæ cum longo quodam aquaeductu ibidem reperiuntur, celebris. Alterum idque minus et septentrionale (a) paludi adjacet et est figuræ quadratæ et ex glarea coctisque lapidibus terrâ obrutis exstructum. Alterum majus (b) ejusdem cum priore materie est. Præterea autem in ejus circuitu varia murorum rudera inveniuntur et ab illo latere, quod Danubium respicit, ad eundem (sic!) usque fossa (c) prætenditur.“

„Aquæductus vero (d) à radice montium per paludem transiens non procul à prædicta fossâ terminatur, suntque merae columnæ ex lateribus exstructæ.“

Magyar fordításban:

„A közeli parton, nem messze a mostani Budától, közönségesen Óbudának nevezett falu áll, ez két római erődről nevezetes, melyek egy hosszú vízvezetékekkel (aquæductus) együtt található ott. Azok kisebbike, az északi (a)-mocsár mellett fekszik, négyzetalakú és kavicsból és földdel tarkított agyagtéglából épült. A nagyobbik (b) az elsővel azonos anyagú. Azonkívül pedig területében különféle falromok találhatók és a Dunára néző oldalától ugyanaddig terjedő árok nyúlik ki.“

„A vízvezeték (d) pedig a hegy tövétől a mocsáron áthaladva, nem messze az előbb említett ároktól végződik és csupa téglából épült oszlopokból áll.“

Már Bél Mátyás² és Schönvisner István³ foglalkoztak Marsigli e leírásával, anélkül azonban, hogy abból új következtetéseket vonnának le, vagy pontosabban körülírnák a castrumok helyét.

Bél Mátyásnál ez érthető, hiszen akkor, amikor ő látta, az „aquæductus” rommaradványai még egész hosszukban fennállottak.

Schönvisner azonban és utána Rómer Flóris,⁴ Salamon Ferenc,⁵ Havas Sándor⁶ és dr. Kuzsinszky Bálint⁷ már nem láthatták teljes terjedel-

¹ T. II. pag. 3.

² Notitia Hungariae novae geographico historica Tom. III. §. XIV. 1737.

³ De ruderibus Laconici caldariique Romani etc. 1778. p. 217.

⁴ Archeol. Közl. III. k. 1862. 49. old.

⁵ Budapest története. I. k. 311. old.

⁶ Budapest régiségei. IV. k. 1892. 24. oldal.

⁷ Arch. Értesítő. XVII. 1897. 395. l. és Budapest műemlékei. 1924. 26. l.

mükben az aquaeductus romjait úgy, amint azok még Marsigli idejében, vagyis az 1686-i ostrom után fönnállottak. Nyilván az újra fölépülő Óbuda lakói jórészt lerombolták s a lebontott anyagot fölhasználták. Lehetséges az is, hogy a mai Pacsirtamező-utca valamelyik régi házába beépítve itt-ott most is megvannak a maradványai és majd a lebontásnál előkerülnek.

Ez az oka annak, hogy mindazok, akik Marsigli leírásának és térképének magyarázásával foglalkoztak, vagy mellőzték a két castrum közelebbi meghatározását, vagy ha megpróbálkoztak vele, többé-kevésbé hamis következtetésre jutottak.

Így Förk Ernő is „Az óbudai aquaeductus“ című igen alapos és mindenre kiterjedő értekezésében⁸ ismertetvén a római vízvezeték még ma is látható maradványait, Torma és Havas nyomán *valószínűnek* tartja, hogy az óbudai kaszárnya, illetőleg a Miklós-tér tájékán állott a vízelősztó castellum és lapis finalis, tehát, bár nem mondja ki, feltételezte, hogy az aquaeductus ott végződött.

E művében írja Förk jellemzően: „Kevés híjja, ez a római mestermű is teljesen eltűnt volna a föld színéről csak a Műemlékek Országos Bizottságának közbelépése akadályozta meg végső pusztulását“.

A fönnálló maradványok alapján természetesen nem juthatott más eredményre.

Egyedül dr. Kuzsinszky Bálint sejtette a valóságot, amidőn „Aquin-cum“ című 1924-ben megjelent⁹ ismertetésében Marsigli említett castrumairól szólván, a következőket írja a Királydombról:

„Annai bizonyos, hogy e helyen egy nagyobb szabású épületnek kellett lennie, melynek romjai még sokáig szabadon állottak és *talán éppen ezen romok azok*, melyeket még Marsigli a XVIII. század elején látott és Óbuda tervrajzába bejegyzett (8. kép — t. i. a Marsigli rajzának hasonmása — a jobbra berajzolt négyszög a romokkal volna a Királyhegy)“.

Így nagy vonásokban előrebocsátva az eddig elhangzott véleményeket, rátérek a közelmúltban végzett kutatásaim eredményeire.

A m. kir. országos levéltárban 1927 tavaszán I. A. v. Matthey cs. kir. mérnökszázados 1756-ból származó térképét találtam,¹⁰ amelynek lehető hű másolatát — íráshibáival együtt — mellékelve bemutatjuk.

Az íráshibákból is következtethető, hogy Matthey francia származású volt.

A térképen évszám nincsen, azonban a kísérő iratokból, nevezetesen Mattheynek Budán 1756 március 19-én kelt kérvénye másolatából, valamint Mária Terézia ugyanezen ügyre vonatkozó 1756 április 5-én kelt „Rescriptum“-ából kétségen kívül megállapítható a térkép szerkesztésének fentemlített időpontja.

Ez a térkép részletesen feltünteti Óbuda akkor beépített területeit (a vörösen vonalkázott részek) s azonfelül az „Explicatio“-ban megmagyarázza, hogy az L—L jelzetű kettős szaggatott vonal „Rüdera von der westen grossen Stat Cicambria“, vagyis Sicambria, helyesebben Aquincum „aqueductus“-ának, a római vízvezetéknek maradványai, az M—M jelzetű dombok pedig „Rudera von zwei Castel vo solcher Stat“, vagyis e város két castellumának romjai.

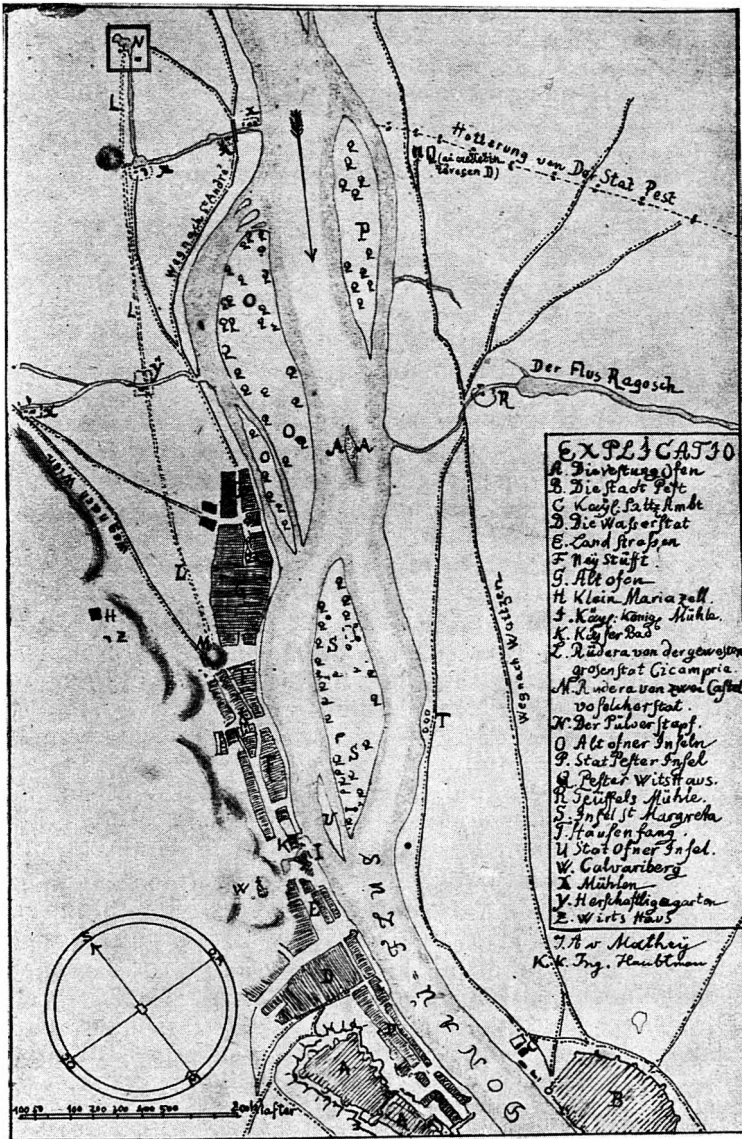
Az északi castellum azonos az aquincumi amphitheatrum romjaival, a déli pedig a mai úgynevezett „Királydomb“-on, a Határ- és Viador-utcák határolta területen sejtett — a közelmúlt években részben már föltárt — maradványokkal.

⁸ Budapest régiségei. X. k. 1923. 37—38. l.

⁹ Budapest műemlékei. 25. és k. l.

¹⁰ Helytartótanács iratai. Oecon. Lad. B. fasc. 1. No. 2. 13—17.

Ha Marsigli már előbb is említett térképét összehasonlítjuk a Matthey-félével, — persze a távolsági méreteket nem véve szigorú mértékkel — első tekintetre is szembetűnő a kettő között a hasonlatosság.

Matthey 1756. évi térképe.

Az északonál még ma is megvan a mocsár, a délinél, vagyis a Királydombnál a Matthey-féle térképen ugyancsak a Dunáig terjedő pusztá, beépítetlen terület jelzi, hogy ott valami, az építkezést gátló akadálnak kellett lenni, azonban akárhány olyan régebbi térkép akad, amelyen a Mar-

sigli említette árok megtalálható. Ma a Határ-utcának a Dunáig terjedő része van a helyén.

Megtalálható végül a templom is, az óbudai templom képében. Természetesen Marsigli idejében még a város sokkal kisebb volt, hiszen alig támadt föl romjaiból.

Eltérés mutatkozik a két rajz között abban, — nem tekintve azt, hogy Marsigli az óbudai és a Margitszigetet egygyé olvasztotta, — hogy míg a Matthey-féle térképen az aquæductus romjai egyenesen a déli castrumnak irányulnak és a castrumig vezetnek, addig a Marsigli-féle térképen attól valamennyire keletre fekszenek.

Eltérés továbbá, hogy Matthey térképén a castrumok köralakú dombock, míg Marsiglién négyszögletesek, sőt a magyarázó szöveg főleg az északit kétségtelenül négyszögletesnek mondja.

Eltérés, hogy Matthey a római fürdőnél, bár külön nem említi meg, — egy castrum kerítő falait is jelzi, Marsigli térképén pedig sem a római fürdő, sem a castrum nyomai nem találhatók, csupán oldalt keletre több kisebb tó látható.

Hiányzik végül Marsigli térképén az Aranyárok.

Ezekre az eltérésekre általában azt jegyezhetjük meg, hogy Marsigli térképén meglátszik a vázlatosság, attól tehát ilyen részletekben szabatos-ságot nem kívánhatunk. Ő a fűsúlyt, úglátszik, a két castrumra és az aquæductus romjaira, helyesebben azok terjedelmére fektette.

Ebből a szempontból tehát az először említett eltérést Marsigli térkép-vázlata pontatlanságának tulajdonítjuk.

Ezt az állításunkat még a székesfővárosi múzeum tulajdonában levő 418. leltári számú térkép is igazolja. Ezt a színezett kézi rajzot felirata 1780 körüli időből származottnak jelzi, azonban feltétlenül régebbi, de 1756-nál későbbi. Erre most bővebben nem terjeszkedünk ki.

E térképen a római fürdőtől az úgynevezett Királydombig húzott, kissé megtört vonal mentén több helyütt, így a Frankl-malomtól a Dunába beömlő patak északi és déli oldalán is halvány vörösszínű, már kifakult, de közelebbi megtekintésre észrevehető szakadozott vonal, helyesebben pontok láthatók. A szántóföldek бүтűi is ennek a vonalnak a mentére esnek, ami határozott jele annak, hogy ezen a vonalon vagy útnak, vagy ennek hiányában a határ megjelölésére alkalmas, a talajból kiálló, könnyen el nem távolítható valami akadálnak kellett lennie.

Marsigli rajzán a castrumok négyszögletes volta azzal magyarázható, hogy Marsigli idejében még valami négyszöget mutató falmaradványok is lehettek, amelyeket azóta elhordtak építkezésre, útesináláshoz.

Az az eltérés, hogy a római fürdő és körülötte a castrum falai Marsigli térképén hiányzanak, onnan eredhet, hogy a XVII. század végén, a török kitakarodása után közvetlenül ez a vidék az ismételt harcok folyamán, mint felvonulási és védelmi terület, teljesen elpusztulhatott és elmosárosodhatott, sőt nem lehetetlen, hogy a törökök maguk, északról jövő támadások ellen mesterségesen elposványosították. Ezt az ottani bővizű források segítségével könnyen megtehették, csak az esetleg még akkor meglevő vízvezetőcsatornákat kellett elrombolniok. Hiszen ugyanezt művelték Óbuda régi épületeivel is, hogy azok támadás esetén se hajlékul, se védelmül ne szolgálhassanak.

A mai római fürdő helyén tehát akkoriban csak alig, vagy nehezen megközelíthető posvány lehetett, amelyből csak az aquæductus komor rommaradványai, mint egy fényes mult szomorúságot keltő jelei állhattak ki egészen a Csillaghegyig, a mai Péterhegy lábáig.

Ennek bizonyítéka az országos levéltárban 1926/27 telén végzett kuta-

tásaim során talált Asbóth és Kneidinger-féle térképek a Kissingi-pusztáról,¹¹ amelyekben a csillaghegyi forrástól délkeletre nagyterjedelmű oblongumalakú, kb. 50 öl hosszú (95 m) és 25 öl széles (47,5 m) tó látható s a Kneidinger-félén azonfölül a tó délkeleti sarkából kiinduló vízvezetőcsatorna, amelynek irányvonala mostani térképbe berajzolva és meghosszabbítva egyenesen a római fürdő forrásmedencéjéhez vezet.

A mocsárban, úgylátszik, a fennebb említett castrum falmaradványai nem voltak könnyen észrevehetőek s így Marsigli figyelmét elkerülték.

E falakról megemlékezett dr. Frölich János is „Egy aquincumi castrum című értekezésében.¹² Ő ezt vélte Marsigli északi castrumának, Ennek a feltevésnek azonban úgy fekvése, mint nagy terjedelme ellene mond.

Itt ismét egy térképről kell szólanom, amely az országos levéltárban a kamarai térképek közt 308. szám alatt található.

Ez a térkép tulajdonkép másolata egy régebbinek és 1779-ben Gföller Ferenc óbudai kőművesmester készítette. Az eredeti térkép különben a térképen levő fölirat szerint Lindenfeldnek, a budai helyőrség mérnök-századosának műve. Az időpontról azonban a fölirat nem emlékezik meg.

Ez a térkép a mai római fürdőt és környékét ábrázolja, amelyet a XVIII. században Entzinger volt löpor- és salétromfelügyelő¹³ bírt bérben és ott lőpormalmot állított föl, amely azonban a kamarai iratok szerint Entzinger időközben bekövetkezett halála folytán még 1772 előtt ismét a kincstárra szállt vissza.

Ezen a nagyméretű térképen a fennebb említett castrum falainak és négy saroktornyának nyoma tisztán látható és esetleges ásatásoknál jó segédeszközül és útmutatóul szolgálhat.

Az előadottak keretében, azt hiszem, sikerült bebizonyítanom, hogy az aquincumi római aquaeductus délfelé egészen a mai úgynevezett „Királydomb“ környékéig terjedt és hogy Marsigli két castruma közül az északi az aquincumi — már kiasott — amphitheatrummal, a déli a Királydomb alatt még rejtve levő — legnagyobb valószínűség szerint szintén — amphitheatrummal egyezik.

Végül hálás köszönetemet fejezem ki dr. Csánki Dezső h. államtitkár úrnak, a m. kir. országos levéltár főigazgatójának, amiért szíves jóakaratával kutatásaimat lehetővé tette és megkönnyítette.

Garády Sándor.

Javaslat a Dunának függőhíddal való áthidalására Buda és Pest között 1823-ból.

Mielőtt gróf Széchenyi István 1828-ban a róla elnevezett budapesti lánchíd megvalósításának a gondolatával foglalkozni kezdett volna, igen sok terv merült fel Buda és Pest városainak egy olyan tartós és amellett kevés költségbe kerülő állandó híddal való összeköttetésére, amelyen a két testvérváros közötti közlekedés a Dunán keresztül télvíz idején is állandóan fenntartható s a hajóhíd kiemelése után se legyen kénytelen szünetelni. A főváros lakossága s a magyar mérnökök régen érezték az állandó híd hiányát és szükségét, mert a hajóhídon csak 8—9 hónapig lehetett az

¹¹ Orsz. lltár kamarai térképek 31. és 31b.

¹² Arch. Értesítő új f. II. 1882. 135—142.

¹³ Entzinger gewesener Pulver- und Salpeter-Inspector.

év folyamán közlekedni, míg télen 3–4 hónapra keresztül, rendszerint azonban december elejétől vagy közepétől egészen március elejéig vagy közepéig, ha nem is szünetelt teljesen a két város között a közlekedés, a forgalom mégis szűk korlátok közé volt szorítva. Ameddig ugyanis a Duna vize be nem fagyott s rajta a jégzajlás sem indult meg erősebben, csónakokon, ladikokon s a Sáros-, illetve a mai Gellértfürdő irányában kompon jártak át a Dunán. Amikor pedig a Duna már befagyott s a hátát is elég vastag és teherbíró jégkéreg borította, nemcsak gyalogszerrel, hanem kocsikkal és teherszekerekkel is a jégen keltek át s a jég volt az egyetlen közlekedési eszköz és az egyedüli összekötőkapocs a két város között.

Ez a többé-kevésbé bizonytalan és ideiglenes jellegű közlekedés azonban sok bajjal, kellemetlenséggel és veszéllyel is járt s a főváros lakosságának türelmét nagyon próbára tette. Valahányszor ugyanis az időjárás enyhébbre fordult s a jég is elúszott vagy legalább egyes szakaszokon jégmentes víztükör mutatkozott, újból a csónakokkal s ladikokkal való közlekedéshez kellett folyamodni. Amikor pedig a jégzajlás is megindult, akárhányszor megtörtént, hogy napokon keresztül szünetelt a két város között minden közlekedés, mert a nagy elemi erőt képviselő úszó jégtáblák között valósággal istenkisértésszámba ment volna a csónakokkal való átkelés, a könnyű járműveket a felborulás veszélyének téve ki.

Érthető tehát, hogy nemcsak az egyetlen és ideiglenes jellegű hajóhídra szorult közönséget érdekelte és foglalkoztatta az állandó híd kérdése, melyen télen-nyáron, jó és rossz időben akadálytalanul és minden veszély nélkül lehetett közlekedni, hanem elsősorban mérnökeinket is, kik közül sokan könyvekben, tanulmányokban, hírlapi cikkekben fejtették ki egy állandó híd létesítésére vonatkozó javaslataikat és véleményeiket, mások pedig kész tervekkel állottak elő s azokat az illetékes hatóságokhoz is eljuttatták.

Egy ilyen állandó hídra vonatkozó javaslatot tett közzé a Bécsben megjelenő Magyar Kurir 1823. évi május 6-i számában *ikafalvi Baritz György* is, ki abban az időben mint császári királyi mérnök-kari százados a raguzai várerődítési munkálatok körül teljesített katonai műszaki szolgálatot s javaslatát is Raguzából küldötte be a lap szerkesztőségének 1823. április 18-i keltezéssel.¹

Javaslat, melynek címe: *Vélekedés, mi módon lehetne Buda és Pest között a Dunán állandó hidat építeni*, az Ephemerides Posonienses című lapnak ugyancsak egyik május havi számában latin nyelven is megjelent.²

Munkája elején a javaslattevő rámutat arra, hogy az építőmesterek már régóta tanakodnak és tündönek afelett, hogy miként lehetne Buda és Pest városok között egy olyan állandó hidat építeni, amely a közlekedési igények kielégítésére kevésbé alkalmas hajóhíd helyett a két város között biztos és tartós összeköttetést teremtené, sok költségbe sem kerülne s amellet a Duna áradásainak idején sem járna főként a mélyebben fekvő Pest városára nézve káros és veszedelmes következményekkel. Bár a kormány elé került javaslatokat nem ismeri, mégis megvan győződve afelől, hogy ezek a javaslatok az eddigi tapasztalatokra támaszkodva vagy cölöpjármös fagerendahídra, vagy boltozott kőhidakra vonatkoz-

¹ Magyar Kurir az MDCCCXXIII. esztendőre. Kiadták Pánczél Dániel és Igaz Sámuel a felséges császári és apostoli király kegyelmes engedelmével. Első fél esztendő. 288. 1. Az értekezés a május 6-i XXXVI. számnak a végén egy teljes oldalt foglal el.

² *Opinio de modo extruendi super Danubio Budam inter et Pestinum stabilis pontis.* (Ephemerides Politico-Statisticæ Posonienses. Cursus vigesimus. Semestre I. Posonii 1823. Die Jovis 15. Maii. No. 38. pag. 321.)

hattak csak. Hogy pedig e régóta tervezett állandó híd 1823-ig sem épülhetett fel s mindezideig csak terv maradt, okát egyrészt az építési költségek nagyságában látja, másrészt pedig annak az indokolt félelemnek tudja be, hogy a Duna medrére beépített cölöpjármoknak, illetve kőpilléreknek nagy száma a folyó medrének egy igen jelentékeny részét zárná el s a vizet és jeget felduzzasztva, áradást és kiöntést okozhat.

Ennek bizonyítására felhossa, hogy boltozott kőhíd esetén, ha Pestnél a Dunát 240 öl (= 455 m) szélesnek vesszük fel,³ legalább 8 mederpillérre van szükség. Ha pedig ezek egyikének szélességét, illetve vastagságát 6 ölben (= 11·38 m) állapítjuk meg, a 8 kőpillér a meder keresztirányú szelvényéből együttesen 48 ölet, vagyis kereken 91 métert foglalna el. Ily módon tehát a pillérek akkora részt foglalnának el a Duna medréből, amely egy hajózható folyó szélességének is megfelelné.

Kiszámítja azután szerző, hogy a 9 nyílású boltozott kőhíd szabad nyílásai egyenként 128 láb (= 40·45 m) szélesek lennének.⁴

Megjegyzi azonban, hogy az ilyen nagy nyílású kőhidak Európában felette ritkák. Példaképen felemlíti, hogy a velencei híres Ponte di Rialto márványból készült egyetlen nyílásának 86 láb (= 27·18 m) a nagysága,⁵ a veronai nagy híd első boltozatának szabad nyílása 142 láb, vagyis 44·87 m, az Almaraz mellett a Tay⁶ felett 1552-ben épült kőhíd nagyobbik boltozatának a szabad nyílása pedig 150 láb, vagyis 47·10 m.

Ha már most a vízduzzasztás elkerülése céljából a mederpillérek számát akarjuk csökkenteni, úgy azok vastagságát kell nagyobbra vennünk. A nyílások szélességének a növelésével azonban a bolthajtások nyílmagassága is folyton nagyobb lesz. Mivel pedig egy ilyen kőhíd felépítéséhez szoros számvetés nélkül is több mint 3,000,000 ezüst forintra van szükség, azért szerző *vasláncokon függő híd* építését javasolja, amire Angliában már sok helyütt láthatunk példákat.

Mindazokat a nehézségeket, amelyek kőhidak építése esetén merülnek fel, függőhíddal el lehet kerülni. Baritz szerint függőhíd esetén a Dunán legfeljebb három mederpillérre lenne szükség, de két oszloppal, sőt egy-egy el is lehetne érni.

Az első esetben a hídnak négy nyílása lesz, amelyek mindegyikének a szélessége 342 láb, vagyis kereken 108 méter lesz, ha a pillérek vastagságát 4 öltre (= 7·58 m) vesszük fel.⁷

³ Egy bécsi öl = 1·896484 m; egy bécsi láb = 0·316081 m. Az egykori térképeken a Duna szélessége a Lánchíd tájékán 235 öl (= 445·56 m), a hajóhid helyén pedig 215 öl (= 407·64 m), mely szélesség tehát a Baritz által felvett szélességnek megfelel. Összehasonlítás céljából ide jegyzem, hogy a Széchenyi Lánchíd hossza a pesti és budai hídfők ellenfalai között mérve 375·45 m, teljes hossza a lánckamrákkal együtt kereken 490 m; az Erzsébethíd teljes hossza 437·4 m, a budapesti összekötő vasúti híd teljes hossza pedig a rakparti áthidalásokkal együtt 471 m.

⁴ A nyílások száma ugyanis egygyel mindig nagyobb a pillérek számánál s így nyolc mederpillér esetén a boltozatok száma tényleg kilenc.

⁵ A velencei Canal Grande-t áthidaló Ponte di Rialto-t 1591-ben Antonio da Ponte építette. Teljes hossza 48 m, szélessége 22 m, márványívének nyílmagassága pedig 9·5 m. A hidat a rajta lévő elárúsító bódék teszik érdekessé. Képét lásd dr. Lósy-Schmidt Ede—dr. Baráth Béla: Technikai Lexikon. I. köt. Híd III. táblán.

⁶ A Tay Angliának egyik folyója.

⁷ Ez az 1873-tól 1877-ig épült első magyarországi vasúti Duna-híd, az ú. n. összekötő vasúti híd pillérelosztásának felel meg. Ugyanis ennek is 4 nyílása van, amelyeknek hossza megközelíti a 100 m-t, amennyiben a nyílások szabad szélessége 94·0 m, a pillérek vastagsága pedig fent 5·08 m, alul pedig 7·80 m.

A második esetben három nyílású volna a híd, a nyílások nagysága pedig — a pillérek szélességét ugyanakkorára véve fel, mint az első esetben — 464 lábat, vagyis 146·62 m-t tenne ki.⁸

Végül a harmadik esetben Baritz a Duna közepére helyezi a 6 öl (=11·38 m) vastagságú pillért s az áthidalandó két nyílás nagyságát egyenként 702 láb (=221·83 m) szélesre teszi.

A függőhíd építésének költsége pedig, szemben a kőhídnak 3,000.000 forintnál is nagyobb összeget kitevő költségeivel, szerző szerint 1,000.000 ezüst forintot sem tenne ki.

Javaslatára végén igéri Baritz, hogy e tárgyra vonatkozóan több közleményt fog még a Magyar Tudományos Gyűjteményben közzétenni s főként az Angliában épült lánchidakkal szándékozik az olvasóközönséget megismertetni, a legújabbaknak rajzait is bemutatva.

Ezek a cikkei azonban névtelenül s a lap szerkesztőjének átdolgozásában nem a Tudományos Gyűjteményben, hanem a Hazai s Külföldi Tudósítások mellékletében, a Hasznos Mulatságok-nak 1824-től 1829-ig terjedő évfolyamaiban jelentek meg. Számszerint 12 rövidebb-hosszabb cikk és közlemény, amelyek azonban valószínűleg költségkímélés szempontjából a hidak tervrajzai nélkül jelentek meg.

A függőhidakról szóló s minden valószínűség szerint a Baritz cikke alapján készült első közlemény a Hasznos Mulatságok 1824. évi 38. számában jelent meg.⁹ A közlemény bevezetőleg — Baritz nevének elhallgatásával — megemlíti, hogy miután legutóbb Pest és Buda között függőhíd felállítását hozták javaslatba és sem hazánkban, sem Németországban nem épültek még ilyen hidak, azért amerikai és angol példák nyomán az ilyen rendszerű hidak célszerűségével és hasznosságával óhajtja a közönséget megismertetni és kivitelik lehetőségéről meggyőzni. Majd a függőhidak mibenlétének az ismertetésére térve át, helyes meghatározását adja e hidaknak, kiemelve azt, hogy a magas pilonokon átvetett lánc-sorokon lógó pályaszerkezet oly magasan függ a víz színe felett, hogy alatta a hajók a legnagyobb áradások idején is felemelt őrfákkal, sőt vitorláikkal is akadálytalanul átmehetnek. Előnyük e hidaknak, hogy sem az áradás, sem a jégzajlás nem árt nekik, a hajózást sem gátolják s a víznek is szabad lefolyást engednek, amennyiben csekélyszámú pilonjaikkal a folyó medrét sem szűkítik annyira össze, mint a sok „*kőistáppal*“ épült boltozott hidak.

Kisebb nyílású függőhidakat már régóta építenek Kínában, Indiában és Középamerikában, azonban a nagyobb nyílásúakra példát első ízben az Északamerikai Egyesült Államok adtak a Merrimack folyó felett Massachusetts államban épült függőhídjukkal, melynek 244 láb (=77·1 m) a hossza és a 30 láb (=9·48 m) széles útpálya mindkét oldalán a kocsi-, középütt pedig a gyalogközlekedést bonyolítják le.

Amerika példáját nemsokára Anglia is követte a Tweed-folyó felett épült 360 láb (=113·76 m) hosszú függőhídjával, mely 1820-ban 11 hónap alatt teljesen elkészült. Még nagyobb bámulatra készítette azonban Anglia a világot a Carnarvonshire grófság partját Anglesey szigetével összekötő függőhídjával, melynek pályaszerkezete 100 lábnyi (=31·6 m) magasan

⁸ Ez az elrendezés pedig a mai Dunahidak pillérelosztásának felel meg, azzal a különbséggel, hogy amíg Baritz a három nyílást egyforma nagyra vette, addig a budapesti Dunahidak, nevezetesen a Széchenyi-lánchíd, az eskütéri Erzsébethíd és a vámháztéri Ferenc József-híd mindegyikének a középső nyílása nagyobb, mint a két parti nyílásé.

⁹ Hasznos Mulatságok a Hazai s Külföldi Tudósításokhoz. Toldalékol írta s kiadta Kultsár István. Pest, 1824. I. félésztdő, 38. sz., 297. l.

függ a tenger színe felett. A Mersey-folyó felett is hasonló rendszerű és 1000 láb (= 316 m) hosszú hidat építenek, úgyszintén Párizsban is a Szajna felett gyalog- és kocsiközlekedésre. A közlemény végén Baritz a függőhidaknak arra a nagy előnyére mutat rá, hogy építési költségük más rendszerű hidak költségeihez viszonyítva aránylag igen csekély. Így a tweedi híd csak 120.000 frankba került, a párisi Szajna-híd költségeit pedig 500.000 forintban irányozták elő.

Az ugyancsak 1824-ben megjelent második közleményében Baritz Németország legelső függőhídjáról, az anhalt-kötheni hercegségben, a Saale vízen épülő függőhídról számol be röviden, melynek szélessége 26 láb (= 8.22 m), hossza 270 láb (= 85.32 m) lesz és 4000 tallérba fog kerülni.¹⁰

Végül az 1824-ben megjelent harmadik közleményében gróf Magnis csász. királyi kamarás lánchídjáról szól, melyet a gróf strassnitzer kastélya mellett Schnireh Friedrich mérnök az uradalom munkásaival a Moldva-folyó vízen 1824 tavaszán két hónap alatt épített fel. A híd hossza 90 láb (= 28.44 m), szélessége 14 láb (= 4.43 m) s a pálya szerkezete a Moldva legalacsonyabb vízszíne felett 10 lábnyi (= 3.16 m), legmagasabb vízálláskor pedig 2 lábnyi magasan van. Főtartóit 4 láncsor alkotja, melyekre a pályatartó vasgerendák függőrudakkal vannak felfüggesztve. A vashíd teljes súlya 65 mázsa, melyből a Stájerországban, Vorderbergben készült láncok súlyára 48 mázsa esik. A tartórudakra erősített vaskorlát mindkét oldalt 3 láb (= 0.95 m) magas. A híd teherbírásának fokmérője, hogy 1203 mázsa terhet bír el s így rajta nagy súlyú teherszekerek is bátran közlekedhetnek.¹¹

A Hasznos Mulatságok 1825. évfolyamában szintén három cikket tett közzé Baritz a függőhidakról. Az elsőben egy fedeles kínai hidat ír le, mely a Panttó mély és sebes folyású, azonban csekély szélességű vízen épült ismeretlen időben s hasonlít az európai hidakhoz.

Kínában egyébiránt sem mennek ritkaságszámba a lánchidak, — jegyzi meg Baritz — amelyeket újabban Európában is kedvelni kezdenek.¹² Az említett hídnak nagy szilárdságú, faragott kövekből készült 7 láb (= 2.21 m) széles és 18 lábnaál (= 5.69 m) is magasabb oszlopszerű pilonjain 4 vastag lánc van egyik partról a másikra áthúzva, amelyeket vékonyabb láncokkal fontak össze. Ez utóbbiakra akasztott gerendák tartják a híd pallózatát, melynek széleit karfák s azok az oszlopok határolják, amelyek a híd egész hosszában a fedelet tartják.¹³

A függőhidakról szóló sorozatos közlemények között a leghosszabb a Hasznos Mulatságok 1825. évi 40. számában jelent meg, melyben Baritz bevezetőleg rámutat arra, hogy a legújabbban divatba jött függőhidak építésének a módját az európaiak az amerikai és ázsiai népektől tanulták el, hol sebes folyású vizek és mély szakadékok felett régtől fogva készítettek kötelen függő hidakat.¹⁴ Ezek vagy kocsizhatók voltak, vagy csak kosarakból állottak, melyekbe az utasok beszállva, magukat egyik partról a másikra huzatták át, míg lovaikat a vízen úsztatták át. Rennell James angol geográfusnak és mérnöknek (1742—1820) Indiáról szóló művében egy 600 láb

¹⁰ Hasznos Mulatságok. 1824. II. félesztendő, 32. l.

¹¹ Hasznos Mulatságok. 1824. II. félesztendő, 134. l.

¹² Az első vaslánchidat Kínában állítólag Kr. u. 67 körül építették a King-tung-fu városa előtt elhúzó völgy felett.

¹³ Hasznos Mulatságok. 1825. I. félév, 39. szám, 304. l.

¹⁴ Hasznos Mulatságok. 1825. I. félév, 40. szám, 315. l.

(= 189.6 m) hosszú függőhídról van szó, mely a Sampeon-folyón épült.¹⁵ Turner angol történetíró (1768—1847) pedig az indiai Chuca nevű vár mellett épült 100 láb (= 31.6 m) hosszú függőhídról ír, mely egymás szélében kifeszített 5 láncból áll. A híd pallózatát a láncokra fektetett bambusznád alkotja, míg korlátja úgy készült, hogy a két szélső lánc felett néhány láb magasan két másik láncot feszítettek ki, melyeket az alsó láncokhoz szintén bambusszal kötöttek hozzá.

Angliában és Európában az első függőhidat 1741-ben a Tees-folyó felett építették.¹⁶ Ennek a legrégebb európai függőhidnak a hossza 70 láb (= 22.12 m), szélessége pedig 2 láb (= 0.63 m) volt. Ha egy ember rajta átment, a híd oly nagy lengésbe jött, — jegyzi meg Baritz — mint hajó a szélről mozgatott hullámokon.¹⁷ E híd elkészítése után Amerikában egymásután 8 függőhidat építettek, melyeket Thomas Pope 1811-ben, New-Yorkban megjelent munkájában részletesen megírt.

Ezután a Mersey-folyón Runcorn mellett Telford Tamás által tervezett kábelhíd tervét ismerteti, melyet az angol képviselőház 1813-ban mint legjobbat és legcélszerűbbet a benyújtott tervek közül elfogadott. A feltételek szerint 1000 láb (= 316 m) hosszú nyílással kellett a hidat megtervezni, úgyhogy a szerkezet legalsó éle és a vízszín között 60 láb (= 18.96 m) magasságkülönbség maradjon. A folyón átfeszített 16 kábel mindegyikét 36 darab $\frac{1}{2}$ négyszöghüvelyk (= 1.6 cm²)¹⁸ keresztmetszettel bíró acéldrótokból hegesztették össze s hogy a négyszögalakú kábelrudak körkeresztmetszetet nyerjenek, oldallapjukra még félköralakú rúdvasakat hegesztettek rá.¹⁹ Azután a kábelrudakat olvasztott gyanta- és viaszkeverékkel átítatott flannellel vonták be s végül még vasdrótokkal csavarolták körül. Az ily módon készült kábeleket 140 láb (= 44.24 m) magas pilonokra függesztve fel, e függőtartókra akasztották fel a két kocsitűből és gyalogútűből álló pályatartószerkezetet is. A híd vasszerkezetének saját súlyát Telford 573 tonnában állapította meg, melyhez a legnagyobb megterhelésből származó mozgósúlyt is hozzáadva, a híd teljes súlya mintegy 900 tonnára rúgott volna.²⁰ Építési költsége pedig kereken 830.000 font sterlinget tett volna ki.

A terv megvizsgálására kiküldött bizottság tagjai részéről adott szakvélemények közül elsőül Barlow matematikai tanárét ismerteti, ki különböző pontokon felfüggesztett s különféle hosszúságú vasrudaknak szakadásig való megterhelésénél vett részt s a rudak igénybevételét s a bennük működő erőket Telford módszere szerint számította ki. Jelenlétében egy

¹⁵ Munkái közül kiemelendők: *Description of Hindostan* (1783., 3. kiad. 1793); *Observations on the topography of the plain of Troy* (1814.).

¹⁶ Az Európában ismert legrégebb lánchíd terve Mehrtens drezdai műegyetemi tanár szerint Verancsics Fausztus csanádi püspöktől ered, ki azt Velencében 1616-ban megjelent *Machinae novae* című munkájában írta le. Helyesbítenem kell tehát Feldhausnak 1595. évi adatát. V. ö. dr. Horovitz Hugó: Verancsics Fausztusról és *Machinae novae* című munkájáról. Ismertette dr. Lósy-Schmidt Ede a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1925. évi Közlönyének 28. lapján.

¹⁷ A régi függőhidak ugyanis még a XIX. század első felében is oly hiányosan voltak merevítve, hogy a legcsekélyebb mozgóterhelés hatására is ingásba jöttek.

¹⁸ Egy angol hüvelyk = 2.53995 cm.

¹⁹ Baritznál „kétfelé vágott görgők“. A görgő Páriz Pápainál cilindert, görgethető, forgatható kisgerendát, lécet jelent (tigillum volubile). V. ö. Kresznerics Magyar szótára 1831.

²⁰ Itt megjegyzi Baritz, hogy 1 t = 2240 angol font, mely a bécsihez oly arányban áll, mint 81 : 100-hoz.

1 + $\frac{15}{10}$ hüvelyk (= 25·0 cm²) vastagságú vasrúd 48 tonna, egy 1½ hüvelyk (= 14·5 cm²) vastagságú rúd pedig 34·5 tonna megterhelésre szakadt el.²¹ Véleménye szerint Telford terve kivitelre alkalmas, mert a függőrudak elszakadásukig 1472 tonna terhelést bírnak el. Mivel pedig Telford a híd saját súlyát 573 t-ra teszi, így a híd még közel 900 t-val terhelhető meg, ami azonban sohasem következik be.

Brian Donkin, ki kísérleteinél a vasrudak teherbíróságának a meghatározására s főként arra volt figyelemmel, hogy a feszültség a rudakban egyformán legyen elosztva, azt tapasztalta, hogy 1 láb (= 31·6 cm) hosszú és 1 hüvelyk (= 2·634 cm) széles rudak mielőtt eltörtek volna, 3 hüvelykkel (= 7·902 cm) nyúltak meg. A vasnak ugyanis az a jó tulajdonsága van, hogy bizonyos erő behatására hosszabbra nyújtható s ebben az állapotban meg is marad, amíg nagyobb erővel újból nem nyújtják. Ebből Donkin arra következtet, hogy a megnyúlt rudak nagyobb terhet bírnak el.

Brunton Tamás, ki hidrosztatikai gépén néhány száz kísérletet végzett Telford kedvéért, azt tapasztalta, hogy egy körkeresztmetszetű vasrúd,²² melynek 1 hüvelyk volt az átmérője (vagyis keresztmetszete 5·45 cm²) 22—24 tonnát, amelyiknek pedig 2 hüvelyk volt az átmérője (vagyis keresztmetszete 21·92 cm²), az 95—100, sőt néha 103 tonnát is megbírt.²³ Végül még azt tapasztalta, hogy az egy ugyanazon vastagságú négyszögalakú rudak $\frac{1}{5}$ -szörte nagyobb terhet bírnak meg, mint a körkeresztmetszetűek.

John Fötchet pedig, hogy a bizottság a függőhidakról tapasztalatokat szerezhesen, Liverpool mellett 1000 láb hosszú kábelrudakat feszített ki és azt tapasztalta, hogy e rudak különböző feszültségükben több terhet bírnak el, mint ahogy azt Telfort számította. Minthogy pedig az építető hajóstársaság azt kívánta, hogy az áthidalandó folyó egész szélességében szabad legyen és a függőhíd nyílása inkább 1200 láb (= 379·2 m) hosszú legyen, erre vonatkozóan Telfort, kit ez ügyben megkérdeztek, azt felelte, hogy valamivel nagyobb költséggel 1200 láb hosszú hidat is építhet.

Wilhelm Chapmann szakvéleményében Telfort kísérleteire hivatkozik, amelyekből kitűnik, hogy egy felfüggesztett lánc, melynek megfordított íve (sinus versus) az egyenes vonalnak $\frac{1}{50}$ -ed részét teszi, 104 tonnát bír el egyetlenesen megosztott terhelésnél, vagyis $\frac{1}{10}$ — $\frac{1}{6}$ -ed részét annak a tehernek, melyet függő helyzetben elszakadásáig bírt volna meg. Ha pedig legnagyobb behajlása $\frac{1}{20}$ -ad része a feszítávolságnak, akkor 337 tonnát is elbír, vagyis $\frac{1}{3}$ -ad részét annak a tehernek, melyet függő helyzetében elbír. Ezért véleménye szerint a függőtartók láncszemeinek a lehető legnagyobb hajlást kell megengedni. Mivel továbbá Telfort szerint a híd saját súlyán kívül még 900 tonna megterhelést bírna el, azért kiszámította, hogy a hidra 300 t-nál több teher nem kerülhet, ha azt végig marhasordával vagy menetelő katonasággal terhelnék is meg. Ami pedig a függőtartóknak a pilonokon való felfüggesztését illeti, megjegyzi, hogy a kötélnek, láncnak vagy kábelnek oly hosszúságban kell a pilon túlsó felén kihorgonyozva lennie, mint amilyen hosszú a híd nyílásának a fele. Ha ily módon a pilon innenső felén levő függőtartó lehorgonyzásának legmélyebb pontja a nyílást áthidaló függőtartó legmélyebb behajlásával egy magasságban van, akkor a tartó a pilonon innen is, túl is egyformán van igénybe

²¹ Az első vasrúd húzó szilárdsága tehát — 1 angol t-át 836 kg-nak véve fel — 1605 kg/cm², a másiké pedig 1989 kg/cm² volt.

²² Baritznál vasgörgő.

²³ Az 1 hüvelykes vasrúd szakítási szilárdsága eszerint 3375—3681 kg/cm², a 2 hüvelykes vasrúdé pedig 3623—3811 kg/cm² volt, sőt a 3928 kg/cm² szilárdságot is elérte. (Egy angol t-át 836 kg-al vettünk számításba.)

vége. A Merrimach-folyón, Amerikában épült lánchíd függőtartóinak végei a földre vannak elsüllyesztve és nagy kösziklakkal megterhelve. Ennek a hídnak a teherbírása 500 tonna és 20.000 dollárba került.

A Hasznos Mulatságok 1825. évfolyamában megjelent harmadik közlemény a Tyne vizén tervezett függőhídről szól, melynek hossza 1800 láb (= 568,8 m) lesz, vízfeletti magassága pedig 115 láb (= 36,34 m), úgyhogy alatta 400 tonnás hajók felhúzott vitorlákkal is szabadon átmehetnek. A különös csinnal tervezett hidat két esztendő alatt akarják felépíteni s költségeit 100.000 font sterlingben irányozták elő.²⁴

Végül a Hasznos Mulatságok főlapjában, a Hazai s Külföldi Tudósítások 1825. évfolyamában még a bécsi Kisdunaágon épült Szófia-hídről van szó, melyet 1825. október 4-én adtak át a forgalomnak. A négy láncon függő híd nyílása a két pilon középső vonala között 240 láb (= 75,84 m), szélessége pedig 12 láb (= 3,79 m). Tervét Kudriaffsky alsóausztriai vízépítészeti igazgató készítette és építését is ő vezette.²⁵

A Hasznos Mulatságok 1826. évfolyamában csak a Menai tengerszoros felett épült s a forgalomnak 1826. január 30-án éjjel 1 óraker átadott hatalmas függőhídről van szó, melynek kivilágított pályáján a Londonból sok utassal érkező s fegyveres őrkötől kísért gyorskocsi ment át elsőül, nagyszámú közönség örömujjongása mellett.²⁶

A függőhídnak, mely Telfort legnagyobb szerű alkotásai közé tartozik, mindkét szélén egy-egy 12 láb (= 3,80 m) széles kocsútja és középpütt egy négy láb (= 1,26 m) széles gyalogútja van. A lánconak a kihorgonyzások között mért legnagyobb hossza 1600 láb (= 505,6 m), a pilléreknek az országút színe feletti magassága 52 láb (= 16,43 m) és a pályaszerkezet legalsó éle és a tengervíz színe közötti magasságkülönbség pedig 100 láb, vagyis 31,6 m. A híd 16 láncon függ, melyek 2016 tonna megterhelést bírnak el. A lánctartók saját súlya 342 tonna s így saját súlyukon kívül még 1674 t megterhelést bírnak el. A vasszerkezet összes súlya pedig 489 tonna. A hídnak nemcsak gazdasági, hanem politikai szempontból is igen nagy volt a jelentősége, mert ez kötötte Angliát elsőül Irlanddal össze, míg a híd megépítése előtt Bangorból Holyheadig csak tengeri hajókon lehetett nagy költséggel, sok idővesztéssel és még több veszéllyel a Menai szoroson átkelni.²⁷

E közleményben végül még a Maipu vize felett függő és 123 láb (= 38,87 m) hosszú hídról emlékezik meg, melynek láncszemei bivaly és más állati bőrből vágott szíjjakból készültek s amilyen hidakat a spanyolok már abban az időben használtak, amikor Amerikában lábukat megvetni kezdték.

A Hasznos Mulatságok 1827. évfolyamában újból három közlemény jelent meg a függőhidakról. Az elsőben a Londonban tervezett új lánchídről van szó, melynek hossza 3400 láb (= 1227,4 m), magassága 85 láb (= 30,69 m) és építésének költségeit 392.000 font sterlingben irányozták elő.²⁸

²⁴ Hasznos Mulatságok 1825. II. félév 254. l.

²⁵ Hazai s Külföldi Tudósítások 1825. II. félév 274. l.

²⁶ Hasznos Mulatságok 1826. I. félév 369. l.

²⁷ A függőhíd képét lásd Dr. Lósy-Schmidt Ede—Dr. Barát Béla: Technikai Lexikon I. kötet. Híd VII. tábla.

²⁸ Hasznos Mulatságok 1827. I. félév 332. l. A közlemény elején a Menai tengerszoros felett épült függőhídről még egyszer szó van, melyet a lap szerkesztője valószínűleg tévedésből közölt még egyszer, a hídnak azonban csak főbb adatait sorolva fel.

A másodikban az indiai hordozható kötélhidakat ismerteti,²⁹ amelyek alkatrészeiknek csekély súlyánál fogva egyik helyről a másikra szállíthatók. Padozatukat bambusz nádából készítik. A Barai-folyó felett kifeszített kötélhíd hossza 160 láb (= 57,8 m), kociútja 9 láb (= 3,25 m) széles és oly teherbíró, hogy rajta a közönséges tehersekereken kívül nehéz járművek is teljes biztossággal közlekedhetnek. A caramnassi kötélhíd pedig 320 láb hosszú, 8 láb széles és oly szilárd, hogy 6 fontos ágyúkat vittek rajta keresztül és 6 lovas lovagolhatott egymás mellett anélkül, hogy a hídnak baja esett volna.³⁰ A harmadik közleményben végül a Charenten épült függőhídnak a Louvrebán őrzött modelljét ismerteti,³¹ mely 70 m hosszú és $7\frac{2}{4}$ m széles.³² A francia kormány e hidat teherbírásának megállapítása végett többszörös próbaterhelésnek vetette alá. Így 100.000 kg súllyal 24 óra hosszat, majd 1000 és 1200 emberrel reggel 5 órától késő estig terhelte meg, anélkül, hogy a híd alkatrészeiben a legcsekélyebb elváltozást tapasztalták volna. A hidat Puenot építőmester tervezte és 1827 szeptember 2-án adták át Jarnacon nagy ünnepélyességek között a forgalomnak.

A függőhidakra vonatkozó legutolsó közlemény a Hasznos Mulatságok 1829. évfolyamában látott napvilágot s több közlemény a függőhidakról Baritz-nak 1840-ben bekövetkezett haláláig az említett lapban nem is jelent meg.³³ Ebben az utolsó közleményében a Szentpétervárott 1824-ben felépített 5 kábelhidról tesz említést, melyek közül kettő közúti, 3 pedig csak gyalogközlekedésre készült. A hidak súlya együttesen 97.800 kg (199.710 font) s építésük 161.620 rubel költséget emésztett fel.

Amint az előadottakból láthatjuk, Baritz 1823-ban közzétett függőhíd javaslata után még 6 éven keresztül tájékoztatta a magyar közönséget a nevezetesebb külföldi, főként angol függőhidépítkezésekről. Közleményeiben e hidak főbb méreteinek, költségeinek, továbbá a tartóknak és a pályaszerkezeteknek ismertetése, valamint a szerkezetek súlyára és teherbírására vonatkozó adatok felsorolása mellett figyelme a szilárdsági és próbaterhelési vizsgálatok eredményeinek az ismertetésére is kiterjedt, hogy a magyar közönséget a függőhidak sokféle előnyeiről és ólós kiviteléről meggyőzhesse s ily módon saját javaslatát is, mely *vasláncokon függő hídra* vonatkozott, kellőképpen alátámassza.

A magyar művelődéstörténetben s annak abban az ágában, amely a technika történetével foglalkozik, maradandó emléket biztosított nevének e javaslatával, melyet még Széchenyi fellépése előtt tett meg abban az időben, amikor rajta kívül más a függőhidak kérdésével ilyen behatóan nem foglalkozott. Javaslata főként két pilléres hidakra vonatkozik s a budapesti Dunahidak nagyrésze később valóban két mederpillérral épült meg.

Felmerülhet már most az a kérdés, hogy vajjon Széchenyinek és későbbi munkatársának, Vásárhelyi Pál mérnöknek volt-e tudomásuk Baritz függőhídjavaslatáról? Erre a kérdésre azonban ma már igen nehéz feleletet adni s még nehezebb volna azt eldönteni és megállapítani, hogy ebben az esetben milyen befolyással volt ez a javaslat Széchenyi és Vásárhelyi elhatározására s a függőhíd melletti állásfoglalására, amennyiben

²⁹ Hasznos Mulatságok 1827. I. félév 405. l.

³⁰ Egy bambuszhid képét mutatja Dr. Lósy-Schmidt Ede—Dr. Barát Béla: Technikai Lexikon I. köt. Híd X. tábla.

³¹ Hasznos Mulatságok 1827. II. félév 235. l.

³² A franciák már 1790 óta használják a méterrendszert.

³³ Hasznos Mulatságok 1829. I. félév 24. l.

sem Széchenyi naplójában, melyben hazánk újjáalkotója egyébiránt minden élményét és benyomását híven feljegyezte, sem Vásárhelyi hátrahagyott iratai között erre vonatkozóan semmiféle feljegyzéseket nem találunk. Széchenyinek kiadott levelei között is csak három Baritz-hoz intézett levelet találunk, amelyek azonban mind későbbi keletűek Baritz javaslatánál s a lánchídra vonatkozóan semmiféle közléseket nem tartalmaznak. E levelek elseje ugyanis 1834-ben, vagyis 11 évvel Baritz javaslatának a megjelenése után kelt, a másodikat 1835-ben, a harmadikat pedig 1836-ban írta Széchenyi Baritzhoz, a részére fenntartott gőzhajózási részvények ügyében.³⁴

Másrészt azonban megállapítható, hogy Széchenyi és Vásárhelyi abban az időben, amikor Baritz javaslata a Magyar Kurirban és közleményei a Hasznos Multságokban megjelentek, más természetű kérdésekkel voltak elfoglalva. Széchenyi ugyanis egy lötenyűző egyesület megalakításán s a kaszinó és az akadémia megalapításán fáradozott, míg a Lánchíddal csak 1828-ban kezdett foglalkozni. Tulajdonképeni munkássága 1832-ben kezdődik, amikor a Hídegyesületet megalakítja s Angolországban tett tanulmányútjáról gróf Andrassy Györggyel visszatérve, 1833-ban nagyterjedelmű, pompás jelentését a Hídegyesülethez benyújtja. Baritz javaslatának a megjelenésekor (1823. május 6) Széchenyi mint tényleges huszárkapitány éppen hosszabb úton volt s valószínűleg már ezért sem szerezhetett tudomást Baritznak a budapesti állandó hídról írt értekezéséről. Széchenyinek egyébiránt dr. Vizota Gyula szerint csak 1825. évi franciaországi útja alkalmával bővül a gondolatköre a közlekedés fogalmával, habár eziránti érzéke már korábban is megvolt.³⁵ Vásárhelyi (1795—1846) pedig Baritz javaslatának a megjelenésekor a Körös—Berettyó folyók vízrajzi felvételén dolgozott, később pedig a dunai térképezésnél, majd az aldunai munkálatoknál volt elfoglalva, úgyhogy a budapesti állandó híd kérdésével minden valószínűség szerint csak 1831 után kezd foglalkozni, amikor a híd építése ügyében gróf Széchenyi István a mozgalmat már megindította volt. „*A budapesti állóhíd tárgyában*“ írt terjedelmes dolgozata is csak 1838-ban jelenik meg az Athenaeum hasábjain.

És itt rá kell mutatnom egyes íróknak abból a túlbuzgóságból származó merész állítására is, amikor Széchenyinek abból az ismert kijelentéséből, amelyet báró Brudern József előtt 1821 január 4-én tett s naplójában is megörökített, hogy t. i. abban az esetben, ha Buda és Pest között egy állandó híd építéséhez hozzáfognának, szívesen lekötné egyévi jövedelmét, mely után sem kamatokat, de még magának az összegnek a visszafizetését sem kívánná, arra következtetnek, hogy Széchenyi az állandó híd kérdésével már 1821-ben kezdett volna foglalkozni. Ilyen és ehhez hasonló kijelentéseket ugyanis mások is tehettek abban az időben, ha nem is jegyezte fel és örökítette meg azokat senki az utókor számára, mert az állandó híd hiányából származó kellemetlenségek és hátrányok nemcsak a főváros lakosságát és az utazóközöniséget, hanem az ország kereskedelmét és iparát is súlyosan érintették és nemcsak bosszúságot, hanem temérdek kárt is okoztak.

Nem kevésbé merész állítás az is, amelyet cikkekben és lexikonokban is lépten-nyomon olvashatunk, hogy t. i. a Budát és Pestet összekötő állandó híd kérdésének nagy fontosságát Széchenyi (1791—1860) ismerte

³⁴ Gróf Széchenyi István levelei, Budapest I. köt. 1889. 534. 1. és II. köt. 1890. 79. 254. l.

³⁵ V. ö. Gróf Széchenyi István naplói, II. köt. (1820—1825.) Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Dr. Vizota Gyula. Budapest, 1926. CXXIV. 1.

volna fel elsőül s hogy a lánchíd eszméje is tőle ered. Amint tanulmányom elején jeleztem, Baritzon kívül (1779—1840) még sokan foglalkoztak a magyar mérnökök közül a budapesti állandó híd kérdésével s többen közülök függőhidat is javasoltak nemcsak a XIX., hanem már a XVIII. században is. Széchenyinek a Lánchíd megvalósítása körül szerzett halhatatlan érdemeiből s hatalmas munkásságának az értékéből mitsem von le az, ha azoknak a magyar mérnököknek a munkáját is megismerjük, kik e kérdés megérlelése körül szintén közreműködtek s igyekeztek a magyar közönséget és a hatóságokat a Dunán régtől fogva tervezett állandó híd kivihetőségéről meggyőzni.

Mivel Baritz munkásságáról, főként azonban függőhídjavaslatáról az újabb lexikonok már meg sem emlékeznek, azért végül még rövid életrajzát iktatom ide.

*Ikaflvi Baritz György*³⁶ 1779 október 28-án született Nagyenyeden, hol atyja református pap volt. Édesanyja is papi családból származott. Deesi György erdélyi református püspöknek volt a leánya. Miután Baritz elemi és középiskoláit szülővárosában elvégezte, Bécsbe ment, hol 1802-ben testvérbátyjának, Jánosnak, a későbbi erdélyi főorvosnak ajánlására, ki abban az időben a bécsi egyetem orvoskarának volt a hallgatója, a császári királyi katonai műszaki akadémiára vették fel, dacára annak, hogy az előírt 15 éves korhatáron jóval felül volt, amennyiben felvételekor már 23. életévében volt. Eleinte saját költségén tanult, 1806-tól kezdve azonban gróf Festetics György segítette mindaddig, amíg az akadémia ötéves tanfolyamát el nem végezte. Tanulmányainak sikeres befejezése után 1807-ben János főherceg, az akadémia főigazgatója, a hadmérnöki karhoz nevezte ki tisztté, hol fokról-fokra emelkedve, az 1839. évi utolsó kinevezésével alvezredesi rangot ért el. Mint várerődítési tiszt, főként Raguzában, Lipótváron, Eszéken és Peschierában³⁷ teljesített katonai műszaki szolgálatot, majd Zarában, Dalmáciában³⁸ kerületi erődítési igazgató lett s a halál is itt érte utól 1840 december 27-én 61 éves korában. A Magyar Tudományos Akadémia 1832 március 9-i második nagygyűlésén levelezőtagnak választotta. Gyászbeszédet felette Toldy Ferenc tartott az Akadémiának 1841 február 8-i ülésén.

Írói hírnevét Cornelius Tacitus munkáinak a lefordításával alapozta meg, melynek I. kötete 1822-ben, Bécsben jelent meg. Lefordította Tacitus történelmét s annaleseit, valamint ifj. Plinius leveleinek nagyjából részét is, ez utóbbiak azonban kéziratban maradtak. Megírta azonkívül Benkó Ferenc életrajzát, mely a Tudományos Gyűjtemény 1817. évfolyamában jelent meg. Tudósításokat küldött be az akadémianak a milánói és velencei könyvtárakról,³⁹ s az Akadémia részint kéziratok vizsgálatával, részint a hadtudományi szótár egy részének az elkészítésével bízta meg. Munkái felsorolásánál a teljesség kedvéért végül még a Dunán Pest és Buda közt építendő, láncon függő hídról szóló értekezését is meg kell említenem, mely

³⁶ Nem tévesztendő össze a hasonlónevű román tudóssal és publicistával Baritiu (ejtsd Baric) Györggyel, ki Alsózsukon (Kolozs megyében) 1812-ben született és a balászfalvi líceum tanára volt. (Lásd: Magyar Lexikon 1879. és a Pallas Lexikonát.)

³⁷ Garda-tó délkeleti partján, a milano—veronai vasútvonal mellett fekvő erődítmény, melynek a középkorban Piscaria volt a neve. A vár Felsőolaszország minden harcában nagy szerepet játszott. 1815-ben Ausztria birtokába került s 1866-ban újból Olaszországhoz csatolták vissza.

³⁸ A Pallas- és a Révai-féle Lexikonok tévesen Zágrábot mondják halálózási helyéül, mely nyilván sajtóhiba.

³⁹ A Magyar Tudományos Társaság Évkönyve. II. 1—20, 63—73.

latin nyelven is megjelent, úgyszintén a Hasznos Multságokban közzétett közleményeit a függőhidakról, mely utóbbiak s főként függőhídjavaslata ebben a tanulmányomban kerültek először méltatásra.⁴⁰

Dr. Lósy-Schmidt Ede.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Szent Jobb tiszteletének kezdetei Budán.

Mária Terézia királynő rendeletére 1769. október 15-én, Szent Teréz ünnepén szentelték fel az új királyi palota Szent Zsigmond-egyházát. A felszentelési szertartás végzésére maga a bécsi bíboros-érsek, Migazzi Kristóf jött le s gróf Grassalkovich Antal pesti palotájában szállott meg. A királynőt gróf Grassalkovich Antal képviselte az ünnepélyen királyi biztosi minőségben s 1769. október 9-én kelt levelében meghagyta a budavárosi tanácsnak, hogy a királyi palotában adandó díszbédhez 24 előkelő budai polgárt rendeljen ki a vendégsereg kiszolgálására, a polgármestert, városbíró-t és jegyzőt pedig meghívta az ebédre.

Az új egyházba került 1771. július 21-én a Szent Jobb, melynek tiszteletéről a királynő 1772. augusztus 7-én alapítvánnyal is gondoskodott. Ez alapítvány értelmében a Szent Jobb ünnepélyes közszemlére helyezése mellett évenként kétszer tartattak a királyi palota Szent Zsigmond-egyházában 3—3 napos ajtatósságok, és pedig május 30-án (a Szent Jobb feltalálásának ünnepén) és november 5-én (Szent Imre ünnepén) kezdődőleg. A budai polgárság még tovább akart menni a Szent Jobb iránti tiszteletben, mert 1776. nyarán Eberle Bálint Sebestyén prépostnak s a Szent Zsigmond-egyház lelkészének azon szándékát je-

lentette be, hogy évenként kétszer ünnepélyes körmenetekkel kíván a Szent Jobb elé járulni s ezenfelül évenként egyszer ugyancsak ünnepélyes körmenetben kívánja a Szent Jobbot a városban körülhordozni (Zweimahl des Jahrs die Hand des heyligen Königs Stephani mit öffentlichen Bittgängen zu verehren und — einmahl des Jahrs in der Stadt feyerlich herumzutragen) azon célból, hogy a nép körében a Szent Jobb iránti tisztelet fokoztassék (auf diese Art das Andachts Eifer des Volks gegen ernannte heylige Reliquie desto mehr zu erregen). A prépost kötelességszerűen a királynő elé terjesztette a budai polgárság óhajlásait, a királynő azonban az ereklyének körmenetben való körülhordozását egyáltalán nem engedte meg, az ereklye elé járulást pedig csupán azon napokra engedélyezte, mikor az a Szent Zsigmond-egyházban az 1772. augusztus 7-i alapítólevélnek megfelelően közszemlére van kitéve (auf solche Tage verlegt haben wollen, welche schon vorhin zur öffentlichen Aussetzung der heyligen Hand bestimmet und gestiftet wurden), amint ezeket a napokat fentebb már megjelöltük. Mindezekről 1776. július 26-i levelében értesítette Eberle Bálint Sebestyén a budavárosi tanácsot s csatolta a vonatkozó 1776. július 20-i udvari leirat másolatát is.

Ezzel szemben áll a jelen folyóiratban (14. l.) közölt azon megállapítás,

⁴⁰ Életrajzait lásd: Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. V. köt. Gyász- és emlékbeszédek. 1833—1855. Pest. 1872. 27. l. — Magyar Akadémiai Értesítő 1840. I. év, 19. l. — A Magyar Tudós Társaság névkönyve 1842-re. II. 72. l. — A Magyar Tudós Társaság Evkönyvei. VI. köt. Buda 1845. I. osztály 133. l. — Danielik Ferenc: Magyar írók. Életrajzi gyűjtemény. Pest 1856. I. 23. l. — Ismerettár I. kötet, Pest, 1858. 683. l. — Magyar Lexikon 1879. — Szinyeyi József: Magyar írók élete és munkái. — Pallas és Révai Nagy Lexikona.

hogy „1771. augusztus 20-án tartották Budán az első Szent István-napi ünnepélyes körmenetet“. Ez a megállapítás Dobozi Istvánnak a Magyarország 1927. augusztus 20-i számában közölt cikkéből van átvéve, amely cikk ismét egy Mária Terézia-levél szövegének téves értelmezéséből nőtt ki. E levél hasonmását t. i. Marczali Henrik „Magyarország története“ című művének 576. lapján a következő felírással közölte: „Mária Terézia levele Grassalkovitshoz az első budai Szent István-napi körmenet tárgyában“. Valójában a levelet azon alkalmából írta a királynő, hogy a Szent Jobbot 1771. július 21-én a Szent Zsigmond-egyházban ünnepélyesen elhelyezték s örömeinek adott kifejezést, hogy 30 esztendei uralkodás után a szent király ereklyéje számára díszes otthont biztosíthatott (solten wir diesen ersten grossen heyligen König eine Residenz erbaut haben), az évenként augusztus 20-án tartandó körmenetről egyetlen szó sincs a levélben.

A Szent Jobb augusztus 20-i ünnepi tiszteletét az 1818. július 14-i helytartótanácsi rendelet teremtette meg, mely Mária Terézia királynő 1772. augusztus 7-én kelt alapítólevelére hivatkozva (in foundationis diplomate) a Szent Jobb tiszteletének felújítását (denuo reducatur) kívánta szolgálni s utasította a dikaszterialis tisztviselőket és a helyőrséget, hogy a Zsigmond-utcából a főplébániatemplomba irányuló augusztus 20-i körmeneten vegyenek részt. (Pesti levéltár. Int. a. m. 6215, Budai levéltár. Locumt. 638/1818). Ezzel az eredetileg egyházi jellegű ünnep országos ünneppé lett, melynek azonos keretek közti megtartásáról oly módon gondoskodott a helytartótanács, hogy a vonatkozó rendeletet minden esztendőben kiadta. 1818-ban történt azon nevezetes változás, hogy az eredetileg május 30-án és november 5-én kezdődő ájtatosságok helyett augusztus 20-án ünnepelték a Szent Jobbot Budán. Az augusztus 20-i ünnep természetesen addig

is megvolt, de nem állott kapcsolatban a Szent Jobb tiszteletével.

Ha tehát a Szent Jobb tiszteletének kezdetét kívánjuk kimutatni Budán, akkor azt 1772-re tehetjük azzal, hogy a vonatkozó ájtatosságok kezdetben május 30-án és november 5-én tartattak. Ha azonban a Szent Jobb augusztus 20-i ünnepélyes tiszteletének kezdetét akarjuk megállapítani, akkor 1818-on túl nem szabad mennünk. Annál kevésbé szabad a körmenetben való körülhordozást Mária Teréziára visszavezetni, mert a már idézett 1776. évi udvari leiratban ezt egyenesen megtiltotta (dass Sie das so oftmahlige Herumtragen der Heyligen Hand nicht vor gut befindeten) a királynő, már pedig ha 1776-ban szokásos lett volna a körmenet, azon való részvételre utasította volna a budai polgárokat. *Gárdonyi Albert.*

A Nádor-kert.

Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1926. február 24-én tartott közgyűlésében 223. kgy. számú határozatában kimondotta, hogy a Nádor-kertet és a szomszédos telektömböt „a székesfőváros közönsege részére a tervezett állandó kiállítás elhelyezése céljára megszerzi“. A telekvásárláshoz még ebben az évben a belügyminisztérium is hozzájárult, ami lehetővé tette a telektömb tényleges megvásárlását. A Nádor-kertnek másfélszázados multja van, ami érdemessé teszi arra, hogy helyrajzi történetével megismerkedjünk.

A Nádor-kert elnevezés alatt értendő telek, illetve telektömb, kezdetben nem egységes egész volt, hanem idők folyamán kisebb-nagyobb területek összevásárlásából alakult ki. A Nádor-kert első tulajdonosául és tulajdonképen az egész ingatlan megszerzőjéül Sztankovits Ignác János budai polgárt és törvényszéki bírót kell tekintenünk, aki 1789. évi június 15-én vásárolta meg 300 forintért e környéken lévő na-

gyobb kiterjedésű ingatlanaihoz az első 3 és fél hold szántóföldet Kramerlauf János Györgytől. 1790. január 11-én csere útján jutott a szomszédos 19 hold föld Sztankovits tulajdonába, ugyanis e napon a 10. dűlőben lévő 3 és $\frac{3}{4}$ hold szántóföldjét 100 forint ráfizetés mellett elcsereélte Beliczay Jánosnak az első dűlőben, a puskaporos toronynál fekvő 19 hold földjével. Ugyancsak cserével szerezte meg a következő 8 hold földet is 1791. július 22-én, amikor a második dűlőben lévő 9 hold szántóföldjét cserélte el Pavies Anna és Szentivánszky Mária tulajdonát képező és az első dűlőben fekvő 8 hold földjével. Ekkor már 30 és fél holdat kitevő terület volt Sztankovits birtokában. A további telkeket, melyek valamikor a budai karmeliták tulajdonában voltak, a királyi kamarától vásárolta meg. 1792. január 20-án írták nevére a volt karmeliták 7 hold szántóföldjét, melyért 541 forint vételarat fizetett. 1792. január 20-án pedig 20 $\frac{10}{12}$ holdat kitevő telküket telekkönyvezték át 922 forint vételár feltüntetésével Sztankovits Ignác János nevére.

1793. május 28-án Sztankovits János az első és második dűlőben lévő ingatlanait, valamint a hozzátartozó dunai szigetet, mint egységes telekkomplexumot, 7000 forintért eladta hügyei Farkas Antalnak. A telekátírási jegyzőkönyv tanúsága szerint az eladott ingatlanok területe a dunai sziget nélkül 88 $\frac{1}{2}$ holdat, a dunai sziget pedig 2 $\frac{3}{4}$ holdat tett ki. Az adás-vétel tárgyat képező egységes telektömböt 1002 helyrajzi számmal jelölték meg.

Az ingatlant 1799. augusztus 21-én kelt és ünnepélyes formákban kiállított teleklevél szerint hügyei Farkas Antal 20.000 forintért eladta gróf Batthyány József bíborosérseknek. E teleklevélből pontosan megállapítható az ingatlan fekvése. Az ingatlan a Téténybe vezető postaút mellett, közel a puskaporos toronynál feküdt s területe

88 $\frac{1}{2}$ holdat tett ki, amihez még 2 $\frac{3}{4}$ hold dunai sziget is tartozott. „Egregium dominum Antonium Farkas de Hügye suam domum in territorio nostro penes viam postalem ad Tétény ducentem habitam, urbariali numero 1002-do signatam, una cum appertinentibus omnibus terris et fundis etiam ad Magazinum existentibus et insimul 88 $\frac{1}{2}$ jugera constituentibus, nec non vicina insula in Danubio sita suae eminentiae Sacri Romani imperii principis cardinali, domino Josepho e comitibus de Batthyány... vendidisse...” (Tabáni telekátírási jkv. 52. k., 57. l.)

Gróf Batthyány József bíbornokérseket az ingatlan megszerzésekor az a gondolat vezérelte, hogy a megvásárolt telektömböt összes tartozékaival együtt ajándékképpen József nádornak és a nádori méltóságban őt követő utódainak adományozza. Így természetesen az ajándékozás tárgya hitbizományyá lett és a nádori méltósághoz tartozott. Az ajándékozást a bíbornokérsek ünnepélyes keretek között kívánta megtenni, azért a budavárosi tanácstól bizottság kiküldését kérte, hogy annak jelenlétében az ingatlant, mint hitbizományt a nádor rendelkezésére bocsáthassa. A budai tanács augusztus 29-i ülésében teljesítette is a primás kérését és Laszlovszky János polgármestert, Kalmárfy Ignác városbíró és Szeth Antal szenátort küldötte ki.

A budavárosi tanács 1799. augusztus 30-án tartott ülésében az átadást és az ünnepélyes teleklevél kiadását így örököltette meg: „Relatio fassionem suae eminentiae cardinalis Sacri Romani imperii principis et inclyti regni Hungariae primatis domini Josephi e comitibus a Battyán, suae serenitatis, regio haereditario principi, archiduci Austriae et inclyti regni Hungariae palatino Josepho, nec non ejusdem in dignitate et officio palatinali successoribus celebratam complectens. Deliberatum est. Superin-

tus attactorum fundorum facta translatione necessarias fassionales solemnii forma expediendas determinari.“ (Budai tjk. 1799.) Az ily módon átadott ingatlan tulajdonosául 1799. évi augusztus 30-tól a mindenkori nádort, a tulajdon tárgyaúl pedig az 1799. évi augusztus 21-én kelt ünnepélyes teleklevéiben feltüntetett 88½ hold területet, a rajta levő felépítményekkel együtt, kell venni. Ezek az adatok, valamint a birtokszerzés jogcíme a későbbi budavárosi telekkönyvekben is így található meg.

A Nádor-kert területének nagysága 1886-ban hosszas vitára adott alkalmat a székesfőváros és a királyi kincstár között. Ugyanis a Nádor-kert mellett elhúzódó és a promontori-útba torkoló kocsiutat a székesfőváros saját tulajdonának tekintette, viszont a kincstár azt vitatta, hogy ez az út a „Nádor-kerthez tartozik“, mint olyan terület, amelyet kocsiút céljaira a kert területéből hasítottak ki. A székesfőváros e tulajdonjogi kérdésben a valódiságot a következő adatokkal bizonyította: A fentismertett ingatlanátruházásokkal kapcsolatosan feltüntetett teleknagyság egyforma következetességével, továbbá az 1815. évi telekfelmérés alkalmával készült térképpel, amelyen a Nádor-kertet, mint „élősvénnyel, illetve fákkal bekerített“ egységes telektömböt tüntették fel. Ennek a bekerítésnek nyomai még ma is láthatók. Végül felhozta a székesfőváros az 1861-ben készített és 1866-ban hitelesített telekfelmérést is, amelynek tanúsága szerint a Nádor-kert területe 89.77 hold kiterjedésű volt, aminek hitelességét a királyi kincstár is elismerte azáltal, hogy e teleknagyság után járó illetéket Buda város pénztárába befizette. Felemlítette a székesfőváros még azt is, hogy mindezideig háborítatlanul birtokolta az útterületet. Ezzel szemben a királyi kincstár arra az álláspontra helyezkedett, hogy az utat csak a Nádor-kert területé-

ből hasíthatták le idők folyamán, mert a városnak e környéken szomszédos ingatlanai nem voltak. Hosszas tárgyalások és bírói ítéletek sem vezettek a végleges megoldáshoz. 1890-ben mindkét fél meguntta a sokáig tartó huza-vonát és elhatározták, hogy békés úton próbálják megoldani e kényes kérdést. A kiküldött közös bizottság megoldotta a feladatát és az útterület a székesfőváros tulajdonában maradt.

A Nádor-kertnek nagyobb jelentősége nem volt. Különösebb gazdálkodást sem fejtettek ki rajta, csupán rétnak és kaszálónak használták s mindig haszonbérlnöknek a kezelésében állott. Ma is így néz ki még az egykori Nádor-kert.

Rokken Ferenc.

Renaissance-kori sírkő-torzó a Margitszigeten

Az ezen cím alatt a *Pestbudai Emleklapok* legutóbbi sz.-ban dr. *Bevilaqua-Borsody Béla* tollából megjelent nagyon érdekes és élvezetes cikkhez egy kis helyreigazítással kell szolgálnom. Az ott bemutatott sírkőtöredék képe ugyanis rosszul van a folyóirat lapján elhelyezve és ennek kell tulajdonítanom, hogy belőle a felfedező nem egészen helyes következtetéseket vont le.

Ha ugyanis a képet jobbról balra 45° szög alatt megfordítjuk, akkor rájövünk, hogy a sírkövön egy szokatlanságánál fogva is rendkívül érdekes *sisakdíz* látható, alatta a csöbörsisaknak még igen jól kivehető szemréses töredékével. A sisakdíz egy a sisaktakaróba harapó halat ábrázol és úgy lehet, egykor a Budán is honos *Parscht-család* beszélő címeréből való.

Egyébként pedig a kő korántsem származik 1460-ból, hanem ezerháromszázötven és néhányból. A betűk alakja félreismerhetetlenül Nagy Lajos korára vall. Az évszám-ból az utolsó két C, továbbá egy L látható. Az utóbbi, ötvenet jelentő betű után nem X, hanem egy szó-

elválasztó jel következik; a még hiányzó többi számjelző betű valószínűleg a kő felső peremére volt rávéve.

Ezek után a magukban véve rendkívül érdekes fejtegetések a dunai hajótípusokról, semmikép sem hozhatók a felfedezett sírkőtöredékekkel kapcsolatba.

Hradovay László.

A terézvárosi közkút.

A régi pestvárosi közkutak egyikeként, a Ferenciek-terén állott közkútnak történetét a *Historia* 5. számában ismertettük (85—87. l.), most egy másik régi közkút multjára kívánjuk felhívni a figyelmet. A terézvárosi plébániatemplom előtt is állott egy közút, melynek terve 1801-ben merült fel s a pestvárosi tanács felhívására Kasselik Fidél építőmester alternatív tervet nyújtott be ez ügyben: egészen kőből 524 frtért, felsőrészben fából 492 frtért volt hajlandó megcsinálni a közkutat. A pestvárosi tanács felhívására utóbb Zitterbarth Mátyás és Brein Fülöp építőmesterek is adtak be terveket, amelyek költségei nem állottak messze a Kasselik Fidél ajánlatától. A kútépítés ügyét 1801 november 21-én a

kamara elé terjesztették azzal, hogy arra úgy tűzbiztonsági, mint kényelmi szempontból is nagy szükség lenne s a tanács a maga részéről a Kasselik Fidél ajánlata mellett döntött, utasítva a városgazdát, hogy a városi kőbányából szállíttassa be a szükséges kőmennyiséget. Ugyanakkor azonban Jurame Sebestyén pestvárosi polgár tervzetét is bemutatták, aki ugyancsak Kasselik Fidél által a közkút mellé tűzoltószertárat is javasolt építtetni, ami összesen 1010 frt költséget jelentett volna, de erre 100 frt költséget a tervező a sajátjából ajánlott fel. A kamara 1802. május 19-én a Jurame-féle terv mellett döntött s a költségeket 1010 frt helyett 975 frtban állapította meg. Az építkezés erre megindult, azonban Kasselik Fidél elszámította magát, mert 280 frt többletköltséget volt kénytelen utóbb bejelenteni, melynek kifizetését a kamara 1804. június 19-én engedélyezte. Teljesen csupán 1805. végére készült el a munka s Kasselik Fidél számláját 1806. január 30-án fizették ki. (Int. a. m. 6842.) Ma a Népligetben áll ez a külsejében kevés művészi értéket képviselő közkút, amely azonban így is becses számunkra, mert a régi Pest egy darabját őrzi.

„HISTORIA“

A MAGYAR MULT EMLÉKEIVEL ÉS ESEMÉNYEIVEL FOGLALKOZÓ FOLYÓIRAT

Erősíteni a mult iránti szeretet érzését: ez lapunk tulajdonképeni célja. Aki szereti a multat, az támogatni is fogja törekvéseinket, hogy ügyünk szellemi fegyvere megerősödten teljesíthesse hivatását.

Lapunk, a nyári hónapok kivételével, havonta jelenik meg és a törzslapon kívül jelenleg a következő mellékletekkel bír:

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK, a székesfőváros multjával foglalkozik és *dr. Gárdonyi Albert* székesfővárosi főlevéltáros szerkeszti.

MAGYAR MÜEMLEKEK, melyben ismertetésre kerülnek hazánk összes műemlékei. Szerkeszti: *dr. Szönyi Ottó*, a Műemlékek Országos Bizottságának előadója.

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET, a magyar vidék multjával foglalkozik akként, hogy rendszeresen ismerteti hazánk városainak és községeinek történetét a hozzájuk fűződő eseményekkel együtt. Központi szerkesztője: *dr. Lukinich Imre*, egyetemi ny. r. tanár.

HADIMŰZEUMI LAPOK, a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum hivatalos lapja, mely e múzeum tárgyainak ismerettségével és a hozzája fűződő kérdésekkel foglalkozik. Szerkeszti: *Aggházy Kamil*, a múzeum igazgatója.

CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK, a régi magyar családok történetével és genealógiájával foglalkozik és egyes kiválóbb tagjainak történelmi szereplését ismerteti. Szerkeszti: *Rexa Dezső*, Pest vármegye főlevéltárnoka.

KÜLFÖLDI KAPCSOLATOK, idegen nemzetek fiainak a magyar történelemben vagy nemzetünk fiainak más nemzetek történetében való szereplésével foglalkozik.

HŐSI SÍROK ÉS TEMETŐK, a hazai földben nyugvó hősök és a külföldi magyar sírok ügyeivel foglalkozik és ismerteti a hadisírgondozó szervek munkáját.

Mindezen mellékletek és rovatok felváltva jelennek meg s évente közel 700 oldalon oly történelmi irodalmat nyújtanak, mely nemcsak tudományos és hasznos, de kellemes olvasmány is mindazok részére, akik a nemzet multja iránt érdeklődéssel viseltetnek.

Mutatványszámot minden érdeklődőnek készséggel küld portómentesen a kiadóhivatal:

BUDAPEST, VI. KER., ANDRÁSSY-ÚT 20. SZÁM.
TELEFON: AUTOM. 299-92.

